

Ֆ Ո Լ Յ

ՍՈՒՄԱՏՐԱՅԻ ԿՈՒՍԱԿԱՆ
ԱՆՏԱՌՆԵՐՈՒՄ

087.1
Ֆ-74

Տ Մ Ղ Շ Տ Պ Ն

23 JUN 2009

087.1

Ֆ Ո Ւ Ց

Ճ 74

ւ ջ .

**ՍՈՒՄԱՏՐԱՅԻ ԿՈՒՍԱԿԱՆ
ԱՆՏԱՌՆԵՐՈՒՄ**

Պրոֆ. Մ. Կոսպենի տողաշարանով

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Յեթե դուք նայեք արևելյան կիսագնդի քարտեզին, իսկույն ձեր աչքին կիսվի հետևյալը,— Ասիական վերխառնի աշխարհամասը, վեր հարավում վերջանում է յերկու խավար վերջավորություններով— Հնդկաստանով և Հնդկաչինով, դնալով դեպի հարավ-արևելք՝ կարծես վեր է ածվում դանադան ձևի մեծ ու փոքր կղզիների տարրերին ալ մի խմբի:

Այդ խումբը կոչվում է Ինդոնեզիա և իր մեջ է առնում Ֆիլիպինները, Սումատրան, Բորնեոն, Յավան, Յելեբեսը և մի շարք ավելի պակաս նշանավոր կղզիներ:

Սումատրան Ինդոնեզիայի կղզիների մեջ իր մեծությամբ (Բորնեոյից հետո) յերկրող կղզին է. նա բոլորից մոտ է ընկած ասիական մայր ցամաքին, Հնդկաչինից քիչ ցած:

Յերկար ու նեղ Սումատրան, վոր ձգվել է հարավ-արևելյան ուղղությամբ, թվում է թե մայր ցամաքից է վտրվել և կազմում է բարակ ու յերկար Մալակկա թերակղզու անմիջական շարունակությունը: Սումատրայի յերկայնքով, յուրորինակ ձևով, ինչպես մանյակ ընկած են մի շարք մանր կղզիներ:

Սումատրան յերկրագնդի ամենամեծ կղզիների թվին է պատկանում: Նրա տարածությունը հավասար է 434234 քառակուսի կիլոմետրի: Հետևապես նա քիչ է փոքր Իսպանիայից:

Սումատրայի ափերն արեւելքից վողողվում են Խաղաղ օկիանոսի ներքին ծովերի ջրերով, իսկ արևմուտքից— Հնդկական ծրբկածուկի ովկիանոսով: Կղզին ընկած է ուղիղ հասարակածի վրա և կարծես թե նրանով բաժանվում է յերկու հավասար մասերի:

Սումատրայի աշխարհագրական դիրքը նշված է այսպես՝ Հյուսիսային լայնության 50 աստիճան 40" և հարավային լայնու-

1949
39

թիւն 6 աստիճան, արեւմտյան յերկարության 95 աստ՝ 20¹¹ և արեւելյան յերկայնության 106 աստ.:

Այդ կղզու մակերևույթի կառուցվածքը յուրատեսակ է: Նրա վրիժ յերկայնքով — մոտ 1000 կիլոմետր — ձգված է արեւմտյան արեւմտի հզոր լեռնաշղթա՝ իր բաղմամբ իմ հրաբխային դադարներով: Այդ հրաբուխներէից մի քանիսը՝ 6-7-ը դեռ գործում են:

Բարձրութիւնների այդ դիրքով է վորոշվում կղզու բոլոր գետերի չափը, ուղղութիւնը և բնույթը. նրանց մի մասը, վորոնք լեռնաշղթայի լանջերից հոսում են արեւմուտք՝ դեպի Հնդկական ովկիանոսը, շատ կարճ ու կատաղի հեղեղատներ են ներկայացնում: Դեպի արեւելք հոսող գետերը նույնպէս աչքի չեն ընկնում իրենց արագահոսութեամբ, բայց նշանակալի չափով յերկար են և անցնելով հարթավայրերով, դառնում են նավարկելի՝ խոր չնստող նավերի համար: Իսկ առհասարակ այդ կղզին առաջորեն վորոշված է գետերով և առավելապէս լեռնային լճերով:

Սումատրայի մակերևույթի բաղմամբութիւնը, ովկիանոսների, լեռների, անտառների և ներքին ջրային տարածութիւնների ազդեցութիւնը շատ բաղմամբ են դարձնում կղզու կլիման: Առանձնապէս աչքի յի խիտում մերձափնյա և ներքին ռայոններէ կլիմաների տարբերութիւնը և մյուս կողմից հարթավայրերի ու բարձունքների կլիմաների տարբերութիւնը: Ընդհանուր առմամբ ցածրադիր վայրերը զուտ արեւադարձային կլիմա ունեն — շոգ, խոնավ, անառողջ, իսկ լեռները, ինչպէս սովորաբար լինում է — շոգ ու բարեխառն կլիմա:

Իր բնական պայմաններով Սումատրան աշխարհի ամենահարուստ և տարօրինակ վայրերից մեկն է:

Նրա ընդերքում թաղնված են վոսկու, յերկաթի, քարածուխի, անագի և ուրիշ ոգտակար հանքերի գեոլոգ անձանութ պաշարներ:

Շատ հարուստ ու բաղմամբ է այդ հեքիաթային կղզու բուսական աշխարհը: Նրա զգալի մասը ծածկված է համառարած, համարյա անանցանելի կուսական անտառներով, վորոնք մալայցիների լեզվով ռիմբա յեն կոչվում և վորոնք բաղկացած են բոլորովին տարբեր տեսակների ծառերից ու բուսականութիւնից: Արշավախմբերից մեկը, վորն ուսումնասիրել է Սումատրայի անտառները՝ երսպորտի հնարաւորութիւնները վորոշելու համար,

հաշվել է, վոր այստեղից կարելի յի արտածել չորս հարյուր տեսակի միայն շինարար:

Վորոշ ծառեր Սումատրայում հսկայական բարձրութիւն ունեն — մինչև 80 մետր: Զանազան տեսակի մամուռները, խորոճները, լիանոսները վարթաթվելով այդ ծառերին հեքիաթային տեսք են տվել նրանց:

Արտասովոր է նաև Սումատրայի կենդանական աշխարհի առատութիւնը:

Այստեղ են գտնվում տրոպիկական կենդանական աշխարհի մի շարք խոշորագույն ներկայացուցիչները: Վաղուց է, վոր Յեվրոպայի կենդանաբանական այգիներին Սումատրան տալիս է փղերի, գետածիւրի, գետակինճերի (տապիր), վազրերի, արջերի, յեղջերուների, վաղանների և կապիկների լավագույն նմուշները:

Գետերում խլրտում են ձկները և շատ հաճախ նրանց մեջ կտկորդիլոսներ ել են յերևում: Սումատրայի ոճերն աչքի յեն ընկնում իրենց խոշորութեամբ: Այստեղի պիտոնները 4½-6½ մետր յերկարության են հասնում: Քիչ չեն նույնպէս թունավոր ոճերի մանր տեսակները:

Փետրավորների աշխարհն այստեղ ներկայացված է գլխավորապէս փամիանով և մի հետաքրքիր թռչուն — ռնդեղջյուրով: Անհաշիվ են այստեղ սրտահոգ զանազան միջատների, թեթեռների, վայրի մեղունների տեսակները: Բարենպաստ կլիմայի և դաշտավայրերի ու լեռնալանջերի բացառիկ արեւալանդ հողի շնորհիվ այստեղ աճում են մի շարք կուլտուրական բույսեր — բրինձ, շաքարեղեգ, սուրճ, ծխախոտ, թեյ, պղպեղ, կորեկ, սագո, մախի^{*)}, քաղցր կարտոֆիլ և այլն: Այդ բոլոր բույսերն ել հարուստ բերք են տալիս: Վերջին ժամանակներս այստեղ հաջողութեամբ սկսել են աճեցնել նաև խաղողի վաղ:

Կղզու մեծ մասը — լեռնային վայրերը և կուսական անտառները — գեոլոգ գտնվում են իրենց նախնական վայրի վիճակում: Նորագույն տվյալներով կղզում հաշվում են վոշ ավելի քան վեց միլիոն մարդ: Այսպիսով Սումատրայում ամեն մի քառակուսի կիլոմետրին միջին հաշվով 13 մարդ է ընկնում: Իհարկէ մերձափնյան ռայոններում և նավարկելի գետերի ափերին բնակչութիւնն ավելի խիտ է, սակայն ել ավելի սակավ է պատահում

*) Մախ — յեգիպտացորենին և սուսմ:

մարդը կենտրոնական ռազմականում, վորտեղ յերկիրը պատած է հազիվ անցանելի անտառներով:

Թեև այդ կղզու բնակչությունը մեծաքանակ է, սակայն նա աչքի չեն ընկնում իր ազգային բազմազանությունում: Այստեղ հաշվվում են մինչև քսան տարբեր ժողովուրդներ—կղզին կաթնե մի տեսակ ազգաբնակչության թանգարան լինի: Յեւ վարմանակն այն է, վոր այդ համեմատաբար վոչ մեծ տարածություն վրա տեղական ցեղերի մեծամասնությունը ապրում են մեկը մյուսից ավելի կամ պակաս չափով կտրված:

Սումատրայում նորաբնակիչներից ժամանակի տեսակետից վերջինը հանդիսանում են յեվրոպացիները: Նրանք շատ չեն— բնագամենը յոթ հազար հոգուց վոչ ավելի: Դրանք առավելապես հոլանդացիներ են, վորոնք կղզու քաղաքական ու անտեսական կյանքի տերերն են հանդիսանում: Նրանք համարյա բացառապես ապրում են արդյունաբերական և առևտրական կենտրոններում— Պալեմբանգ, Բենկուլան, Պադանգ և Ալին քաղաքներում: Դրանց հետ մեկտեղ վողջ կղզիով մեկ ցրված են հոլանդական գաղութային գործի ջոկատներն ու պահակախմբերը, վորոնք մասամբ կազմված են և ընկերներից: Մասամբ յեվրոպացիներից չուր, մասամբ նրանցից հետո յեկել և այստեղ բնակություն են հաստատել ասիական զանազան ժողովուրդների ներկայացուցիչները, գլխավորապես ամենուրեք յեղոզ չինացիները: Յեկվորները մեջ ամենից շատ նրանք են— մոտ 200 հազար մարդ, հետո՝ մի քանի հազարական հնդիկներ, արաբներ և այլք: Նրանք բոլորը նույնպես ապրում են խոշոր կենտրոններում, պրոնտացիաներ ունեն և պարապում են առևտրով:

Ճիշտ նույնպիսի յեկվոր է, թեև շատ վաղուցվա յեկվոր, Սումատրայի նախապատմական բնակչությունը, վորը բաղկացած է մալայան ցեղերից: Իր ծագումն առնելով Հնդկաստանից, լայնատարած մալայական ցեղը ցրվել է վողջ Ինդոնեզիայում և խառնվել է տեղական նախնադարյան ազգաբնակչությանը:

Սումատրայում մալայցիները, ինչպես բնորոշ է յեկվորների համար, տեղավորված են առավելապես ծովափնյա վայրերում և խոշոր գետերի հովիտներում: Նրանք զբաղվում են գլխավորապես

գյուղատնտեսական զանազան աշխատանքներով և կղզու բնական հարստությունների շահագործմամբ— նրանցից շատերը բանվորություն են անում գործարանային և լեռնային արդյունաբերություն մեջ:

Այստեղի մալայան ցեղերի թվում կա մի ազգություն, վորը ազգաբնակչության տեսակետից վորոշ հետաքրքրություն է ներկայացնում: Դա մինանգկաբաուն է, վոր մինչև որս ել նշանակալի չափով պահպանել է իր նահապետական կառուցվածքը: Այդ առաջին հերթին արտահայտվում է այն դերիչխող դիրքով, վոր ունի ինը հասարակական կյանքում:

Մինանգկաբաուն հիմնական սոցիալական բջիջը ներկայացնում է ազգակցական խումբ, վորը կազմված է մի կնոջ սերունդներից և ապրում է մի ընդհանուր տնտեսությունում և վորը ցայտուն կերպով ունի նախնադարյան կոմունիզմի վառ դժերը: Ոմբի գլուխ է կանդնած ավագ կինը, վորը կարգադրում է խմբի տնտեսական կյանքը և վորոշ չափով ել նրա անդամներին— թե տղամարդկանց, թե կանանց— կյանքը:

Մինանգկաբաուն ցեղի մեջ ամուսնությունը յուրորինակ բնույթ ունի, վորը, ճիշտ է, նկատվում է վոչ միայն նրանց, այլ և մի շարք այլ պրիմիտիվ ժողովուրդների մեջ: Ամուսնությունն այստեղ իր հետ չի բերում տղամարդու և կնոջ միատեղ կենակցություն, — ամուսնությունից հետո ել թե կինը և թե տղամարդը շարունակում են ապրել ամեն մեկն իր մայրապետական խմբի մեջ, շարունակում են մասնակցել ամեն մեկն իր խմբի տնտեսական աշխատանքներին և ամուսնական հարաբերություններն իրագործում են միայն գիշերային այցելություն ձևով:

Այդպիսի պայմաններում, բնականաբար, յերեխաները պատկանում են մոր խմբին, և վորպես կանոն, քիչ ընդհանուր բան են ունենում հոր հետ: Այդպիսով, այստեղ հորից, մորից և յերեխաներից բաղկացած անհատական ընտանիք գոյություն չունի: Բնական է, վոր մինանգկաբաուն մեջ ծագումն ու ազգականությունը բացառապես մոր գծով է հաշվվում:

Յեվրոպական ազդեցություն տակ վերջին ժամանակներս մինանգկաբաուն մայրապետական կառուցվածքն սկսում է քայքայվել, — այդ ցեղի յերիտասարդ տղամարդիկ, չուղենալով յեն-

թաղկվել կնոջ գերիշխանությունը և լինել «յերթեկեկ» ամուսիններ՝ թողնում-հեռանում են իրենց հայրենիքից:

Սոմատրայի բնիկ ժողովրդի գերակշռող փոստան պատկանում է այսպես կոչված Ինդոնեզիան, կամ պրոտոմալայան ցեղին, վորը ընդհանրապես կազմում է վորջ Ինդոնեզիայի հիմնական բնակչությունը: Դրանք են— բատակներ, ալաներ, հաջուներ, սականեր, աչիններ և այլն:

Այդ բոլոր ցեղերն այժմ ապրում են մեծ մասամբ կղզու խորքերում, կամ նրա պակաս մասերի վայրերում:

Նրանցից վոմանը ավելի մեկուսացած են ու հեռամնաց, ուրիշներն արդեն բավականաչափ ուժեղ կերպով խառնվել են ինչպես իրենց ներսում, նույնպես և մալայցիների հետ:

Նրանք զբաղվում են հողագործությամբ, պրիմիտիվ վոր-սարգությամբ, ձկնորսությամբ և տրոպիկական անտառներից պուտուկ հավաքելով:

Յեվ վերջապես Սոմատրայի կուսական անտառների գրեթե բոլորովին անմատչելի խորքերում բնակվում են կուրու փոքրիկ ցեղը: Այս գրքի հեղինակը մի շարք վերին աստիճանի հետաքրքիր եջեր է նվիրում այդ ցեղին:

Կուրուն ներկայացնում է մի տեսակ աղբադրական առեղծված և Սոմատրայի ելի մի ամենահետաքրքիր և ուշադրության արժանի ցեղը:

Այդ ցեղի ռասսայական պատկանելությունը միանգամայն վիճելի չէ: Համենայն դեպս նա աղբադրական, մարդաբանական և իր զարգացման մակարդակի տեսակետից խիստ տարբերվում է կղզու մյուս բնակչությունից և, կասկածից դուրս է, վոր այդ ցեղը Սոմատրայի ամենահին բնակիչներից է:

Կուրուի արտասովոր հետամնացությունը հարկադրում է մեզ այդ ցեղը դասել յերկրագնդի ամենապրիմիտիվ ցեղերի շարքին: Սակայն պրոֆ. Փոլցը առաջ է անցնում և այդ ցեղը համարում է, այսպես ասած, նախնադարյան մարդկության անմիջական բեկորը: «Նրանցով (այդ ցեղի մարդկանցով. թարգմ.),—ասում է նա,—մենք կարող ենք դասել այն մասին, թե ինչպես է ապրել նախնադարյան մարդը»:

Կուրու ցեղի մասին առաջին տեղեկությունները սկսեցին յերևան գալ միայն անցյալ դարի քսանական թվականներից.

այդ տվյալներն էլ հիմնված էին մալայցիների պատմածներին վրա:

Կուրու ցեղի առաջին անմիջական դիտումները տեղի ունեցան միայն ներկա դարի սկզբներին, ընդվորում այդ ցեղի մասին գոյություն ունեցող բոլոր նկարագրություններն էլ հիմնված են շատ կարճատև դիտողությունների վրա: Յեվ այն բնութագրերը, վոր Փոլցը տվել է կուրուին, թեև ինքնուսույն չափազանց հետաքրքիր է, սակայն ակամայից խաբիսխված է կուրուի մի վորը խմբի շատ մակերեսային ծանոթության վրա, այդ իսկ պատճառով չի կարելի լիովին հավատ ընծայել Փոլցի տված բնութագրին:

Անհրաժեշտ է ասել, վոր, ինչպես հայտնի չէ այդ ժողովրդի մասին յեղած դրականությունից, վոչ բոլոր կուրուներն են կանգնած միևնույն կուլտուրական մակարդակի վրա: Նրանց մեջ կարելի չէ տարբերել յերեք շերտ,—վոմանը, ճիշտ է, շատ սակավաթիվ, ապրում են նասակայց կյանքով և մեծ չափերով յենթաթղկվել են մալայցիների աղղեցությանը: Ուրիշները—թափառական կուրուները—զարգացման շատ ցած աստիճանի վրա յեն կանգնած: Սակայն նրանք նույնպես վորոշ բաներ վոխ են վերցրել մալայցիներից կամ ինդոնեզցիներից և շատ բաներում ինքնուրույն կերպով անցել են նախնադարյան կյանքի սահմաններից այս կողմը: Վերջապես այդ ցեղի յերբոյդ չի բաղ կազմում են այն խմբերը, վորոնք թափառում են անտառի խորքերում, գրեթե բոլորովին հարաբերություն չունեն կղզու մյուս բնակիչների հետ: Այդ խմբերը գտնվում են կուլտուրայի բացառիկ ցած աստիճանի վրա, յեթե միայն «կուլտուրա» կարելի չէ անվանել այն, ինչ մենք տեսնում ենք անտառի այդ բնակիչների մեջ:

Կուրուներն, անկասկած, պատկանում են ինդոնեզիայի հնագույն աղղացեղային խավին, և հայնաբար, ավելի լայն աշխարհագրական արեւայի: Այդ նախնադարյան մարդկության բեկորները հայտաբերվում են ինդոնեզյան շրջանի դանագան վայրերում: Այսպես, որինակ, միայն վերջերս յերևան յեկավ մի այլ ցեղի առաջին նկարագրերը. այդ ցեղը, վոր պուան է կոչվում, ինչպես յերևում է, պատկանում է նույն տոհմին:

Նա բնակվում և խորեն արդու անտառներում և մարդաբանա-
կան ու աղբաքեղային տեսակետից շատ մեծ նմանություն ունի
կուբուլին:

Պուլաններն, ինչպես և կուբուլները, թափառում են խո-
նոյի անտառների խորքերում վոչ մեծ խմբերով—20—30
հոգով: Նրանք պետի դեկավարությունը պահպանում են իրենց
գոյությունը մորսորդությունը և պտուղ ժողովելով: Վորպե-
բնակարան նրանց ծառայում և ճյուղերից շինած ծածկը, յեր-
բեմն և քարայրը: Վորսածը վողջ ցեղի ընդհանուր սեփական-
ությունն և համարվում: Նրանք նույնպես, կուբուլների նման,
չգիտեն՝ ինչ բան և թաղելը և մեռածներին դցում են ու
ակադեմիստիում ալ վայրեր: Նրանց մտավոր մակարդակը ծայր
առաջանի ցածր և,— նրանք միայն մինչև յերեքն են հաշ-
վում: Յեվ այնուամենայնիվ այդ պուլանները բարձր են կանգ-
նած կուբուլներից, վորովհետև տիրապետում են նեա ու աղե-
ղին,— մի բան, վոր չունեն կուբուլները:

Այդպիսով այնուամենայնիվ կուբուլներին, իրենց ներկա-
դրությունը, չի վարելի՝ չհաշվել ամենից հետամնաց ցեղը
ժամանակակից վողջ մարդկության մեջ:

Մյուս հարցը—կուբուլները վորքան իսկապես մոտ են
նախնադարյան մարդկային ցեղին, վորքան մոտ են, ինչպես
ասում են, մարդկային կուլտուրայի դրո կետին, իրոք, ինչպես
Փուլցն և մտածում, նրանցով մենք կարող ենք դատել այն մա-
սին, թե ինչպես և ապրել նախնադարյան մարդը:

Այդ վերջին պնդումն, իհարկե, ճիշտ չէ: Կուբուլներն ինչ-
քան և վոր հետամնաց ու պրիմիտիվ լինեն, այնուամենայնիվ
նրանք ունեն իրենց պատմությունը: Յեվ կուբուլների «կուլ-
տուրայի» զանազան կողմերը պարզաբանելու վապակցությունը
նրանց պատմության հիմնական հարցը հետևյալումն և: Արդ-
յոք անտառի թափուտներն իրոք հանդիսանում են կուբուլների
այսպես ասած «հայրենիքը», նրանց բնակություն մշտական
գոյությունը, վորը նրանք յերբե՛ք չեն ձգել—հեռացել, թե՛ կուբու-
լները Սոմատրայի անտառի խորքերն են ընկել ճնշման առկ,
կամ, խուսափելով կղզու նոր բնակիչների հետ ընդհար-
վելուց, վորոնք հարկադրել են նրանց հեռանալ բաց վայրերից,
այն վայրերից ուր մինչև այդ կուբուլները բնակվում էին և

անտառի հետ չվում էին ունենում, վորպես իրենց գոյություն
միջոցների աղբյուրի:

Պետք և վարձել, վոր ընդունելի պիտի համարվի յերկ-
րորդը՝ վորպես ավելի հավանական պնդում: Առանց ծայր
ասուիման անհրաժեշտության, առանց դրսից տեղի ունեցած
ճնշման, ի՞նչը վարող և հարկադրել կուբուլին ապրել «ուիմայի»
ծանր, սխանդավոր ու դաժան պայմաններում:

Իսկ յեթե այդպես և, ասա, հետևաբար կուբուլի «կուլ-
տուրայի» շատ կողմերը բնականաբար պետք և փոխակերպվելին
և նույնիսկ ալլանդավելին նոր աշխարհադրական միջավայրին
հարմարվելու պրոցեսում: Այդ պրոցեսում նրանց փորձի ա-
կարողության առանձին տարրեր կարող էլին անհայտ կորչել
ու մոռացվել:

Հետևապես, այն վիճակը, վորի մեջ մենք այժմ տեսնում
ենք այդ ժողովուրդը, չի համապատասխանում նրա իսկական
նախնադարյան դրությունը և վերջապես չի կարող ամբողջովին և
այդքան անվերապահորեն ընդունվել նախնադարյան մարդ-
կության դրության տեղ, ինչպես այդ Փուլցն և անում:

Այդ բոլորով հանդերձ կուբուլները մնում են վորպես
աշխարհում ժողովուրդների մեջ ամենից հետամնացը, և նրանց
ճանոթանալը քննադատական ընտրության յենթակա նյութ
կառ՝ նախնադարյան կյանքի ուսումնասիրության համար*):

Մարդկության հեռավոր անցյալի այդ բեկորներից անցնենք
«միջանակալից քաղաքակրթության» ներկայացուցիչներին,
կղզու տերերին, հոլանդացիներին և նրանց գործունեությունը՝
Սոմատրայի վրա:

Առաջին յեվրոպացիներն այստեղ յերևացին 16-րդ դարի
սկզբներին: Սոմատրան գտնվեց 1505—1509 թվականներին—
խալայցիների և այն ժամանակվա գլխավոր ծովազնացները—
պորտուգալացիների կողմից համարյա միաժամանակ: Այնու-
հետև, 1598 թվին, այստեղ հիմնվեց հոլանդական առաջին
բնակավայրը, իսկ 17-րդ դարի կեսերից կղզին սկսում և ավելի

*) Գիտուի մասին տես նույնպես Մ. Կոսկենի «Նախնադարյան մարդ-
կության բեկորները» գիրքը—հրատարակություն «Մուրդայա գվարդիայի
1927 թ.:

կանոնադրեր կերպով գաղութացվել Հոլանդիայի կողմից: Մի վերջ ժամանակ անգլիացիները նույնպես այստեղ ամրացան, բայց չուսով իրենց գրաված տեղը զիջեցին Հոլանդացիներին, փոխարենը ստանալով ուրիշ գաղութ:

Այդ ժամանակներից սկսած Հոլանդիան դարձավ բնությամբ ամենահարուստ կղզու միակ հզոր տիրակալը, և արևային Սումատրան այժմ հանդիսանում է աշխարհի այդ մասի լայնատարած Հոլանդական գաղութները— այսպես կոչված Հոլանդական (կամ Նիդեռլանդական) Հնդկաստանի ամենաթանգազին մասերից մեկը:

Սումատրան իր տարածությամբ 13 անգամ մեծ է Հոլանդիայից:

Սումատրան Հոլանդական տիրապետության յենթարկելու պատմությունը—յեվրոպական պետությունների գաղութային քաղաքականության պատմության բնորոշ գլուխն է հանդիսանում:

Սումատրայում, յեվրոպացիներին հիմնավորվելու շրջանում, գոյություն ունեյին մի շարք հնդկա-մալայական պետություններ— սուլթանություններ: Դաժան ու համառ պայքարը վերջի վերջո կործանման հասցրեց տեղացիների այդ պետությունները:

Այնուամենայնիվ դեռ յերկար ժամանակ կղզու մի մասը Հոլանդացիների տիրապետությունից դուրս մնաց: Առանձնապես յերկար ու համառ դիմադրեցին բնիկների մի քանի ինդոնեզիական ցեղեր: Հոլանդական զորքերը միայն նորերս արյուծոտ հաղթանակ տարան կղզու հյուսիսային մասի դեռևս Հնադանդաված լեռնային բնակիչների դեմ: Յեվ այնուամենայնիվ բնիկները ժամանակ առ ժամանակ ապստամբում են ուժից վեր հարկերի և Հոլանդացիների տիրապետության դեմ, թեև ապստամբություններն այնուամենայնիվ անողորմաբար հանգցվում են հին ինդոնեզիական արյան ասլակներով:

Զարմանալի վուչինչ չկա, վոր կղզին հայտարերելու որից մասը արկածախնդիրները և խոչոր կապիտալը ազահությամբ

ձգվում են դեպի արևադարձի այդ մարդարիտը: Դեռևս վոչ վաղ ժամանակներում յեվրոպացուն հարկավոր էր Սումատրայում «աշխատել» մի յերեք տարի, և ձեռք բերած կապիտալը նրան հերիք էր մինչև իր կյանքի վերջը:

Կղզու բնական հարստությունների շահագործման սխտեմը նույնպես իրենից գաղութային անտեսություն տիպի որինակ է ներկայացնում— ամեն ինչ հիմնված է բնիկների եժան աշխատանքի վրա: Թե այդ աշխատանքի վարձատրությունը ինչ մաշարդակի վրա յե, յերևում է Սումատրայի բնիկ բանվորների և յեվրոպացիների միջին աշխատավարձի համեմատությունից մինչդեռ բնիկ բանվորի մի ամսվա աշխատավարձը 12-15 ֆլորին է, յեվրոպացի բանվորը Սամատրայում ամսական աշխատում է 200-ից մինչև 1000 ֆլորին: Բավական է ասել, վոր Սումատրայի բնիկներին աշխատավարձն ամենից ցածն է ամբողջ աշխարհում:

Այս ստրկական աշխատանքի շնորհիվ Հոլանդական կապիտալիստները Սումատրայից քամում են վոսկերեր ավաղ, պղինձ, ծծումբ, անագ, նավթ, քարուր (կամֆորա), կաուչուկ բամբակ, թեյ, սուբճ, սև ու սպիտակ պղպեղ, փինակեղև մարջան, մոմ, խեժ մըշկընկույզ, կնդուկ, գուտապերչ, քաֆուր, վանիլ, դարչին և այլն: Իմիջկայլոց աշխարհում ազատվող ամբողջ պղպեղի յերեք քառորդը տալիս է Սումատրա կղզին,— նշա պղպեղի արտադրությունը տարեկան հասնում է մոտ 25 հազար տոննի:

Ի միջկայլոց պիտի ասել, վոր «մարդասեր» յեվրոպացիներն էլ յես չեն մնում բնիկների հանդեպ իրենց պարտքը կատարելու դործում և այդ բոլոր հարստությունների փոխարեն Սումատրայեն ներմուծում անպետք կտորեղեն և ուրիշ, հատկապես դաշկութների համար մշակված ու ընտրված մանր արդյունաբերական ապրանքներ, իսկ դրան վորպես լրացում մեծ քանակությամբ վոդեկից խմիչքներ:

Բնիկների համար սոսկալի խարազան է հանդիսանում ափիոնի ներմուծումն այստեղ, վորի մենաշնորհը Հոլանդական ազմինիստրացիան պահում է իր ձեռքում: Վերջին ժամանակներս Սումատրան արագ ինդուստրացման է յենթարկվում, այստեղ առաջ յեկան նույնիսկ հատուկ մեքենաշինարարական գործարաններ:

Թե Սումատրան ինչպիսի հարստություններ է տալիս և թե

քեիկները ստրկական աշխատանքի գծով ինչպե՞սի արժեքներ են քամվում այստեղից, այդ ցույց է տալիս ներմուծման և արտածման հարաբերությունը:

1926 թվին, վորի մասին մենք տվյալներ ունենք, Սումատրա ներմուծած ապրանքների ընդհանուր արժեքը կազմում էր 190 միլիոն դոլլերեն, և այդ այն պահին, յերբ արտածված է 590 միլիոն դոլլերենի ապրանք: Ընդ վորում պիտի նկատի ունենալ, վոր ներմուծված ապրանքների արժեքի մեջ շատ նշանակալի չափով մտնում են այն մեքենաները, գործիքները և վորոշ նյութեր, վոր ներմուծված են յեղել տեղական արդյունաբերության համար: Այդպիսով տեղական աղբարնակչության անմիջական սպառման նպատակով ներմուծված ապրանքների արժեքը նշանակալի չափով վորք է: Ահա թե ինչ է ստանում և ինչ է տալիս յեվրոպական կապիտալին արևային Սումատրան:

Այն մասին, թե ինչպես արագ և ինտենսիվ է լայնանում տեղական հարստությունների չահադործումը, պատկերացում կառող են տալ արտածման աճման տվյալները: Դժբախտաբար մենք Սումատրայի մասին առանձին տվյալներ չունենք, սակայն շատ բնորոշ են վորջ Հոլանդական Հնդկաստանին վերաբերող հետևյալ թվերը. 1914 թվին այստեղից արտածված է 685 միլիոն ֆլորինի ապրանք, իսկ 1921 թվին արդեն 2238 միլիոն ֆլորինի:

Պետք է նշել, վոր այդ կղզու բնության բարեքների հարըստագույն աղբյուրների տնտեսական հնարավորությունները դեռ շատ հեռու յեն սպառվելուց: Դեռ ավելին — Սումատրան այժմ դեռ միայն գտնվում է իդ տնտեսական զարգացման սկզբին: Տեղական պայմաններն առանձնապես բարենպաստ են վորջ միայն մի շարք գյուղատնտեսական կուլտուրաների, այլ և արդյունաբերության զարգացման համար, այստեղ հատուկ նշանակություն ունի եթան եներգիայի անսպառ աղբյուրը — ջրի ուժը: Իմիջիայրոց հյուսիսային Սումատրան կաուչուկի ամենալավ վայրն է համարվում աշխարհում:

Միանգամայն բնական է, վոր յեվրոպական կապիտալը շարունակում է առհոսել այստեղ լայն հոսանքով, և հոլանդացիների հետ միասին այստեղ վերջերս ավելի ու ավելի լայն գործունեություն են սկսում անգլիացիներն ու ամերիկացիները:

Սումատրայի ինդուստրացումը և տեղական արդյունաբերական պրոլետարիատի առաջացումը արժատական կերպով փոխում է այն սլայդերի բնությն ու ձևերը, վոր մղում է բնիկ ազգաբնակչությունը՝ կղզու գաղութացման առաջին որերից սկսած: Ազգայնական և կրոնական շարժման փոխարեն լայն ծավալվում է արհեստակցական և հեղափոխական — կոմունիստական շարժումը: Ռուսական պրոլետարական հեղափոխությունը հզոր ազդեցություն է ունեցել Սումատրայի, ինչպես և վորջ Արևելքի, հեղափոխական շարժման զարգացման վրա: Դժբախտաբար մենք այդ հեղափոխական պրոցեսի մասին միայն հնացած տվյալներ ունենք, յեթե չհաշվենք իմպերիալիստական ցենզուրան անցած կարճ հեռագրական տեղեկությունները*):

Այս գրքի հեղինակը շատ հեռու յե հեղափոխական այն պայքարից, վոր մղում է Սումատրայի պրոլետարիատը: Գլխնական, բնախույզ և աշխարհադրագետ, Լայպցիգի համալսարանի պրոֆեսոր Վիլհելմ Փոլցը մի քանի ճանապարհորդություններ է կատարել Մալայան արշիպելագում, մասնավորապես Սումատրայում և այդ կղզու մասին հրատարակել է աշխարհագրական ընդարձակ ուղևորություն:

Սումատրայի կուսական անտառներում կատարած մի յուրահատուկ ճամբորդությունը և հանդիպումները այդ անտառների խորքերում թախառող հետամնաց կուրու ցեղերի մի ճյուղի հետ ունիթ են տվել գերմանական գիտնականին — հիշատակածս գիտնական աշխատանքի կողքին — Սումատրային նվիրել յերկու գիտական — հանրամատչելի գրքույկ ևս, վորոնք գրված են կուսագեղարվեստական ձևով: Այդ գրքույկներից մեկը կոչվում է՝ «Ռիմբայի աղջամուղջում»: Սումատրայի կուսական անտառը և նախագարյան մարդը». մյուս գրքույկը կոչվում է՝ «Վագա, ոգնիր ինձ: Կենդանիների և մարդկանց հոգու մասին»:

*) Հոլանդական գաղութների տնտեսական ու քաղաքական դրություն մանրամասն ու հիմնավոր ակնարկը տալիս է Պան Մալակկան իր «Ինդոնեզիան և նրա տեղը զարթնող Արևելքում» գրքում, վոր հոլանդերենից թարգմանվել և ուսուրեն լույս է տեսել 1925 թվին:

Խորհրդային ընթերցողի ուշադրությունը ներկայացվող այս գրքույկը կազմված է վերահիշյալ յերկու գրքույկներից, ըստ միմյանց առաջին գրքույկը մտել է այս գրքի մեջ լրիվ կերպով, իսկ յերկրորդից, վոր սակաս հաջողված է, վերցված է մի անհարկ նվիրված կուբու ցեղին:

Փոլցի գրքույկները, առանձնապես առաջինը, գիտական — գեղարվեստական գրականության հաղվադուտ որինակ են ներկայացնում: Մենք այդ գրքույկներում չենք տեսնում ձանձրալի նկարագրություններ, այդտեղ չկան վոչ տերմիններ, վոչ գիտական տեսություններ: Յեւ աշուածենայնիւ Փոլցի ակնարկները լիովին գիտական են, նրանք ընթերցողին քիչ չեն տալիս գրական գիտելիքներ, նոր, ոգտակար և արժեքավոր տեղեկություններ:

Գերմանացի գիտնականը հիանալի պայծառութամբ և արտահայտիչ կերպով մեզ պատկերում է այն կյանքը, պայքարը և մահը, վորով լցված է կուսական անտառը: Չի կարելի ասել, վոր Փոլցը զուրկ է գրական ստեղծագործությունից — պրոպիկական անտառի գեղարվեստական ու գրա հետ միատեղ գիտական այն նկարագրի, վոր տվել է հեղինակը այս գրքում, իտքը տպավորություն է դործում և յերկար ժամանակ չի մոռացվում:

Այդ անտառը, վորը շատ ու շատ անգամ է նկարագրվել և մեզ գրեթե հեթաթային չքողության ու ճոխության թագավորություն է թվացել, և վորը շատերի պատկերացումով նախնադարյան մարդկության յերջանիկ դոյության միակ բնական վայրն է հանդիսացել նրա մանկության ամանդական չրջանում, նրա «փուկ գարում», — այդ անտառը Փոլցի նկարագրության մեջ յեքեում է բոլորովին նոր լույսի տակ — վորպես մոռյ «ուխթա», մորպես դոյության համար մղվող դաժան ու համառ պայքարի ասպարեղ, պայքար, վոր մղում են բնությունն ու մարդը:

Հուզող տպավորություն է դործում մանավանդ «Ուսսինի կյանքը» ուրվանկարը: Թեև այդ ուրվանկարն ավելի շուտ գեղարվեստական բնույթ ունի, սակայն լիովին հիմնված է արդարական նյութերի և «անտառի մարդկանց» — կուբուների — կյանքի ուսումնասիրության վրա: Այդ ուրվանկարում մենք գտնում ենք կուբուների առորյա կենցաղի գեղեցիկ ու ցայտուն նկարագիրը, նրանց պայքարն անտառի գիշատիչներին դեմ և նրանց համառ

նախադարան բաղխումները մալայան առետրականների հետ:

Միաժամանակ մենք չենք կարող չառարկել Փոլցի մի քանի արտահայտությունների դեմ և թողնել դրանք առանց վերապահություն: Տալով Սոմատարայի կապիկների վարքի ու կենցաղի հետաքրքիր պատկերը, գերմանացի գիտնականը չարունակ իր առաջ «ընտանիք» է տեսնում, մինչդեռ հենց մի շարք բուրժուական հեղինակներ հաստատել են, վոր կապիկների մեջ մնայուն ընտանիք դոյություն չունի և կապիկներին հատուկ սովորական ձևը մեծ կամ վորք չալի հոտն է:

Մի տեղ դատելով այն պրոցեսի մասին, վոր մենք «մարդկայնացում» ենք անվանում, Փոլցը կանգնելով զուտ իդեալիստական դիրքերում այդ պրոցեսի մեջ վճռական դերը հատկացնում է ուղեղի զարգացմանը: Իրականության մեջ, ինչպես այդ ցույց է տվել Ֆ. Ենդելսը, ամենից առաջ և բոլորի հիմքում աշխատանքն է պայմանավորել մարդ դառնալը: Այդ հիման վրա տեղի յե ունեցել ձեռքերի զարգացումը, առաջացել է հոգորոչ (բաժան հընչյուն) խոսքը և վերջապես խթանվել է ուղեղի զարգացումը:

Կուբուների վերաբերմամբ Փոլցի թույլ տված մի կարևոր սխալի մասին մենք արդեն խոսել ենք: Բոլորովին կասկածելի պիտի համարել Փոլցի այն պնդումը, թե կուբուները մշտական ընտանիք ունեն: Պետք է կարծել, վոր այդ ցեղի համար ավելի բնորոշ հասարակական ձևը վոչ թե ընտանիքն է համարվում, այլ խումբը՝ հորդան, վորի մասին և Փոլցը հիշատակում է առանձին դեպքերում: Այնուհետև աչքի յե դարձում Փոլցի մեզ համար միանգամայն անընդունելի վերաբերմունքը դեպի հետամնաց ժողովուրդների ներկայացուցիչները: Որինակ, նա մալայցիներին անհեթեթ կերպով «վայրենիներ» է անվանում, մինչդեռ այդ ժողովուրդը իրականում զարգացման բավական բարձր աստիճանի վրա յե կանգնած և բազմակողմանի ու հարուստ կուբուառ ունի: Սակայն կարծում ենք, վոր խորհրդային ընթերցողը կկարողանա ինքնուրույն կերպով հարկ յեղած քննադատությամբ վերաբերվել գերմանական գիտնականի առանձին մտքերին ու արտահայտություններին:

Պրոֆ. Մ. ԿՈՍՎԵՆ

ԳԵՏՈՎ ԴԵՊԻ ԿՈՒՍԱԿԱՆ ԱՆՏԱՌ

Ամբողջ գիշերը ծովի վրա ուժեղ ալեկոծութիւն էր, և փոքրիկ շոգենավն անողոք կերպով որորվում էր: Ալիքները միալար խփում էին նավի կողքերին, թնդյունով փշրվում կայուսների պատուհանների տակ և քնացնում էին, քնքուշ խրդեցողութեան նման:

Այժմ արդեն հանդարտ է: Յես նայում եմ ծովին: Յերկայ: ալիքները մերթ կանաչավուն են թվում, մերթ պղտոր— կաթնա- գուն են ինչպես մարմարը, իսկ հեռվում, մեր հետևում, ինչքան վոջ աչքը կտրի, անսահման ու միակերպ ձգվում է անտառների միադուլն շերտը: Սումատրան է այդ— իմ ճամբորդութեան նպատակակետը:

Յերկինքը պայծառ է, և արեգակը առաջին շոգերը թա- փանցում են վարդադուլն մառախուղը: Իմ ծառան— մալայցի Ջինալը—ինձ համար թեյ է բերում և դուրեկան ու աշխու- ժացնող խմիչքը քրում—տանում է հեղձուցիչ գիշերվա անդե- ցութեան մնացորդները:

— Մի այս ամիսն նայիր, Ջինալ: Մենք շատ ամիսներ ենք ապրելու այնտեղ:

Վայելչակաղմ փոքրիկ պատանին գլուխը շարժում է բացասաբար, նրա մուգ աչքերը հառած են հեռուներին:

— Ուրեմ, տուան (կուսական անտառը, պարոն), —ասում է նա խոհուն ժպիտով, վորից մի պահ վայլում են ճերմակ ատամները նրա բրոնզյա յերեսի վրա: — Այա բոլե բուառ (Ե՛հ, ինչ արած), — ավելացնում է նա:

Նրա վողջ աշխարհայացքը այդ բառերի մեջն է:

Արեգակը բարձրանում է և տախտակամածը վողողում իր կիզիչ տաքութեամբ: Կայծակատող ծովն արտացոլում է շիկացած

ճառագայթները: Կեսորը վաղուց է անցել: Շոգենավը թեքվում է և ուղղվում դեպի հաղիվ նկատելի անտառային լուսածերպը:

Ծովը դառնում է կաթնադուլն, դեղնականաչ: Մենք մո- տենում ենք թափին: Հենց նոր է սկսել տեղատվութիւնը, և գետի պղտոր ջուրը հոսում է դեպի ծովը: Մեղ ընդունում է հզոր Մուլի գետը, և մեր շոգենավը ընթանում է նրա հոսանքն ի վեր:

Շոգենավն իրեն մեծ մասամբ մոտ է պահում ափին: Բարձ- րահասակ մուգ —կանաչադուլն անտառը պաշարել է մեղ, խոր ջրի մեջ լողում են մանգրի ծառի ճյուղերը: Ծառերի բների արանքում փայլում է ջուրը: Ջրային տարածութիւնն անհուն է: Գետն ամեն տեղ, ուր անտառը տեղ է թողել—լայն ծոցերը մտել են նրա խորքերը, սակայն անտառն աճում է բոլոր կող- մերից և նվաճում ջրածոցերը: Ամեն տեղ թե մեծ ծառերը, թե թփերն ու մերկ բները պսակված են տերևներով: Այդպես է անտառը խրվում ջրերի մեջ:

Նա ժամանակ շատ ունի: Դանդաղ ու համառ կերպով նա յետ է մղում ծովը: Հոգ չէ, վոր յերբեմն ծովը թնդում է, վորթորիկ բարձրացնում ու հալճակման դիմում: Կուսական անտառը հզոր է: Նա ինչ նվաճել է յետ չի տա:

Այժմ տեղատվութեան ժամն է, ջուրը դուրս է հոսում ան- տառից: Ափերը և մերկ արմատների տարրինակ խճճվածքներն ավելի ու ավելի յեն դուրս գալիս ջրի տակից:

Ափերը կոշտ են թվում, բայց միայն թվում են: Հաղարա- բաղուկ ճյուղավորված գիգանտ արմատների միջև պառկած է տիղմն ու մածուցիչ ցեխը: Ով նավակից վստահութեամբ կթռչի այդ ամր՝ մինչև դոտկատեղը կխրվի ճահճի մեջ և ուղեկից- ները հաղիվ կաղատեն նրան:

Այդ պատճառով ել վիթխարի ծառերը սովորական ար- մատների վրա չեն աճում. այդ արմատներն իրենց անհամար ճյուղավորումներով նման ին գիգանտ աշտարակների: Հրեշա- վոր ոճերի պես նրանք սողոսկում են հեռուները, հյուսվում են իրար հետ և իրենց վրա կրում են ահագին ծառաբները:

Վերևում անտառն իրար է հյուսում իր փարթամ կատար- ները, իսկ ներքևում ծփում է ջուրը: Որեցոր ուժեղ հոսանք-

ները Սումատրայի խորքերից ծովն են բերում տիղմի պանդ-
վածները: Մակընթացության և տեղատվության անընդհատ
հաջորդականությամբ ծովը գետին է վերադարձնում նրա բերած
տիղմը և մակընթացությունն այդ տիղմը տանում փռում է վողջ
կանաչ անտառով մեկ: Մեծ ու փոքր արմատները պահում են
տիղմը, և նա նստում է հողի վրա: Մակընթացության պահին
նկատելի չէ, թե ինչպես հետզհետե հաստանում է հողի շերտը:

Այդպես է պայքարում անտառը ծովի դեմ: Անդուլ ու հա-
մառ տոկունությամբ նա իր համար հող է նվաճում անոխակալ
ծովից:

Մշտնջենական պայքարում արմատներին ոգնում են նաև
պտուղները: Յերկար, նիզակաճման այդ պտուղները հասնելու
ևրահին ծածկվում են տերեյա պսակով: Փչում է քամին, նրանք
ցած են թափվում, իրենց սուր ու ամուր ծայրով խրվում են
փափուկ տիղմի մեջ և մի քանի ժամից հետո պտուղն արմատներ
ձգելով՝ դառնում է կանաչող փոքրիկ մի ծառ: Զյուղերը նույն-
պես ոգնում են արմատներին ու պտուղներին. նրանք հեռու տու-
րածվելով դեպի ամեն կողմ՝ պտուղները թափում են ջրի մեջ:
Այդպես մետր առ մետր իր համար հող է ձեռք բերում կուսա-
կան անտառը:

Շոգենալին անտառի միջով ընթանում է գետնի լի վեր, և
մուգ- կանաչադուլն ծառերը հպարտ լուռությամբ պատմում են
ծովի դեմ տարած իրենց հաղթանակի մասին, իրենց հաղափրայա
պայքարի մասին: Այնտեղ, վորտեղ մի ժամանակ աղմկել է
ովկիանոսը, — այժմ հող է, ծառեր են, անտառ, ամենահաղթ
անտառը:

Տեղ-տեղ անտառի մեջ են մխվում ճահիճների լայն շեր-
տեք՝ ծածկված ցածրահասակ արմավենիներով ու խիտ յեղե-
չով: Հազարավոր ճահճային թռչուններ կենդանություն են
տալիս լայնարձակ հորթություններին: Արագիլները, բադերը
վորորները, ձկնկուլները, պելիկանները (հավալուսն), մարա-
բունները (պարկարագիլ) և մանր թռչունները թռչում են յերամ-
շերտով: Նրանք մոտեցող շոգենալի առաջին խաղուցիչ աղմուկով
հզն են բարձրանում ձերմակ ամպի նման և ապա նորից հան-
ջարովում են ու ցած իջնում: Կոկորդիլոսները, վոր հազիվ են

եկատվում ջրի տակ, լողում են ստոյիկյան հանգստությամբ:
Սակայն ինքը, անտառը մեռած է: Նրա մեջ միայն մերթ ընթ
մերթ ազոտ կերպով վայրկենաբար յերևում ու անհետանում են
մանր թռչունները:

Այդ անտառում չի ապրում և վոչ մի կենդանի արարած,
նույնիսկ ջրկատուներ— տրոպիկական անտառների այդ լքված-
ները: Յեվ ինչպես կարելի չէ ապրել այստեղ: Կուսական ան-
տառը բարեհոգի չէ: Նա վոչվորի անունը չի տալիս:

Հետևյալ առավոտ մենք խաբիսիս ենք գցում Պալեմբանգի
կամուրջի մոտ:

Պալեմբանգ քաղաքը կանգնած է այնտեղ, ուր մանգրի ծա-
ռերն իրենց տեղը դիջել են ավելի պահանջլիկ բույսերի, և ուշ
մարդը կարող է ամերևում կառուցել իր բնակարանն ու հողից
կենսամթերք ստանալ: Այստեղ, այնուամենայնիվ, ամուր հող
չա: Տները կանգնած են ցցերի վրա: Մարդիկ դրեթե ջրի վրա
յեն ապրում: Մալայցիները ձկնորս ժողովուրդ են:

Այդ վայրը հին ժամանակներից սկսած շատ մեծ նշանակու-
թյուն ունի: Միջին դարերում այստեղ յալացիները հիմնել են
հզոր միապետություն՝ հնդկական կուլտուրայով և հնդկական վո-
դին այստեղից թափանցել է նախնադարյան անտառի խորքերը:
Իսլամը վոչնչացրել է հնդկական հրաշալիքները, իսկ հնդկական
իշխաններն իրենց տեղը դիջել են մահմեդական սուլթաններին:
Իսլամի հոգևոր ազդեցությունը մնացել է աննշան չափով: Նա
չի կարողացել արմատահան անել հնդկական հնադարյան կուլ-
տուրան և բնիկների սովորությունները: Արևային անապատ-
ների կրոնը հարմար չի դալիս ումբայի մուսլ ժողովուրդին:
Քաղաքը և յերկիրը, արդեն մի քանի սերունդ և, վոր պատկա-
նում են հուլանդացիներին: Գեղատեսիլ ու ազդեցիկ է մեծ, թըն-
դանոթներ դրված բուրգավոր ու առամնավոր ամրոցը:

Յեվրոպացիների ազդեցության տակ ծավալվել է աշխույժ
առևտուր, և բնիկ առևտրականների լարված գործարարու-
թյունն իր կնիքն է դրել մալայական այդ վենետիկի վրա:

Առևտրի մեջ գլխավոր դերը խաղում են տեղացիները, չինացիք և արաբները: Յեվրոպական կենցաղն այստեղ չափ աննշան չափով և մուտք գործել:

Այդ պատճառով ել փոքրիկ հյուրանոցն ինձ այնպես միջակ է թվում, և յես միանգամից ձեռք եմ քաշում յեվրոպական կամֆորտից (փարթամակեցություն):

Իմ առաջին խնդիրն է — մտահոգվել արչավախճի մատակարարման դրժով: Շատ բան անելու, և Ձինայը խիստ ոգտակար է ինձ համար: Հավանաբար Յ—Ա ամիս յես կմնամ կղզու խորքերում — Կուլտուրական կենտրոններից հեռու, մեր պաշարը լրացնելու վորեւ հնարավորությունից զուրկ: Կուսական անտառներում ամբողջ բեռը կրում են տեղական կուլիները, իսկ մալայցիին 18 կիլոգրամից ավելի տանել չի կարող: Սննդի հիմնական մասն իհարկե, պետք է կազմեն տեղական մթերքները — առաջին հերթին բրինձը և հավերը: Բայց կուլտուրական յեվրոպացին մի քառորդ տարվա ընթացքում դեռ ելի փոքրան սուրճ, թեյ, չաքար, ռիզար կարող է վոչնչացնել... Պահածոների և խմիչքների համար դրեթե տեղ չի մնում: Այնուհետև — իմ ճամբարդու թյան անմիջապես նպատակի համար մատակարարումը: Այն ամենը, ինչ վոր պետք էր կուլիցիաներ կազմելու համար, պետք է վարպետորեն ու հարմար կերպով դատավորել ու փաթաթել:

Կենդանաբանական հետախուզումների համար, կենդանիների ճմուռները պատրաստելու և կոնսերվացնելու համար հարկավոր եր գտնել տեղական վորսորդներից մեկին, վորն այդ դրժը օիրում է, նրանից բան է հատկանում և քիչ թե շատ փոշճառություն ունի: Ձինայն այստեղ ել ինձ ոգնեց: Յերկար փնտռելուց հետո նա կղզու խորքերից բերեց տեղացի վորսորդներից մեկին, վորը մալայական ծագում ուներ և մի քանի տարի ծառայել էր յեվրոպացիների մոտ: Նրան Դուլլահ են կոչում: Դա բացգույնի մաշկով, վայելչակազմ, քսան տարեկան մի պատանի յեր դուրսկան ու յերազուն դեմքով: Մենք նրա հետ շատ բարեկամացանք, և նա ու Ձինայը դարձան իմ հավատարիմ ընկերները: Դուլլահն զգալուն է և սանտիմենտալ: Նրա վողջ եյության մեջ լնչ — վոր ներթափանցություն ու խաղաղություն կա — դա հին հնդկական կուլտուրայի ցոլացումը չէ՞ արդյոք: Յերեկոները նա օիրում է ինձ պատմել հեքյաթներ ու ավանդություններ:

Մենք ճանապարհի պատրաստություն ենք տեսնում: Արդեն գտնված ու սարքված և նավակը, վորով մենք դեսնի ի վեթ տասնորյա ճամբորդություն պիտի կատարենք դեպի իմ վորոշած վայրը: Նավակի յերկարությունը յոթ մետր է, լայնությունը՝ յերկու: Առջևում ութ թիակավարների տեղերն են, հետևում՝ Ձինայի և Դուլլահի տեղերը: Կենտրոնում արմավենու ծղոտից ծածկ և սարքված, վորի տակ դրված է իմ ճամբորդական մահճակալը: Հող լցրած արկղը մեզ համար պետք է ծառայի խոհանոցի ոջախի տեղ:

Այդ պահին Ձինայը Բորնեոյից տեղեկություն է ստանում իր մոր մահվան մասին: Նա տրտում մոտենում է ինձ, — մայրը մեռել է, հայրը նույնպես ծեր է: Մմեն ինչ տեղի յե ունենում Ալլահի կամքով: Այստեղ արդեն վոչինչ անել չես կարող:

— Ապա բոլ է բուտ, — բայց նա հոգեպես խաղաղ է, — Սետենդա սենանդ:

Բնիկն աշխարհում ամեն բանից շատ գնահատում է իր հոգեկան անդորրությունը — սենանդը: Հոգեկան վոչ մի խռովություն, պայքար, կամ ձղտում չալտի խանդարեն նրա բարեհոգի ու անվրդով կյանքը: Շտապողականությունն ու անհամբերությունը բոլորովին խորթ են նրան: Մեր կյանքին արժեք են տալիս ինտենսիվ զգացմունքներն ու խորը ապրումները: Այդ բոլորը բնիկի համար անհասկանալի յեն: Նա յետ է վանում իրենից բոլորը, ինչ կարող է խանդարել սենանդին — նրա հաճելի անդորրությանը:

Յեղական տարբերությունը և ստորադրյալի հարաբերությունը շատ են դժվարանում սպիտակամորթների մերձեցումը բնիկների հետ: Շատ բան է հարկավոր, վորպեսպի վստահություն ներշնչես բնիկին և ստիպես նրան յերևան հանելու իր թաղուն զգացմունքները: Դրան նպաստում է չահերի միասնություն ստեղծելը և յերկար կյանքն անտառում: Առանձնությունը հաճախակի զրուցելու պահանջ է առաջ բերում: Այդպես ել ինձ հաջողվեց խորը նայել իմ թխամորթ ուղեկիցների հոգուն: Դրանք մեծ մանուկներ են, նրանց մտածողությունը բարդ չէ: Սակայն հաճախ նրանց ապրումները շատ նուրբ են և բոլորովին նման չեն մանկականին:

Յես մխիթարում եմ Ձերալին և աշխատում եմ խոսակցութիւնը թեքել նրա կնոջ մասին:

— Ահ, պարոն, այդ բոլորովին ուրիշ բան է, — ասում է նա, ծնողները փոխել չի կարելի, բայց կնո՞ջը... ինձ վոր շատ փող ունենամ, շատ ել կլին կարող եմ առնել:

Նա սկեպտիկ է*): Մահճեղականների մեջ ամուսնալուծութիւնը շատ հասարակ բան է: Հիանալի կլիմայի պատճառով կենսական պահանջներն այստեղ շատ նվազ են, յերեխաների դաստիարակութիւնը դժարութիւններ չի ստեղծում: Յեյ մարդիկ ամուսնանում են, բաժանվում են իրարից, վարպետի նոքից ամուսնանան: Ձինալն, որինալը, չնայած քսաներկու տարեկան է բայց նրա կլինն արդեն յոթերորդն է:

Վերջապես մեր իրերը բարձված են: Մենք նախարկելու յենք հաջորդ առաւիտոյան ժամը յոթին: Յես մահճակալի վրա վերջին դիչերն եմ անցկացնում—վերջին կուլտուրական բավականութիւնը, վոր տալիս եր ինձ Պարմբանդ քաղաքը:

Իսկ այժմ—հառաջ, դեպի ուիմբան, հեռու, հեռու յեվրոպական քաղաքակրթութիւնից: Ամիսներով պիտի ապրել բնիկները հետ, լսել միայն մալայական լեզուն և ինքդ ել պիտի խոսես ու թե՛նս նույնիսկ մտածես, մալայերէն:

Յերբ մեր նավակն առաջ լողաց, առավոտը թարմ եր ու պարզ: Գետի վրա յեռում եր կյանքը: Հարյուրավոր մակույկներ, բեռնանավեր ու նավակներ նեղվածք են ստեղծել ջրային փողոցների վրա, ցցաչեն տների ու լողացող ահագին լաստերի միջև: Իմ առաջ մալայական խայտաբղետ վենետիկն է: Ծանր բեռնավորված նավակները շտապում են դեպի տոնավաճառ: Նրանց վրա նստած մարդիկ բարձր ձայն են տալիս իրար: Ձինացիները բլբլացնում են քթների մեջ: Չարման գլուխը փաթկած՝ հանդիսավոր դիրքով կանգնած է արաբական հաջին: Զորս վողմ ժխոր և, կանչեր, թխակների ճողիյուն և գետնի սղմով:

*) Կասկածամիտ, կասկածապաշտ:

Մեր նավակը դանդաղությամբ ճանապարհ է բացում իր համար: Հապճեպ կերպով ձուկ ու անասուն ենք գնում մեզ համար: Ագմովը հետզհետե մարում է հեռվում, գետը դատարկվում է:

Մենք ընթանում ենք ափի յերկայնքով: Նրա տեսքը քիչ-քիչ փոխվում է: Խրճիթները շրջապատված են պտղատու խոշոր այգիներով և կանաչ դաշտերով: Լայն փողոցը ձգվում է գետի յերկայնքով մեկ, նրան նաչխում են բամբակի ծառերը, իրենց յուրահատուկ, յերկար նրբատերե ու հորիզոնական ճյուղերով:

Արեգակը բարձրանում է և անողորմաբար խփում փայտակող ջրին: Ծղոտե ծածկի տակ ջրի գովութիւնը հագլի է մեղմացնում կիզիչ տոթը: Թխավարների վրայից քրտինքը հոսում է առվակներով, նրանց կիսամերկ մուգ-շակաճակադուլն մարմինները թաց են: Վոմանք դանդաղ թխավարում են, մյուսները ննջում են, կամ հարդե գլանակներ պատրաստելով շողակրատում: Միջորեյի տոթի մեջ մենք ծուլորեն յողում ենք առաջ: Ամեն ինչ թալկանում է: Գիչերային թեթև հագուստով յես պառկած եմ հով մահճակալին ու ննջում եմ: Ողբ բոլորովին անչարժ է: Տանձված, ամեն ինչի հանդեպ անտարբեր, վորեւ բանի մասին մտածելու կամ կարգալու անկարող յես պառկած եմ խեղդով տոթի ճընճման տակ: Միայն դիչերն է գովութիւն բերում:

Հետեյալ յերկու որերը փոխում են պատկերը: Մենք արդեն մուտք ենք գործում ամայի վայրերը, գյուղերն ավելի հագլադեպ են պտտահում, ավելի հաճախ են պատահում անմարդաբնակ վայրեր, բացատներ, գետը նեղանում է, իսկ անտառը լայնանում ու ավելի խիտ է դառնում: Գետի վրա միայն մենք ենք:

Գետի յերկու կողմերով, հակադաս կուլիսների նման ձգվում է հեռադարյան կուսական տնտեսը, բարձրանում է աշտաբակակերպ հսկա ծառերի անսահման քառսը: Միայն թխակների միակերպ դարկեղն են խանդարում շրջապայքի յուրթիւնը: Հրեշտավոր կանաչ պատերը դոմում են մարդու հայացքը: Ծառերի տաղավարները վեհորեն բարձրացել են մեկը մյուսի ուսին, կատարները դիզվել են կատարների վրա՝ հասնելով հակադաս բարձրութեան:

Լիանոսների և սողաբույսերի ցանցը պատել է ծառերը և խիտ լցրել ծառաբների միջև յեղած տարածութիւնները: Տերեւներից հյուսված հակադաս տանիքը կախված է բարձունքնե-

բից, և չնայած դետը շատ լայն է, մենք կարծես լողում ենք հսկայական տների միջև ընկած նեղ փողոցով: Մեր գլխավերև նեղ շերտով կապտին է տալիս յերկինքը: Ծառերը բազմատեսակ են: Տան բարձրութեան հասնող անհարմար արմատները իջնեց վրա պահում են թղենինների հրեշավոր ծառաբները: Յերերուն բները վրա շարքով կանգնած են պճնաղարդ արմավենիները, մեղ ծանոթ տերևներով կաղնիները, իսկ նրանց արանքներում՝ բարեկազմ բամբուկները*):

Անտառի մեռած հսկաները, վոր կանգուն են մնացել լիանոսների և այլ սողացող բույսերի ողնոթյամբ, վերևից մինչև ներքև ալատած են ամենաաքանչիլ տեսակների բուսական պարադիսների գորգով: Վոչ մի ծառ, վոչ մի բուն նման չէ իր հարևանին: Նրանք— քնքույշ և անուշահոտ, կոպիտ և դանդաղածային, նեղ և լայն, ափսոսա և դաճած—աճում են կողք-կողքի, մեկը մյուսի վրա, մեկը մյուսի միջով: Նրանք բոլորը ձուլվում են մի ընդհանուր վիթխարի կանաչ տերևային դանդաղածի մեջ և մարդուս վրա ցնցող ու չփոթեցնող սպալորություն են գործում: Այստեղ պահասում են գույները, մեր չըջապատում ամեն ինչ կանաչ է, միայն կանաչ: Թեև ճշմարիտ է, վորոչ ծառեր ծածկված են կարմիր ծաղիկներով, կամ սպիտակ ծոխ ծոպերով:

Այստեղ ծաղկում են նույնպես հիանալի արխիդեաներ (խուլորձ), սակայն նրանք աներեվույթ կորչում են համատարած կանաչ ծովի մեջ:

Հրապուրվել ծառերի բազմատեսակ և անընդհատ փոփոխող տեսակներով— անբացատրելի հաճույք է:

Կյանքն ու մահն ալստեղ անբաժան են իրարից: Ծառը մեռնելով հարևաններին նոր կյանք է տալիս: Յեթե նա փտում ու ընկնում է գետի մեջ, հաղարավոր տեսակի բույսեր աճում են նրա քայքայվող բնի վրա և ջրի մակերեսին կազմում են կանաչ կղզյակ: Զուրը փողոցում է ավերը և մահվան դատապարտված հզոր ծառաբները վայր են ընկնում ջրի մեջ: Որորվելով ալիքների հարվածներից՝ նրանք յերկար ժամանակ դեռ շարունակում են վերջին պայծառը, բայց մեքջիվերջի անձնատուր են լինում և վաղնչանում:

Խլիոցն ու սոսամիյունը, չրխիոցն ու թեդյունը հարկադրում

են մեղ ցնցվել և նայել մեր չըջապատը: Այդ՝ մեռնող ծառն է կործանվում: Յեվ չըջապատում նորից հանդարտ է ու խաղաղ:

Մենք տեսնում ենք միայն կանաչ պատը: Վոչվոքի հայացք չի կարող թափանցել վուսակառն անտառի խորքը: Խիտ ու կանաչ վարազույրը ծածկում է մեզանից ուժեղ զաղտնիքները: Մեղ համարում եմ հիասթափությունը: Մենք նույնիսկ անտառում չենք: Նա խանդոտ կերպով ծածկում է մեզնից վոչ միայն ինչն իրեն, այլ և արեղակը: Մենք լողում ենք կանաչ մթնշաղի մեջ, ջրի մեջ ձգված են կանաչ ստվերները: Իսկ ո՞ւր է արեւը: Նրա լույսը խաղում է վերևում— ծառերի դադաթներին: Մենք պետք է գլուխներս դեպի յետ թեքենք, վորպեսզի տեսնենք յերկինքի նեղ ու յուսավոր շերտը:

Մենք կուսական անտառի գերիններն ենք՝ բարձր պատերով գնդանում բանտարկված:

Արևը բարձրանում է դեհիթը: Խոնավ տոթն անտանելի յե: Բոլոր կենդանի եյակները քնած են, միայն ճերմակ մեծ թիթեռք ճերմակ թղթի կտորի նման ճախրում է մակույկի վրա: Ստվե-րու ճյուղերի վրա նստոտած են կապիկները: Նրանց պոչերն անշարժ ժապավենի նման կախված են ճյուղերի արանքով: Գեղ տեսնելով՝ նրանք դայրադին փնթփնթոցով ցած են թռչում և արագ ցատկոտելով անհետանում թիերի մեջ:

Նորից լուրթյուն: Դանդաղ անցնում է ժամանակը: Գետն անհամար վորդաններ է կազմում: Մեր մակույկը հաղթահարելով պղտոր հոսանքը դանդաղությամբ առաջ է սահում, և ամեն մի վորդանում մեր առջևով անցնում են անդուդական հրաշալիքների նոր տեսարաններ:

Ահա հեռվում յերևում է ավաղոտ ու նեղ հրվանդանը: Նրա վրա թափված է փտած գերանների մի վույտ: Նրանց մեջ մի տարրիմանի ծառի բուն կա՝ կանաչ ու տոտամնավոր: Կասկածից վեր է, վոր ալդ ահագին կոկորդիլոս է, վոր կիսով չափ դուրս է չեկել ջրից ու արեկող արած ննջում է ավաղի վրա: Նրա գլուխը սուր է, ծույլ-ծույլ բացում է իր մանր աչքերը: Յես կիսաձայն սուր է, ծույլ-ծույլ բացում է թիավարներին, և մակույկն առաջ է լո-

*) Բամբուկ-հնդեղեղն:

դրամ անձայն: Իմ գնդակը դիպչում է կոկորդիլոսի ուղղակի աչ-
քին: Հրեշի մուգ մարմինը ջրի բլրակներ ցայտելով որհասական
ցնցումներ է անում փրփրած ջրապտուկոտում և պառկում է ան-
շարժ:

Իմ ուղեկիցները հաղթական բացականչություններ են արձա-
կում: Նրանց հոգնածությունն հեռքն անգամ չի մնում: Մակույ-
կը քիթը թաղում է ափի ավազուտում, յես ափ եմ դուրս գալիս:
Կնդակը փչրել է կոկորդիլոսի դանդը, վոր մի մետր յերկարու-
թյուն ունի: Կոկորդիլոսի մարմինն այնքան ահաղին է, վոր յեր-
կու ձեռքը նրա շուրջը փաթ չեն տա: Իմ տեսած կոկորդիլոսների
մեջ ամենից մեծն է այդ: Նրա յերկարությունը վեց մետրի յե
հասնում: Մարսողով եմ նայում յես նրան:

Նա իր պոչի մի հաղթածով մեր մակույկը դեն կշարտեր տա-
լեղի պես: Բնությունը հզոր է, անհաղթելի հոկաներ են թաղավո-
յում անտառում:

Նախատինները կոկորդիլոսին դուրս են քաշում ջրից, ցատ-
կում են նրա մեջքին ու ակոսում պարել: Հետո, կատակով ու ծի-
ծաղով, աշխուժություն բխավարելով, յերկար ժամանակ խո-
սում են այդ դեպքի մասին և յերգում են տեղն ու տեղը իրենց
հորինած յերգը՝

Հեյ, հուլա, թեև ձեր թիերը յերկար են,

Սակայն դուք առաջ չեք շարժվում:

Թեև ձեր վոսկորները յերկար են,

Բայց թույլ են ձեր բազուկները:

Մյուսները պատասխանում են.

Հեյ, հուլա, թեև յերկար են մեր վոսկորները,

Բայց ուժեղ են մեր բազուկները:

Թեվ յեթե պարոնը մեզ ծխախոտ տա,

Մենք կաշատենք ավելի ուժգին թխավարել:

Արեգակը մայր է մտնում: Զովանում է: Մենք լողանում ենք
ձկնորսական գեղեցիկ գյուղակի մոտով: Նա չըջապատված է կո-
կոսյան արմավենիներով: Ափին ձկնորսը կարթով ձուկ է բռնում:
Մի մակույկ, լցված ուրախ կանանցով, յերեխաներով վերադառ-
նում է դաշտից:

Թեվ մենք նորից լուսկյաց ուխտյալներ ենք: Արեգակը վոսկե-
գոծել է նրա կատարները: Հանգստի ժամը մոտենում է: Մի

բարձրագույն ավազոտ հրվանդան ենք դնում: Ափ ենք դուրս գա-
լիս, խարույկ վառում, լողանում ու թարմանում: Արևը բոլո-
րովին անհետանում է, անմիջապես վրա յե հասնում խորը մթնո-
լաղը, և անտառի տեսքը փոխվում է: Ճպուռները միտրինակ ճըռ-
ուացնում են: Գետից դալիս և արեադարձային գիշերի յերաժը-
տութայն անլուելի ձայներ: Հեռվից լսվում է բուլի կոխնը, խրդ-
նալի հառաչում և գիշերային թռչունը:

Ջինալն ընթրիք է սրտաբաստում: Իմ ճամպուրակը մեզ ծառա-
յում է սեղանի տեղ: Մեր սպանած ձկնկուլը մի քիչ պինդ է: Հա-
ցը թեև քարթույցեղ է ու բորբոսնել, սակայն տաքացնում ենք
կրակի վրա և ուտում մինչև վերջին պատառը: Որադրումս չաա
բան չեմ գրում, նստում եմ ու դիտում գիշերը: Թխավարները
ձայները հետզհետե մարում են:

Թփերի ու ծառերի մեջ ցոլում են բյուրավոր լուսատու մի-
ջատներ—կախարդական հրավառություն: Ճպուռները ճռուցնում
են, թեթև քամին սոսափում է տերևները: Թևերը թափահարելով
թռչում և գիշերային ծիծեռնակն ու քնքուշ կանչում՝ «տի—տի—
թռչում է գիշերային ծիծեռնակն ու քնքուշ կանչում»:
Հանդարտ ծփում է ջուրը: Խարույկը հետզհետե մարում է,
և անտառային մութ գիշերը ծածկում է մեր մենամուր մակույկը:

Առավոտյան, յերբ յես դարթնում եմ, մենք արդեն ճանա-
պարհին ենք: Ողբ թարմ է ու գուլ: Գետի յերկայնքով թռչում
են աղափնիները: Ողում ճախրում է կարմրագույն մի հիանալի
ձկնկուլ և ցած է ընկնում իմ կրակոցից: Թնդյունին հաջորդում
է բազմաձայն արձագանքը: Կապիկների մի ընտանիք փախչում է
բարձրագույն կանչերով: Մյուս ափին, ջրի մեջ սուզված գերանի
վրա կանգնել եմի կապիկ ու ջուր է խմում գետից: Ճյուղերի վրա
նովողում են թռչունները:

Սակայն նույնիսկ առավոտներն անտառում հաղիվ է նկատելի
դադանների կյանքը: Միայն ուշագիւր ու սովոր աչքը կարող է
նկատել, վոր այս կամ այն դադանը թաղնված է թափուտում:

Թփուռներից լսվում են հովաղի ճիչը հիչեցնող խուլ ձայ-
ներ—«կուռու, կուռու»: Այդ— արդուս փառայանն է կանչում—
անտառի սքանչելի թռչունը: Մենք հաճախ լսում ենք նրա կողու-
ցը, սակայն նրան համարյա անկարելի յե տեսնել: Այդ թռչունը
փարթամություն բաժնադարձված է ձերմակ ու քնքուշ փետուր—

ներով: Նրա յուրաքանչյուր առանձին նիստուրը նախաժեռ է սև շերտերով ու կետերով և մեկը մյուսին նման չէ:

Նախաճաշելու նպատակով մենք ափ ենք դուրս գալիս և վաղ-րի բոլորովին թարմ հետքեր ենք նկատում ավազի վրա: Մոտ մի ժամ առաջ անտառի տիրակալը յեկել է այստեղ իր ծարավը հագեցնելու:

Մինչ այդ յես առիթ չեյի ունեցել ծանոթանալու վագրին, քանի վոր Բորնեո կղզում, վորտեղից յես յեկել եմ, վագրեր չեն պատահում: Առաջին անգամ անմիջականորեն մոտ լինելով այդ ահարկու ու սքանչելի դադանին, յես անսպասելի սառը յերկյուղ եմ զգում այն մտքից, վոր նա՝ ազատ բնության մեջ է և մեզ իրարից չեն բաժանում յերկաթե ճաղերը:

Մալայցիները նույնպես հուզված են և դժուշուրթյամբ դիտում են չրջապատը: Նրանք վագրի հանդեպ ջերմեռանդ յերկյուղածություն են զգում: Յերբ տեսնում են վագրին՝ նրանք հարգանքով գլուխ են տալիս, ինչպես իրենց ռաջային: Յերբ պատահում է, վոր վագրին թաղարդն են զգում, կամ վորսի յեն դնում նրա վրա, չեն սպանում՝ մինչև թողություն չեն հայցում նրանից:

— Մի բարկանա, տեր իմ, — ասում են նրանք, — յես պետք է սպանեմ քեզ, քանի վոր դու կերել ես իմ անասունները: Աղաչում եմ քեզ, այդ բանի համար չբարկանաս ինձ վրա:

Առաջ ենք դնում: Ինչքան արևը վեր է բարձրանում, այնքան լուր եմ անտառը: Կյանքը մարում է: Անտանելի շոգ է, և խոնավ ու խեղդուկ է՝ ինչպես ջերմոցում: Բայց Յելսիուսի ջերմաչափն ստվերում ընդամենը 33 աստիճան է ցույց տալիս:

Կեսորին կուտակվում են ամպերը և սկսվում է ուժեղ փոթորիկը: Շանթում է կայծակը, անընդհատ դղրդում է վորտուր, անդատարափ անձրև է դալիս: Հեղեղը յերկար չի տևում, բայց մինչև յերեկո մի քանի անգամ կրկնվում է: Ասոր արևի շողերը ցած են նայում ամպերի պատռված քներով, իսկ հեռվում դեռ գոռում է ամպը: Ինչպես յերևում է, նախաճաշը մականջի մեջ պետք է պատրաստենք: Շատ դժվար դործ է այդ, քանի վոր մականջի վճաղված է թուշող փայտոջիլների, մոծակների ու այլ միջատների ամպերը: Նրանք խլրտում են չորս կողմում, մտնում են ամեն ծակ ու ծով և կծում են անընդհատ: Յերբ Զինալն ինձ

ուտելիք է մատուցում, դեպի ինձ են թռչում թևավոր մրջյունները: Ողբ գվվում է այդ մանր ու չաղ պարազիտներից, և ճրագը հաղիվ լույս է տալիս մոթեղների խիտ վարադույրի միջով: Բոլորովին անհնարին է ուտելը: Մի բողբոյում ամեն ինչ ծածկվում է փխրուն մարմինների հաստ շերտով, վորոնք, հերիք է, վոր մի վորք կար, անմիջապես թափում են իրենց թևերը: Յես կարգադրում եմ վառել մրիկի խոնավ ծղնոտը, բայց նրա կծու ծխից չնչասպառ եմ լինում, հագում եմ, աչքերս լցվում են արցունքով: Հենց վոր մրիկը մի կողմ են տանում՝ ինձ տանջողների յերամները նորից թռչում են դեպի ինձ: Յես մոթեղներից պաշտպանվելու համար ժամանակից շուտ շղարչի տակ եմ մտնում և պանդում մահճակալիս վրա: Մյուս առավոտյան յես միայն ձախ ձեռքիս վրա մոթեղի հարյուրութ կծած եմ հաշվում: Այդպես խաշոտված եր նաև վողջ մարմինս:

Անցնում են որերը: Ճանապարհին մեզ պատահում են աղքատիկ գյուղականեր, պողատու այգիներ և բրինձի դաշտեր: Յեվ նորից ձգվում է կուտական անտառը, անծայրածիր ու մռայլ: Դեպը հետզհետե նեղանում է, աժդահա ծառերը ավելի ու ավելի յեն մոտենում մեզ, և դրեթե փակելով մեր գլխավերևը՝ ավելի ու ավելի յեն փոքրացնում յերկնքի շերտը: Մեր փոքրիկ մականջ վարի տակով: Մենք փոքրիկ մի կետ ենք անսահման ուխտագյում: Մենք նրա մեջ ոտարերկրացի յենք ու մերժվածներ: Մենք մեր չուրջը կենդանական կյանքն ենք զգում և հավիտենական պայքարը: Սակայն մենք նրանից դուրս ենք մնացել:

Անվերջ ու ոճապտույտ ձգվում է մեր ճանապարհը՝ մեր կանաչ բանտի պատերի միջով: Չնախարհիկ են այդ վայրերը, սակայն անտեսանելի կերպով մեր հոգու մեջ է սողոսկում մենու-թյան թախիծը:

ՄԱԼԱՅՅԻՆԵՐԻ ՅԵՎ ՀՆԴԱՎԱՆ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

Իմ տասնորյա դետաշին ճամբորդութիւնը վերջացել է, և յեա ուրախ եմ, վոր վտառ եմ դրել ամուր հողի վրա: Թեև իմ ճամբորդութիւնը շատ կողմերով հետաքրքիր եր, բայց անշարժութիւնն ու անդործութիւնն ուժասպառ են արել ինձ:

Այժմ, յերբ իմ վտառերի տակ ամուր հող կա, ինձ համարւում է իմ նախկին յեռանդը: Իմ իրերը տեղափոխված են ամի: Արեւը փայլում է: Կոկոսյան արմավենիների պուրակի արանքներէն յերեւում են արմավենու ծղոտից կառուցած խրճիթները: Զորս կողմը ձգված են այժմ դեռ չմշակված բրինձի դաշտերը, պաղատու և անանասի պարտեզները, մախի ու վարտոֆիլի պլանտացիաները: Նրանց չըջախյալը սխամանդ— վապիկները խլացուցիչ համերգ են տալիս:

Հեռւում հալաքում են հետաքրքրւող տեղացիները՝ պատանդով շորերով, և մերկ յերեխաները: Հին սովորութեան պահանջի՝ «աղաթի» համաձայն ինձ վողջունելու յե դալիս դյուղի ավազը: Վտիտ մարմնով և անատամ մի ծերուկ է աղ: Նրա վտտները փայտի կտորների նման տնկված են, իսկ լայն, դուլնըղդուլն անդրաւարտիկի վրա իջնող կեղտոտ «սարոնդը» — նեղ, կարճ ու կապույտ բաճկոնակը տեղ չի հասել, և ծերուկի կրնճոտ ու շաղանակաւուն փորը մնացել է բաց:

Նա ձեռքերը ճակատի մոտ իրար վրա յե դնում, խոնարհւում ու հանդիսաւոր շարժումով տարածում է իր վտտերոտ թևերը: Այդպես և բարեւում նա ինձ: Հետո նստում է գետնին, վտառերը ծալում ու լուռ նայում է: Նրա անտարբեր հայացքը թափառում է չորս կողմ, սակայն ծածուկ տնտղում է իմ իրեղներ: Այդպես

մի քրտեյաչափ նստելուց հետո, նա դրաւնից հանում է մի փունջ «սիրիի» կանաչ տերեւներ, ընարում է նրանցից մեկը, իսկ մնացածը նորից դնում է դրաւնը: Տերեւը հարթում է իր կոշտ ձառներով հանում է գեղեցիկ նախած պղնձյա մի տուփիկ, պղուշութեամբ բացում, նրանից մի քիչ հոտաւետ դամբիր հանում ու դնում տերեւի վրա, դրան ավելացնում է մի կտոր թրմբուլի ընկույղ, ապա դրանց խառնում է ձերմակ կիր: Հետո խնամքով փաթաթում է տերեւը—ստացվում է ընկույղի չափ մի բան: Հետո շաւտիկ դործած տոպրակուկից մի պտղուց ծխախոտ և հանում, վողորում մատների արանքում և քաղաքավարութեամբ աղ բոլորն առաջարկում է ինձ: Յես չնորհակալութիւն եմ հայտնում և հատկացնում եմ, վոր թմբուլ ծամելուն սովոր չեմ ու մի սիգար եմ տալիս նրան: Նա դուլիս և տալիս, սիգարը դնում է ականջի հետեւը, թմբուլի ծամոնը գցում է բերանը, իսկ ծխախոտի գնդիկը դնում է վերին չրթունքի տակ: Ապա իրենք քորելով՝ դառնում է իր մարդկանց ու նրանց ինչ—վոր անհատականաւ ըստ է ասում:

Ձինալը, Դուլլահը և մեր մակույկի դեկալալը նստում են ինձ մոտ:

Դյուղական ավազը չրթունքի տակից հանում է ծխախոտը, կարմիր, — շականակաւուն թրում է, ծխախոտի գնդիկով սրբում է ատամները և նորից դնում է չրթունքի տակ:

Դրանից հետո նա իմ ուղեկիցներին հարցնում է իմ մասին, թե վտրտեղից ենք դալիս և ուր ենք դնում:

Հենց սկզբից ճամբորդի անունը հարցնելը ամոթ է համարւում:

Հետզհետե խոսակցութեան մեջ ենք մտնում, և յեա ավազից տանահինդ բեռնակիր եմ խնդրում, վորոնք պետք է ուղեկցեյին ինձ հետադարձ ճամբորդութեան ժամանակ:

Բոլորն եւ յերկար ու բարակ դատողութիւններ են անում մեր ճամբորդութեան նպատակի ու ընտրած ճանապարհի մասին: Դամբորդի ճիշտ անունը, կոչումը, մարչըտար և նշանակման վայրը մանրամասն իմանալն այստեղ վոչ թե սոսկ հետաքրքրութեանից է, այլ խորը միտք ունեցող հնադարյան սովորութեանից է բղխում: Ուղեւորն անտառում վոչվոքի չի հանդիպում, իսկ անտառը լիքն է վտանգներով, և շատերը յեա

չեն գալիս: Ճամբորդները մարշրուտն իմանալով՝ տեղացիները դժբախտութեան գեպըում կարող են գնալ կորածներին փնտռելու:

Անհամբեր յեմրոպացու համար այդ հարցութիւնը ճանճրալի յէ: Իսկ բնիկն ազատ ժամանակ շատ ունի, ուստի և կարիք չունի շտապելու: Վերջապես հասաւ բեռնակիրների մասին բանակցելու ժամանակը:

Այսպէս խորհրդակցում է իր մարդկանց հետ և նշանակում է գինը: Այդ գինն անշափ բարձր է, բայց քչերն են ցանկութեամբ հայտնում հետս գալու:

Յերկար քննարկելուց ու բանակցութեաններէից հետո վերջապէս բեռնակիրներն ընտրված են:

Վորոշվում է ճամբա ընկնել մի ժամից: Կեսուրն արդեն անց է ախորիւմ ճանապարհի համար շատ ժամանակ չի մնացել, սա—կայն յես ուղում եմ գոնե մոտակա գյուղը հասնել: Այսպէս հանդիսավոր կերպով հրաժեշտ է տալիս մեզ, բոլորը ցրվում են: Յես թիավարների վարձը տալիս եմ, և նրանց մակուշկն անհետանում է ջրի վտրանի հետեւում, և կտրում է արտաքին աշխարհի հետ ունեցածս վերջին կապը: Յես մենակ եմ անտառում:

Քիչ անց՝ ինձ մոտենում են մի քանի կուլի և հայտարարում են, վոր վոչ մի կերպ հետս գալ չեն կարող: Մեկի մայրն է հիւանդ, մյուսին պապը չի թողնում, յերրորդի կինն է մեռել: Նոր բանակցութեանները յերկու ժամ են տևում: Զինալն սկսում է բեռը բաժանել: Նոր գէվարութեաններ են առաջ դալիս—մի քանիսը գտնում են, վոր իրենց բաժին հակերը չափաբան ծանր են, կամ յերկար: Հարկավոր է նորից բանակցութեաններ վարել և դրանց փոխարինել նոր մարդկանցով: Յես սկսում եմ հուսահատվել:

Այդ բոլորի պատճառը հետևյալն է. —բրնձի հունձը նոր է վերջացել և բոլորն ել ապահովված են ուտելիքի պաշարով: Ել ինչի՞ համար չարչարվեն: Յեւ առհասարակ նրանց ինչին է պետք փողը:

Պետք է ասել, վոր հարապալին Սումատրայի բնակիչները շատ հպարտ են և դժկամութեամբ են կատարում կուլիի պաշ—

տոնը: Նրանք սնավառ են, գիտեն իրենց գնահատել և դրան ամբողջացրած աշխատքը շատ են շատախոս:

Մի քիչ ջանք թափելուց հետո վերջապէս մենք կարող ենք ճանապարհ ընկնել:

Սուրբ—Լանգուն գյուղակում ենք, մի քանի ուրիշ ճանապարհ հեռու այն վայրից, ուր ափ էյի իջել, յես հիմնում եմ շտաբ—բնակարանի նման մի բան, վորը կայան պիտի հանդիսանա իմ հետագա ուղևորութեանների համար, յես այստեղ ուղում եմ չիման մեջ մտնել բնիկների հետ և մոտիկից ծանոթանալ նրանց:

Իմ առաջին հոգան է—տեղական ազդեցիկ, հարգանք վայելող և դործունյա մարդկանցից մեկին ուղեկից վարձել ինձ համար, այնպիսի մարդու, վորը քաջ ծանոթ լինի այստեղի թե մարդկանց և թե ճանապարհներին: Ուղեկիցս պետք է հոգա բեռնակիրներ վարձելու, ուտելիքներ հայթայթելու և այլ դործերի մասին, մի խոսքով՝ տեղացիների հետ վարի բոլոր դործնական բանակցութեանները: Յես այժմ արդեն գիտեմ, թե վորքան ժամանակ է խլում այդ: Իմ նոր ուղեկից—ընկերոջը կոչում են Ռիպին:

Այստեղի մալայցիները գրեթե չեն յենթարկվել կողմնակի ազդեցութեանների: Նրանք ապրում են իրենց նախորդներից ժառանգած հնադարյան սովորութեաններով— «ազաթով»: Յեւրոպացու համար շատ ձեռնտու յե իմանալ ազաթը և դեկտ—վարվել նրանով: Յես ծանոթ եմ արեւելյան Սումատրայի և հարապալին Բորնեոյի ազաթներին: Տեղացուն ասել, թե ծանոթ չեմ ազաթին, նշանակում է ասել, թե ինձ չեմ կարող պահել ինչպես վոր պետքն է, և դրանով ծանր անարդանք հասցնել նրան:

Յեթե յեմրոպացին ուսումնասիրել է մալայական ազաթը և չարժւում է նրա կանոնների համաձայն, ապա ոգտվում է տվադի, նույնիսկ ուժայի, բոլոր իրավունքներով: Իսկ ով ազաթը չգիտե—նա դուրս է համարվում հասարակութեանից, և տեղացիները նրա հետ դործ ունենալիս իրենք ել չեն հետևում ազաթին, յեթե այդ իրենց ձեռնտու յե:

Շուտով մեր միջև ընկերական հարաբերութեաններ են ստեղծվում: Բնիկները շատ քաղաքավարի ու սեփալիր են, և իրենց փարմունքի մեջ ավելի գիտակից են, քան արեւելյան ափերի մանր

սովորականութիւնները: Նրանք մեծ մասամբ լսող են ու
ուսարարատակամ: Յետ նրանց մեջ համառութիւն հաղվադեպ եմ
նկատել:

Նրանք, ինչպէս և բոլոր մալայցիները, քաղցրահամբույր
են, ծիծաղկոտ և կատակասեր:

Իդուր են կարծում, վոր տաք յերկրները բնակիչները տա-
քարյուն են ու դուրադողիւ: Այդ վոչ մի չափով մալայցիներին
չի վերաբերում. նրանք հանդարտ են ու սառնարյուն: Պարզ-
վում ե, վոր հնարովի յեն նույնպէս տխրահոգակ «մալայան խո-
րամանկութեան» մասին տարածված խոսակցութիւնները: Սակայն
մալայցիները շատ շուտ վերափոխվող են, թեև վերափոխանքի
մասին ունեցած գաղափարը խիստ կերպով տալբերվում ե մեր
ունեցած գաղափարից: Այստեղի մալայցիները— անտառային
աղքատ բնակիչները— հարկադրված են անդուլ պայքար մղելու
կուսական անտառի դեմ:

Նրանց գլխավոր սնունդը բրինձն է: Բրինձ ցանելու համար
պետք ե անտառի վորոշ մասն արմատահան անել և վտուկ:
Սակայն հողը միայն յերկու բերք վարող ե տալ: Այնուհետև
պետք ե նոր տեղ մաքրել, իսկ հինը գիջել անտառին: Մի քանի
տարվա ընթացքում այդ արտը նորից վեր ե ածվում անանցանե-
լի թափուտի և միայն տասը տարուց հետո կարելի յե նորից
մաքրել ու բրինձ ցանել:

Յերբ հողակտորը մի քանի անգամ հերկված ու մշակված ե,
նրա վրա, թիւերի հետ փոփոխակի սկսում ե աճել տափաստանի
«ալանդ-ալանդ» խոտը: Այդպիսի տափաստանային տեղամասեր
ավելի հաճախ պատահում են գյուղերի մոտ: Սակայն նրանք
այնքան քիչ են և այնքան ցրված են ուրբայում, վոր նրա մեջ
տափաստանային ոտգիտներ են թլում:

Մալայցիները—մի ձկնորս ժողովուրդ—շատ հազարամյակ-
ներ առաջ այստեղ են յեկել կղզու յեզերքներից և մեծ գետերի
հոսանքով վեր բարձրանալով, նրանց ափերին բնակութեան տեղ
են նվաճել:

Որձիթներ չինելու համար կուսական անտառը մատակարար-
ում ե նրանց ծառի կեղև, բամբուկ և արմավենու ծղոտ խրը-
նիթների համար: Անտառը ստեղծել ե նրանց կուլտուրա, և
իշխում ե նրանց մտքի ու կյանքի վրա:

Մալայցիներն ապրում են անտառում և անտառից: Նրանց
կուլտուրայի վոչ խոշոր կղզյակներն ընկած են միայն մեծ գե-
տերի յեզերքներին. վորքան մոտ են լեռներին, այնքան սակա-
վաթիվ ու աղքատ են նրանք և ավելի հաղվադեպ են պատահում:
Յերբեմն նրանք իրարից բաժանված են տառնյակ հազարավոր
քառակուսի կելիմետր կուսական անտառով, այնպիսի անտա-
ռով, ուր մուտք չի գործել մալայցին:

Այստեղ ապրողներն այնպէս են կտրված արտաքին աշխար-
հից, վոր շատ դանդաղ ու սակավ են յենթարկվում կողմնակի
կուլտուրական ազդեցութիւնների: Այժմ նախնադարյան ձկնորս
ժողովուրդ չե այդ, ինչպէս նրանց պապերն ելին: Նրանք ա-
յլորել են բրինձ մշակել, մանել և գործել, նրանց ե հասել
յերկաթը և այլ կուլտուրական բարիքներ, վորոնք հեշտացնում
են նրանց պայքարը գոյութեան կովում:

Այդ կուլտուրան հնդկական ծագում ունի: Համարյա յերկու
հազարամյակ շարունակ հնդկական ազդեցութիւնը տարածվել ե
մալայան արշիպելագով մեկ և ափերից մուտք ե գործել կղզի-
ների խորքերը: Յովա կղզում, միջնադարից ել առաջ, հնդկական
բուդդայական կուլտուրան հասել ե նոր ծաղկման, նա հասել ե
և մինչև Պալեմբանդ, և մինչև Սումատրայի հարավը և ստեղ-
ծել ե մի շարք ասիական բռնապետութիւններ:

Միաձուլվելով նախնիկների կուլտին, վոգեպաշտութիւնն ու
քաղմաստվածութեանը, հնդկականութիւնն այժմ ել դեռ իշխում
ե կղզիների ներսի մալայցիների մտքերի ու զգացմունքների վրա:

Ճիշտ ե, իսլամը կոթմանեց հնադարյան պետութիւնները,
մահմեդական պրոպագանդան տարածվեց գետերն ի վեր և
մալայցիների մեծ մասը իրեն մահմեդական ե համարում: Բայց
այդ րուրը գուտ արտաքին յերևութ ե: Ներքուտ իսլամն
այնքան խորթ ե մալայցիներին, վոր նրանք հազիվ թե պահում
են մահմեդական գլխավոր պատվիրանները, մղկիթներ համարյա
չեն կառուցում, և իսլամից փոխ են վերցրել միայն թեյահալատ
վերաբերմունքը դեպի «անհավատները»: Յերկիր ներսում յեվ-
րոպական ազդեցութիւնը հազիվ ե զգացվում: Յերկիրը պատ-
կանում ե հոլանդացիներին և հոլանդացի չինովնիկները կառա-
վարում են ամբողջ մանր թագավորութիւնները:

Յեվրոպացիներ այստեղ շատ հաղվադեպ են յերևում: Իմ

կերպարանքով յես հաճախ եմ փախցրել բնիկները յերեսանե-
րին, վորոնք վախենում են «սպիտակ մարդուց» լաց են լինում,
ինչպես մեր յերեսաները վախենում են «սև մարդուց»:

Նույնիսկ դոմեճներն ինձ նայում էյին չռած կարճատես
աչքերով ու սաղսափած փախչում էյին ծանրակշիւ վազքով:

Յեկրոպական աղղեցութիւնը հետզհետե ուժեղանում է:
Համալսարհային տնտեսութիւնը հետզհետե դրաւում է Սումատ-
րան: Սնտառի արտադրանքը—ոտտանդովյան յեղեղը, կառու-
չուկը, գոլտապերչը, զանազան խեթերն ու ձյութերը, քա-
ֆուրը, կնդրուկը—բարձր դին ունեն, նրանց հայթայթումը
մեծ ոգուտ է տալիս և մարայցու համար դառնում է յեկամտի
զրամիչ աղբյուր:

Այդ, առայժմ թեև հաղիւ նկատելի կերպով, բայց և այն-
պէս փոխում է կյանքի կառուցվածքը: Մարդն այստեղ դեռ
կուսական անտառի իշխանութիւն տակ է: Բայց մինչև
յե՞րբ....

Ժամանակակից տեխնիկայի ողնութիւնը նա յերբեկոյն հաղ-
թող դուրս կգա այդ պայքարում: Դրա համար ախոսալ
պե՞տք է արդյոք:

Սակայն առայժմ ուրբան այստեղ բնիկի դերիշխան տերն է:

Հնդկական կուլտուրան մալայցուն դարձրել է ժամանակակից
մարդ և այժմ այն ամենը, ինչ լցնում է նրա հոգեկան կյանքը,
հնդկական ծագում ունի:

Բնութիւնն նախնական յերկրապագութիւնը, նախնիներ
մեծարանքը և հոգուն հաւատալը մարդուն խարխալումների
մեջ է դրում և այդ խալարի մեջ ստեղծում է նրա յուրահա-
տուկ աշխարհայացքը:

Այստեղ մարդն անվարժ լուրդորդի յե նման, վոր կուլում է
արագընթաց հոսանքի հետ: Իրեն ազատելու համար նա ձեռք
դրում է ամեն մի շյուղի, սակայն հոսանքը նրան քշում է հե-
ռուները:

Ահա վոր մահւման յերկրապագութիւնը բռնված, մալայցին աշխա-
տում է յերկարացնել իր կյանքը և դրա համար ստեղծում է
նախնիների պաշտամունքները: Նա բոլոր բարի ու թշնամական
ուժերը, վորոնցից կախված է իր վայնքը, վորպեսզի նրանց իր

Տեղական բնակարանի տիպար

չըմանի մեջ առնի, վե՞տ է ածում իր նման եյակների, և ապա
կուլում է նրանց դեմ՝ իշխանութիւն համար:

Այդպէս այստեղ մարդն ինքն իրեն խաբում է: Նա ուղում
է իր հոգին մարմնաւորել արտաքին ձևերի մեջ, քանի մըր ու-
րիշ միջոցներ չգիտէ:

Պայքարելով նա դրում է իր անեղանելի վիճակն այդ տա-
քարում և թախիծն ու սարսափը գերդաշականի և անըմբռնելի
առաջ—համակում է նրա հոգին: Մշտական սարսափը, վոր
հետազնում է նրան թե քնած և թե արթուն ժամանակ—նրան
դժբախտ է դարձնում: Նա մշտապես զբաղված է այսպիսի
դատողութիւններով՝ «հիմի յես ի՞նչ պիտի անեմ... մի վորեւե
բան չեմ մոռացել... վորտեղից կարող է վտանդ սպառնալ
ինձ և յես ի՞նչպէս պետք է դիմաւորեմ նրան»: Նա տանջվում է
ու հանգստութիւն չի գտնում:

Նրան ողնութիւնն է գալիս հնդկական պաշտամունքը և սո-
վորեցնում է նրան հոգեկան պայքար մղել: Այդ պաշտամունքը
նրա հոգին ազատաւորում է մշտնջենական յերկրապագութիւնն
աշխարհի և

բնության հետ, և դրանով նրան հաղթանակի յուրահափուկ միջոց և տալիս:

Մալայցին դեռևս դարձացման ցած աստիճանի վրա չէ յանգնած, սակայն բնությունից իր ֆիզիկական կախումը վոչընչացնելու ուղղությամբ առաջին քայլն արված է:

Բնիկները հոգեկան կյանքը կարելի չէ դիտել միայն նրանց պատահությունը և բարեհաճ տրամադրությունը շահելու դեպքում: Սակայն ճանապարհորդին չի հաջողվում նայել նրանց հոգու խորքերը, նրա առաջ յերբեմն միայն առկայծում են վտակյա մանր ցուլքեր:

Հաջորդ շաբաթներին յես Ռավան դետով դնում եմ մի քանի դյուղեր և մտերիմ հարաբերության մեջ եմ մտնում տեղացիների հետ: Չպիտի վարժել, թե նրանք բարեհոգի յեն յերեսանների պես: Պատահում է, վոր նրանք մեծ են բարձրացնում, խնդրում են բարձրացնել աշխատավարձը, կամ հանկարծ նրանց համակում է անբացատրելի ծուլություն և հրաժարվում են աշխատելուց: Սակայն նրանց մեջ չարամտություն չկա, և միջադեպերը մեծ մասամբ արագ հարթվում են:

Շուտով յերեսանները դադարում են ինձնից վախենալ, յես դրավում եմ նրանց սիրտը: Փոքր վարձատրությամբ յես համոզում եմ նրանց ինձ հարկավոր կենդանիների ու միջատների նմուշներ հավաքել:

Դժվար է ինձ համար նրանց բան հասկացնել,—մալայական լեզուն աղքատ է անմասնական բառերով, այդ լեզուն, որինակ, չունի «բզեզ» բառը և մյուս միջատների անունները բայց ունի «թիթեռ» բառը:

Ինձ փրկում են նկարները և իմ հին կոլեկցիաները:

Ամեն յերեկո իր վորսով ներկայանում է ինձ իմ փոքրիկ խումբը,— մի մերկ սղա խփած ափի մեջ բերել է զիշերային մի ահագին թիթեռ, մյուսը թեյի վրա մի դյուծին բզեզներ է չարել, յերրորդը մի անպոչ մողես է բերել և այլն: Յեմ յուրաքանչյուրն ստանում է իր աշխատանքի վարձը: Յերեսանները լավ են հասկանում, թե ինչ է իմ ուղածը, և բերում են հազ-

վազյուս նմուշներ: Նրանց վարձը վճարելիս պետք է մեծ ճշտություն պահպանել: Այդ յես փորձից դիտեմ:

Բորենոյում յես մի դայակ—վորսորդի խոստացա մի դոլար վճարել ամեն մի սպանված բույի համար: Նա յերեք բու բերեց և յուրաքանչյուրի համար ստացավ մեկ դոլար: Բայց չորրորդի համար յես կես դոլար վճարեցի, և... նա այլևս ինձ չներկայացավ: Նրա կարծիքով յես դրժել էյի իմ տված խոսքը:

Այդ ինձ համար հետազայում դաս ծառայեց: Ու մինչև այժմ էլ յես յերեք չեմ խախտում իմ, թե լավ և թե վատ խոստումները, և այդ բանի համար վարձատրված եմ բնիկներին կույր պատահությամբ:

Նորերս յես մի մալայեցու ինչ-վոր բան խոստացա: Նա առանձան մեջ հեռացավ ինձնից, և յես վրանից լսեցի, թե ինչպես նա Զինալին հարց ու փորձ է անում իմ մասին:

Զինայն ասաց նրան.

— Հանդիստ կաց, յեթե իմ պարոնը քեզ մի վորեւ բան է խոստացել, ապա եղ բանն արդեն ջերումդ համարի:

Յեմ յես հպարտ էյի:

Գյուղում իրարանցում է բարձր կանչեր. մի խումբ բնիկներ հուզված վազում են դեպի ինձ,— վազըր մի պառնավ կին է փախցրել, վորը աշխատելիս է յեղել սուրձի տեկարանում: Յես պետք է ոգնեմ նրանց: Տեղացիները դիմում են դանակներով ու տեգերով, մի ամբողջ ջոկատ է կաղմվում: Գնում ենք սուրձի տեկարանը, այնտեղ դանում ենք փորած պառնավի գլխաչորն ու հենափայտը: Պարտում ենք չորս կողմ— վազրի հետքից բացի վոչինչ չկա, վոչ աղյան հետքեր, վոչ դիակ— վոչինչ:

Ալեկոծումը դադարում է: Չե՞ վոր յեղած-չեղածն ընդամենը մի պառնավ կին էր:

Ռավան հորդառատ գետի ափերին, իրարից չորս-հինգ կիլոմետր հեռավորությամբ, ցրված են մանր ու գեղեցիկ դյուղակներ: Նրանք բաղկացած են ընդամենը 10-20 տնից:

Այդ դյուղակներում աղքատ են ապրում: Բրնձի արածքն

այստեղ չեն ջրում, իսկ գոմեշը շատ թանգ փենդանի յե համար-
վում: Սակայն Հնդկաստանի ամենաարժեքավոր նվերը— յերկա-
թե կացինը— հեշտացնում է պայքարը կուսակա՛ն անտառի դեմ:

Գետավտով դեպի վեր վտարով ճամբորդություն կատարելուց
հետո վորոշում եմ ջրային ճանապարհով վերադառնալ իմ շտաբ—
բնակարանը: Այդպես շատ ավելի շուտ կհասնեմ: Ռայլսա դետի
հոսանքը շատ արագ է, և յես այնքան ժամում կվերադառնամ,
ժողովան որ յես գնացել եմ վտարով դետն ի վեր:

Մեր գետային ճանապարհը շատ դժվար է: Ժայռերը սղմում
— նեղացնում են դետի հունը, քարերն ու խորշերը կատաղի
ջրապտույտներ են առաջացնում: Յերևում է, վոր մեր ճամբոր-
դությունը հետաքրքիր է լինելու: Գետով կարելի յե ճամբորդել
Թիայն նեղ մակուկով, վոր վոչ այլ ինչ է, յեթե վոչ ծառի փո-
րած բուն: Մի թիավարող մակուկի առջև է նստած, մյուսը հե-
տևը, ամեն մեկն իր ձեռքին մի նեղ թիակ ունի: Նրանք միայն
ուղղություն են տալիս արագընթաց հոսանքով առաջ սլացող մա-
կուկին:

Յես յերկու մակուկ եմ վարձում: Հավասարակշռությունը
չկորցնելու համար պետք է նստել ուղղակի մակուկի հատա-
կին: Այդ շատ անհարմար է, քանի վոր այդպես մարդու վտա-
րերն արագ արյունակալում են:

Մակուկները պոկ են դալիս իրենց տեղերից: Թիավարները
մակուկը վարում են առասպելական ճարպկությամբ: Մենք տար-
վում ենք արագ թափով: Փրփուրն բաշերը մեղ ցույց են տալիս,
թե վորտեղ են ջրապտույտները: Պետք է ուղղակի նստել և ձեռ-
քերը դնել նեղ մակուկի կողքերին:

Նավակն ավելի ու ավելի արագ է թռչում առաջ: Հսկայա-
կան կունձղերը և քարերն իրենց կատարները դուրս են ցցել ջրից
և նրանց շուրջը բարձրանում են վերվող ջրի սյուները: Մենք
կտրում անցնում ենք նրանց միջով: Մեր շուրջը մրրկվում, ֆըշ-
շում ու փրփրում է ջուրը: Մակուկներն առաջ են նետվում վայ-
րի արագությամբ: Թիավարները նրանց մեջ կանգնած դեկավա-
րում են, թիակներով մակուկները յետ պահելով ժայռերին ընդ-
հարվելուց:

Ջուրը ֆշչում է ու աղմկում, աճում են ձերմակ կատարները:
Մենք այժմ մոտենում ենք ջրվեժին:

— Բաիկը, բաիկը (ուշադրությամբ), — գոչում է ուղեկիցը:

Մենք ջրածգորեն կառչում ենք մակուկի կողերից: Նա չա-
չյունով խուժում է սահանքի մեջ է սողում և դեպի աղմկոտ
անդունդը: Ջրից ցայտերը խփվում են մեր յերեսին ու կկոցվում
են մեր աչքերը: Ջրի աղմուկից վոչ մի բառ լսել չի կարելի:

Մի թռիչք ևս, և մենք ցած ենք սահում ջրվեժով: Հոսանքը
դանդաղում է աղմուկը խլանում է հեռվում: Անտառի լուրթյունը
պատում է մեզ:

Մի քանի րոպե անց՝ ելի նույնն է վրկնվում: Սակայն այս
անգամ մենք կրճանցքն ենք անցնում: Այդտեղ ժայռերը կիպ մո-
տեցել են իրար և նրանց արանքում վրվրում է հոսանքը:

Մեր ճամբորդությունը հարստանում է անսպասելիություն-
ներով, և մենք հուզվում ենք, — խախտա մակուկի թռչում է
քարերի վրա, դես-դեն է չալրտվում, իսկ թե մենք ինչ դրության
մեջ ենք, ինքներս ել չենք պատկերացնում: Բայց իմ թիավարները
հրաշալի յեն: Յես համին եմ ընկնում և ուրախանում եմ ամեն
խոչընդոտ պատահելիս:

Վորքան տարափելի յե, այնքան լավ է...

Մինչև վոսկորներս թրջված՝ մենք վերադառնում ենք Սուրու-
—լանդուն:

ԿՅԱՆՔԸ ՅԵՎ ՄԱՇԸ ԿՈՒՍԱԿԱՆ ԱՆՏԱՌՈՒՄ

Մենք մեկուսացած ենք անտառում: Մեր ճամբարն ընկած է գետակի ափին: Վայր ընկած ծառը ջրի մոտ մի նեղ բացատ է առաջացնում: Վիթխարի ծառի լափն ծածկի տակ մենք շուտափուլթ մի քոլիկ ենք կառուցում: Բրեզենտի վտորը տանիքի տեղ է ծառայում: Քոլիկի հատակը յերեք մետր բարձր է գետնից: Այդպես անվտանգ է — ալյուտեղ վազերը են պատահում:

Յեսս հրամայում էմ չըջապատի թփերը կտրտել, վորպեսզի գոնե մի քիչ տեսարան բացվի գետի գետը:

Սաղարթյա հակադարձան պատերը յերեք կողմից չըջապատում են մեզ: Այստեղից մինչև ամենամոտիկ դյուլը 10–20 կիլոմետր է: Վիթխարի ռիմբայում մենք մենակ ենք:

Արգեն շատ որեր է, վոր յես անտառային կյանք էմ վարում է կոլիկների ուղեկցությամբ թափառում էմ հեռու՝ բոլոր ուղիւթյուններով:

Կուսական անտառը մեծ է ու հզոր, բայց ամառի յես: Նա նման չէ Միջին Յեմբրոպայի հաճարի, յեղևու ու սոճու անտառներին, ուր արևը խաղում է ճյուղերի միջև, ուր ամեն ինչ խաղաղ է ու քաղցրահամբույր:

Կուսական անտառում ծառերի տեսակների բազմազանությունն անչափ է: Նրանք մի քանի տասնյակներով չեն հաշվում, ինչպես մեզ մոտ է, այլ ամբողջ հարյուրներով: Նրանց մեծությունը սարսափելի չափերի յես հասնում, այնպիսի չափերի, վորի մասին մեր աշխարհագրական լայնության տակ ապրողը դադարի չի կարող ունենալ:

Բարձր ծառերը խառնված են ցածրահասակներին, բարակները — հաստերին, մատղաշները — դարավորներին: Նրանք աճում են

հարկ առ հարկ, շերտերով, մեկը մյուսին ճնշում է վերևից ու բարձրանում են 70–80 մետրի ու դրանից էլ ավելի: Անտառով հնացողը դժվար դադարի կհաղմի ծառերի բարձրության մասին, այնքան խառնված են նրանք իրար: Միայն յերբ անտառով ոճապատյա դադարվող գետը վերևից լուսանցք է բացում, կամ ծառի տապալվելով պատվածք է առաջ բերում անտառում, այդ ժամանակ միայն դադարի էս կազմում ծառերի բարձրության մասին: Բարեկազմ շարքերով կանգնած ծառերի բներն այնքան հաստ են, վոր հինգ–վեց մարդ ձեռք ձեռքի տված հաղիվ թե կարող են զրկել նրանցից մեկին: Ինչքան վոր աչքը կտրի, նրանք հարթ են՝ ինչպես հրեշտիկը նավի կայմերը: Յեվ նրանք միայն բոլորովին վերևում են պսակված սաղարթյա թաղով:

Կան ծառաբներ, վոր վերևից անդամատվելով սկսել են աճել նորից գետի ցած, և հենվելով խճամբան արմատներին, կազմում են հակադարձան խորշեր — պատահաններ:

Արմատները հողի վրա սողում են ու ճյուղավորվում հեքիաթային ոճերի պես, և նրանց անհամար հյուսվածքները վրա կանգնած են աժդահա ծառերը:

Սաղարթյա թաղերը մեծ մասամբ փոքր են, տձև, յեթրեմն գնդաձև, յերբեմն հովանոցի նման:

Անտառում կանգնած է խոնավ ջրմուցային տոթը: Ծառաբների մեծ մասը գրեթե բոլորովին ճերմակ է և սպիտակին է տալիս տերևների միջով:

Տերևներն աչքեցուցիչ չափերով բազմատեսակ են, — վոմանք քնքույշ են, նուրբ, մյուսները կոշտ են ու ավտեակերպ, վոմանք հարթ յեղրավոր են, մյուսները սուր՝ արամնավոր: Սակայն բոլորը մի ընդհանուր նշան ունեն — բոլորը մուգ-կանաչադույն են, հաս և փայլուն — կարծես կաշվի լինեն:

Հողի վրա խիտ կերպով աճել են թփերը, չիվերը: Այդ համառարած թփուտների միջով անհնարին է առաջ շարժվել առանց դանակի ոգնություն: Չարմանալի չէ, վոր անտառում հաղի մեծ մասը մեղի է և ծածկված է փտած տերևներով: Այդ վայրերում խիտ կանաչ քիչ է պատահում, իսկ ավելի շատ — մաքուր, ծառալու և ծաղկող մոլախոտեր:

Ծառաբների միջև ընկած ամենավորը տարածությունն անդամ լցված է լիանոսներով և սողացող բույսերով: Նրանք ձգվում են

բնից—բուն, ճյուղից—ճյուղ, սողոսկում են ու խծկվում ամեն մի ճեղք, բարձրանում են մինչև կատարները: Նրանք բարակ են լինում, ինչպես թելը ու հաղիվ ծածկված են լինում տերևներով, հաստ են լինում, ինչպես ճուղանը, ինչպես ճկուն ու բարակ ծառաբները: Նրանք ողակներով ու հանգուցներով կախվում են ծառերից, փաթաթվում են նրանց նեղ պարուրներով, այնպես են սղմում, վոր խեղդում են նրանց, և խորը թաղվելով կեղևի մեջ՝ նրանց մահվան են դատապարտում: Նրանք ծառաբները, վառսերն ու ճյուղերը ծածկում են բազմերանգ դորդերով:

Առանձնապես գեղեցիկ են ռոտանդյան արմավենիները, վորոնց կեղևից պատրաստում են կահ—կարասիք: Նրանց հովհարածն տերևները վերջանում են յերկար, բարակ, ամուր ու չկտրվող փոկերով ու ծածկված են սուր ատամներով: Բավական է, վոր նրանք բռնեցին մարդու շորից, այլևս սղատվել չկա— ծակում են ու թաղվում մարդու մարմնի մեջ: Նրանցից աղատվելու համար, ինչքան հնարավոր է, պետք է քիչ շարժվել և սուր դանակով զգուշությամբ կտրտել ատամները: Ռոտանդների բները նույնպես ծածկված են դյուլմանոց սև փշերով, վորոնք նույնպես ճանկն ընկնողին չեն խնայում:

Այդ բները մինչև 300 մետր յերկարություն են ունենում, բայց մարդու բաղնիկից հաստ չեն: Ռոտանդն սքանչելի յե իր խաբուսիկ ու նուրբ գեղեցիկությամբ: Նրանից պետք է զգուշանալ: Ռոտանդյան թավուտն անանջանելի յե մարդու համար:

Կուսական անտառում անընդհատ պայքար է տեղի ունենում գոյության համար— հենց այդ է նրա բնորոշ գիծը: Ապրելու համար կռիվ են մղում ճկուն լիանոսները, բարակ ցողուններով բարձրանում են դեպի վեր, վորպեսզի արևոտ բարձունքում արձակեն իրենց փոքրիկ կանաչ վրանները:

Մակաբույժ ու պարազիտային բույսերը, վորն ամաչկոտությամբ, վորն ել անամոթ կերպով, տեղ են նվաճում իրենց համար:

Նրանք ծնվում են ամեն մի ազատ տեղի վրա: Գամու թևով բերված սերմերն ընկնում են ծառերի խոնավ բների վրա, թեև— վոր արմատներ են դցում, նրանցով հյութեր են ծծում և ապրում են ոգի մեջ՝ ուրիշ բույսերի հաշվին: Պարազիտային բույսերի թվին են պատկանում ճարխոտերի դանազան տեսակները և խայ-

տարդետ խոլորձների բաղմաթիվ տարբերակները: Նրանք գրավում են արևադարձային անտառի ամենալերջին ազատ տեղերը:

Սակայն իդուր են կարծում, վոր այդ անտառը հարուստ է գույներով: Յեթե սքանչելի գույնի մի ծաղիկ ել է պատահում, ապա նա սողովում է համատարած կանաչ ծովի մեջ: Այստեղ ամեն ինչ ծաղկում է տարվա զանազան ժամանակներին, այդ պատճառով ել խոսք չի կարող լինել կուսական անտառի գեղեցիկության մասին:

Ծաղկումն աննկատելի յե տեղի ունենում: Վառ—կարմրադույն ու գեղին մատաղ տերևներ են պատահում, սակայն վողջ տաղարթյա հագուստը մուգ ու կապտականաչ է, մոայլ և միակերպ:

Մարդու աչք հոգնում է, չի կարողանում ընդգրկել բոլորն՝ ինչ վոր տեսնում է, և նայողի համար ստացվում է ծանրաբեռն— վաճության ճնշիչ տպավորություն: Հենց այն, վոր անտառի վոչ մի մասը նման չե մյուսին, վոր ամեն ինչ մինչև ամենավերջին մանրույթը բաղմազան է, վողջ տեսարանը միակերպ է դարձնում:

Յեթե մենք մի մեծ պարտեզ տնկենք՝ բաղմադույն ծաղիկների կանոնավոր խմբերով, հիանալի տեսարան կստացվի: Իսկ յեթե ամեն ինչ անկարգ խառնենք իրար, քանդենք մարդերը, չավիղներն ու սահմանները, ապա, չնայած յուրաքանչյուր ծաղիկ առանձին վերցրած վառ ու գեղեցիկ կլինի, բայց ընդհանուր խայտադղետությունը տպավորությունը կփչացնի: Ճիշտ այդպես ել կուսական անտառն է միակերպ, չնայած իր վողջ փարթամությանը:

Նրանում տեղի ունեցող անողորմ պայքարն անսահման հետաքրքիր է դարձնում անտառի կյանքի ուսումնասիրությունը:

— Տե՛ղ, տե՛ղ,— դուռնում է թավուտը:

— Տե՛ղ, տե՛ղ տվեք ինձ,— խնդրում են և՛ վեհ հականեշը, և՛ աղքատ պատուտակները, և՛ խորամանկ պարազիտները:

Յեւ հարուստ բնությունը բոլորին ել առատ բաժին է հանում իր ջերմությունից ու խոնավությունից, ամեն ինչ աճում է, ծաղկում ու կանաչում ամբողջ դուրս յեկող լիության մեջ: Յուրաքանչյուր բույս պաշտպանվում է, գեն է հրում ու նեղում մյուսին, իր համար տեղ է նվաճում, հաղթել և ուղում, չի ուղում մեռնել:

Մնտառում յեռում ե համառ ու լուեյայն տեղի ունեցող պայ-
քարը, և նա, ով ընդունակ ե ունեղրելու անտառի խորին լու-
թյանը, նրա մեջ կլսի կատաղի ու անողոք Վուիվ խշրտոցն ու
կրճատոցը:

Պայքարին կարող ե միայն մահն ոգնել: Յեւ նա ոգնում ե:
Հնադարյան վիթխարին խոնարհվում ե հյուծված և ուժաս-
ւառ, վորոչ ժամանակ այդպես թեքված ե մնում լիանոսների
կպչուն դրկի մեջ և վերջապես դղրդոցով տապալվում ե դետնին:
Գերեզմանային հանդարտության մեջ պառկած ե նա և իր համար
վեհուկթյամբ տեղ ե պահանջում, մահից հետո անդամ:

Նա խորը ակոս ե բացում հողի մեջ, փշրում ե ամեն ինչ
չորս կողմում, քաշում ե հետևից սեփական արմատներէ ահա-
ւին կծիկը, և նրանք վեր են ցցվում, ինչպես սպառնացող ձեռ-
քեր: Հողի մեջ գոյանում են բացված անցքեր, վորոնք արագու-
թյամբ ճահճի յեն վերածվում:

Տեղ բացելով՝ մահը ճանապարհը դիմում ե նոր կյանքին:
Բոլոր կողմերով ձգվում են կանաչող շիվերն ու ծիւերը և դա-
ւարի տեղը թփակարում ե այնպիսի արագությամբ, վորպիսի
արագությամբ նա կազմվել եր, — պայքարը շարունակվում ե:

Ամենալեք թափթփված են նրա զոհերը — վոստեր, կոճ-
ղեր, ամբողջ ծառեր: Յերբեմն նրանք կազմում են հսկայական
բարիկադներ, վորոնցով՝ նույնիսկ փղերը դժվարությամբ են
անցնում: Սայթաքելով ու սողալով՝ նրանք մի կերպ անցնելու
յեղք են գտնում: Ծառերը յերբեմն փտում են ու ծածկվում բո-
բոսով, և յերբ վրա յե հասնում գիշերը, սև թփուտների միջից
նրանք առկայծում են Փոսփորային կանաչակապույտ լույսով:

Մահն անտառում աշխատում ե անխոնջ կերպով: Մեկ հեռ-
վից, մեկ մոտիկից լավում ե հզոր դղրդյուն, խուլ տնքոց, նվա-
զող արտունջ, — այդ անտառի «memento mori» — ե կանխադու-
շակ հնչում:

Յեւ մարդն ապրում ե կուսական անտառում՝ մահվան սպառ-
նալիքի տակ: Գիշերելու պատրաստություն տեսնելուց առաջ
միշտ պետք ե նայել մոտակա ծառերին և դուռչանալ, վորպեսզի
նրանք քնած ժամանակ չտապալվեն ձեզ վրա:

Մի անգամ քիչ մնաց, վոր մահը մեզ հետ չար կատակ անի:
Մնտառով անցնելիս մի սարսափելի ճոնչոց ստիպեց ինձ դիտել

չորս կողմս: Մի վիթխարի ծառ ուղղակի ընկավ իմ հետևից յե-
կող բեռնակիրների վրա: Յես սարսափով փակեցի աչքերս և
պատրաստվեցի լսելու ջարդված մարդկանց հառաչանքներն ու
կանչերը:

Սակայն ճյուղերի ճարճատյունից հետո ուրիշ վոչ մի ձայն
չլսվեց: Կուլինները կառավի ճարպկությամբ դուրս եյին պրծել ընկ-
նող ծառի տակից և աղատվել: Միայն իմ ճամպրուկն եր տու-
ժել:

Մի ուրիշ անգամ յես իմ ճամբարը՝ հիմնեցի մի գեղատեսիլ
լճի ափին և ուղում եյի վրանս խփել փոքրիկ հրվանդանի վրա,
վորտեղից հովվերդական սքանչելի մի տեսարան եր բացվում իմ
առաջ, վրանի տեղն արդեն մաքրված եր, բայց մեզ խանդարում
եր հենց ճանապարհի վրա ընկած մեծ քարի կտորը, վորը վոչ մի
կերպ չկարողացանք տեղից շարժել: Այդ տեղից հարյուր մետրա-
շափ հեռու յես գտա մի քիչ ավելի պակաս գեղեցիկ վայր: Գի-
շերը յես վեր թուր տապալվող ծառի խուլ և ուժգին ճարճատյու-
նից և առավոտը տեսա, վոր հսկայական ծառը ընկած ե ուղղակի
ինձ ծանոթ քարի վրա: Այդ քարը չլինեք յես իմ անխառնակ
մահը պիտի գտնեյի այս անձանոթ վայրերում:

Յես քայլում եմ բայն գետի ափով, յերբ հանկարծ ճղիյուն
եմ լսում և տեսնում եմ, վոր կեռման տալով արագ լողում ե
բամբուկի ձողերից վարպետորեն չինած և լիառներով կապված —
ամբացրած լաստը: Նրա վրա դղզված սև ծամերը ցած թողած
և կիսամեյրկ մի կին ե նստած: Կինը բութ հայացքով նայում ե
իր առաջ: Նրա կողքին նստած են յերկու սիրունատես մերկ աղ-
ջիկներ, իսկ կոնքը փաթաթած պատանին լաստը վարում ե բամ-
բուկյա յերկար ձողով:

Նախնադարյան կյանքի այդ ֆանտաստիկ, յուրահատուկ
պատկերն ինձ վրա անմոռանալի տպավորություն ե թողնում:

Նրանք լողում են մոտիկ ու անհետանում...: Յես նրանց
հետևից յերկար ժամանակ նայում եմ, կարծես տեսիլք եր՝ յե-
կայ ու աներեմութացալ: Յես նայեցի իմ սեփական անցյալի
նախնական ժամանակաշրջանը, խորհրդավոր յերկիրը:

Իմ ուղեկից Ռիպինը խղում ե իմ մտածմունքների թելը:

— Դա կուրու յե, — ասում ե նա:

Այդպէս չի՞ր ընկճում ինձ առորդաւ անունդ հայթայթելու հոգար: Ռիպիւնը պարտաւոր չե՞ր մյուս կուլիները հետ տոնէն շարաթ գնալ մալթայան գյուղերը՝ բրինձ, հավեր և ուտելիքի այլ սպաւարներ բերելու:

Կուսական անտառը ժլատ տեր է, դժվար չէ աշխտեղ սովից մեռնել:

Յեւ ինչ կարող է նա տալ մեզ: Իհարկէ, աշխտեղ ուտելու աւտուղներ կան, բայց ի՞նչպէս գտնել:

Մալթայական արջընկույզին, վոր հայտնի յե իր սուր գարշահոտութեամբ, խոշոր ու փշիշոտ պտուղներ է տալիս, վորոնցից աշխուխի անտառների հոտ է փչում, վոր անհնարին է նրա բազրել: Միաժամանակ նրա մտտ միջոցին աշխտեղ քնքուշ քաղցր և անուշաբույր է, վոր իր համով գերազանցում է ամեն նահազվադէտ յերկրային պտուղներին:

Պտուղները հասնելու ժամանակ արջընկուղենու շուրջն են համարվում բոլոր անտառային կենդանիները—փղերը, որսանդ—ուտանդները և նույնիսկ վագրերը, և աղահուլթամբ խժռում են քնքուշ—դեղնավուն, կրեմի նման պտուղները:

Բայց արջընկուղենիներ շատ քիչ են պատահում... Աստուծոյ տարվա ընթացքում յես նրանցից միայն մի քանի հատ եմ գտել: Առհասարակ կուսական անտառում պտուղներ շատ կան, բայց նրանց քե՞ծ մասը ուտելու համար պիտանի չէ: Նույնը պիտի ստել նաև արմաիքի մասին:

Ինձ ծանոթ մի սպա իր փոքր ջուկատի հետ մոլորվել էր կուսական անտառում, վեց որ քաղցած թափառել էր և վոչինչ չէր գտել, վորով կարելի լինել լցնել ստամոքսը: Սպասելով իր փերջին ուժերը՝ նա հաղիվ հասել էր մոտակա գյուղը: Մի որ ևս, և նա կգրկվեր կյանքից: Մինչդեռ նրա զինուորները բոլորն էլ տեղացիներ էլին, կուսական անտառի զավակներ:

Հնարավոր է վորս անել այդ անտառներում: Շրջակայքում ամեն տեղ աշխտեղ խիտ մացառուտներ են, վոր մարդու հայացք յերկու քայլից դենը չի թափանցում: Դուք լսում եք և զգում, վոր նրա մեջ կենդանի մի, սակայն հազվադեպ կհանդիպեք նրան յերես առ յերես:

Ութ որ յես Դուլլահի հետ թռչունների վորսի գնացի՝ մեր վորսն ընդամենը մի բազե յեր և մեկ ել մի կկու: Թռչուններն

ապրում են անմատչելի արևոտ կատարներին, նրանք հաղիվ են նկատվում և հաղիվ է լսվում նրանց ձայնը:

Ռիմբալում ճամբորդողը սրելվում է անչափ—անհատակ սաղարթյա ծովի մեջ և հրաժեշտ է տալիս ազատութեանը: Նա կախման մեջ է ընկնում անտառային նախնական ուժերից: Թեկուղ նա ունենա և զենք և նորագույն ձկնի դործիքներ: Միևնույն է, նա պետք է մասնակցի ընդհանուր սլաքարին և մտահոգվի միայն իր մասին, վոր պատվով դուրս գա այդ սլաքարից: Այստեղ նա չէ տեր:

— Տուան, — հարցնում է ինձ Դուլլահը, — այս գիշեր լսեցի՞ր վագրին: Նա հետո չէր մեղնից:

Յեւ մենք գտնում ենք նրա հետքերն աշխուղի վրա, վորի մոտ խնկած է մեր վրանը: Իմ վրանից մի մետր հեռավորութեանից նա յետ եր դարձել, յերևի լույսից եր վախեցել:

Արեւադարձային բուսեղեն բնութեան առատութեան յեղջուրից թափում է իր հարստութեանները և բույսերին պարգևում է ձյողաբեր կյանք, ինչպէս վոչ մի տեղ աշխարհում: Յեւ նրանք կուտակվում են, նեղվում, աճում են ու ծաղկում, խոնավութեան ու լույս են խմում ու բազմանում:

Սակայն կյանքի բարիքների հետ մեկտեղ՝ առատութեան յեղջուրից պարարտ հողի վրա թափվում է և մահը:

Ու մեծ ու փոքր կենդանիների թե կյանքը և թե մահը գտնվում է անտառի իշխանութեան ներքո: Անսահման հարուստ և կենդանական աշխարհն այստեղ, անսպառ է նրա բազմազանութեանը— հսկայական փղից սկսած մինչև աննկատելի միջատը:

Սակայն նրանք բոլորը թաղնված են անհուն կանաչի մեջ: Հազվադեպ, շատ հազվադեպ, նրա միջից մի ահնթարթ յերևում է գաղան, կամ թռչուն, և անմիջապէս անհետանում է, իսկ շատ փոքր միջատների աշխարհն արդեն բոլորովին տեսանելի չէ մարդու համար:

Յերեկն անտառում հանգիստ է ու լուռ: Բոլոր կենդանիները միայն գիշերն են զարթնում: Սակայն մարդը վոչինչ չգիտե գիշերային ռիմբալի մասին: Նա սիրտ չի անում դուրս գալ իր քիչից: Նա վախենում է մռայլ տիրակալից—ռիմբալից:

ՄԱՐԴԱՆՄԱՆ ԿԱՊԻԿՆԵՐԻ ՅԵՎ ՎԱԳՐԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Առաջնության վաղ յես արթնացա ինչ վոր տարրերնակ ձայններից: Վոչ աններդաշնակ ու բաղմաձայն յերգեցողություն և այդ, վոչ ել ներդաշնակ վողբ: Անտառից ցած ու խուլ մի ձայն ե լսվում, տեական ու խղճալի—«Ուու-ուու, ուու-ուու, ուու-ուու»: Նրան միանում են բարձր ու վնդլնդան ձայներ՝ «Հու-ուու»: Նրան միանում են բարձր ու վնդլնդան ձայներ՝ «Հեյ-հեյ հեյ», իսկ հզոր բավերգակը շարունակում է յերգել անկեղծ ու խուլ, ինչպես կոնտրբաս: Աճում են զիլ ձայները: Բարձր նոտաները հետըզհետե նվազում են, իսկ բասը դանդաղ, հանդարտ ու խուլ շարունակում է «հու, ուու, հո-ո»:

Համերգը վերջանում է, վորպեսզի կարճ դադարից հետո նույն սկսվի:

Սիամանդներ Վաղորդյան յերգեցողություն է: Այդ մեկ ժամվա չափ հնչում է նա յերբեմն մոտիկ, յերբեմն հեռու: Նրանց արձագանքում են կապիկների ուրիշ ընտանիքներ և ինչպես այդ նկատվում է ցախաբլրի կողմից *) ժամանակ, ամբողջ անտառը ձայնակցում է ուրիշով: Սուր ձայները հրնչում են ծանր ու հոգեմաշ կերպով, և չես հավատում, վոր այդ ձայները հանում են մարդանման կապիկները:

Նրանք հեռու չալիտի լինեն: Յես վերցնում եմ հրացանս և Դուլլահի, Ռիպինի ու մի քանի կուլինների հետ դնում եմ այն ուղղությամբ, վորտեղից դալիս են ձայները:

Անտառային յերկար դանակներով—ցաքատների ողնությամբ

մենք դժվարությամբ շարժվում ենք առաջ: Մացառները շատ խիտ են, սակայն բոլորից առաջ քայլող մարայցին սովոր մարդու նման հաղթահարում է բոլոր դժվարությունները: Մենք մի կերպ հետևում ենք նրան, բայց առանց ցաքատի մի քայլ անում անել չենք կարող: Գոռոցը հնչում է մոտիկից, բայց ախուամենայնիվ կապիկները շատ հեռու յեն, քան յես յենթադրում եմ: Ահա և նրանք—մեր գլխավերեն են: Մենք ուղղությամբ նայում ենք ծառերին: Կանչերը դադարում են: Մենք սպասում ենք: Ձայները վերսկսում են, սակայն դանդաղ հեռանում են: Մենք զգուշությամբ առաջ ենք շարժվում՝ ժամանակ առ ժամանակ յեկող ցածրաձայն կոթոցի ուղղությամբ:

Քրտինքն իմ վրայից հոսում է առվակներով: Թաց շորերս կպչում են մարմնիս: Ծառերի տակ նեխված ողբ ծանր է ու հեղձուցիչ: Վոչ մի տերև չի շարժվում: Խոնավ տոթը թափվում է ուրիշից: Վերևում նորից սկսվում է անհանգիստ լուրջը: Նյոթի կապիկները բոլորովին մոտիկ են: Նորից խոր լուրջյուն: Միայն ճյուղերն են շարժվում կամաց խշխշոցով, և նրանց արանքում արագ յերևում ու անհետանում է մի սև խալ: Սև մարմինը մեկ կորչում է, մեկ յերևում, և ահա ուժեղ մի թռիչքով նա ցատկում է հարևան ծառի վրա: Դա, ինչպես յերևում է, մեծ կապիկ արիտի լինի: Վախենալով, թե կկորցնենք աչքից, մենք խիտ թավուտի միջով շտապում ենք նրա հետևից: Այդ դժվարությամբ է մեզ հաջողվում, ահադին կապիկը ճարպիկությամբ թաղնվում է և յերբեմն հաղիվ նեխտելի յերևում է դողացույ տերևների միջև: Նա ցատկում է մի հաստ ճյուղի վրա և նրա վրայով վազում է անհավատալի արագությամբ: Այնտեղ, ուր ճյուղը բարակում է, այնտեղ նա կախվում է ձեռտեղ, ուր ճյուղը բարակում է արագությամբ առաջ դնալ: Ապա քերով ու շարունակում է արագությամբ առաջ դնալ: Այս մի ուժեղ թռիչքով նա ցատկում է հարևան ծառին, հետո վազում է մերկ ճյուղերի վրայով ու կանգ առնում և մի ակնթարթ տեսն լնչ պարզ յերևում է:

Հապճեպ կրակոցը խզում է շրջակայքի լուրջյունը: Կապիկը մոխում է տակտիկան, նա արագ վեր բարձրանալով թաղնվում է ծառաբնի հետևում, և վերջապես տեղավորվում է բոլորովին կատարին: Համատարած տերևի մեջ դժվարու-

*) Կողմից—թռչունների կանչը զուգավորման ժամանակ:

Թյամբ մի անցք ենք գտնում ու կրակում յերկրորդ անգամ :

Կապիկը վեր ե ցատկում, գահավիժում է ցած և չրպտոցով խփում է դետնին : Յես մոտ եմ վազում : նա պառկած է անձայն, ծանր չնչում ե և թեկերը տարածած ու ատամները կրճատացնելով թշնամարար նայում է ինձ : Գնդակը ծակել է նրա կրծքի վերին մասը : Նրա աշտասարկերն այնքան ուռած են, վոր յերեսայն գլխի չափ կլինեն, և մեծացնելով ծեր արվի դեմքը՝ վայրագ արտահայտություն են տալիս նրան : Սև ու յերկար մազերով ծածկված մարմինն ավելի մեծ է թվում, քան իրոք նա յի :

Անտառի մարդանման այդ եյակը, վոր մեռնում է իմ տչքի առաջ, տարրերեակ աղղեցություն ե ունենում ինձ վրա :

Նա նման է վորք, բայց շատ ամբակաղմ, ուժեղ ու համառ նախամարդու : Նրա հասակը հասնում է մի մետրի, իսկ ձեռքերը համարյա կրկնակի յերկար են :

Ինձ հետ միայն Ռիպինն եր մնացել, մյուս կուլիները ցրվել էյին անտառում, և նրանց կանչելու համար յերկար ժամանակ հարկավոր յեղավ : Ծանր սխամանդին կապում ենք ձողից վերադառնում :

Անտառի բնակիչներն ոժտված են կողմնորոշվելու դարմա-նուրի ընդունակությամբ : Կապիկներին կրակ կարած հետապնդելիս մենք շատ անգամ էյինք փոխել մեր սկզբնական ուղղությունը : Յես միայն այժմ եմ հասկանում, թե վորքան միակերպ ե կուսական անտառը : Յես բոլորովին չեմ կարող վորոշել, թե վոր ուղղությամբ ե գտնվում մեր ճամբարը և ինչ ճանապարհով եմ յես ընկել այն վայրը, ուր սպանվեց սխամանդը : Յես նկատել էյի, վոր աշտակ, ուր թռավ կապիկը, ծառերից ոտտանդի խոշոր ողակներ էյին կախված : Բայց այտակ ել մի քանի տեղից ճիշտ նույնպիսի ողակներ են կախված : Յես չեմ կարող նույնպես վորոշել, թե թփերի բոլորովին միանման այդ ահաղին թփերից վորը մեջ պահվեց կապիկը :

Սակայն Ռիպինն առանց մի բուռն անգամ տատանվելու ծառերի վրայի թործվածքներից նայելով՝ անսխալ կերպով մեզ ցույց ե տալիս ճանապարհը : Գանդաղություն մը գտնելով այդ նշանները՝ մենք վերադառնում ենք մեր սեփական հետքերով և

հասնում ենք այն վայրը, վորտեղից սկսել էյինք կապիկներին հետապնդել :

Մալայցիները մեծ մասամբ մուլի վորսորդներ են, և այդ ե պատճառը վոր այտուրվա դեպքն աշխույժ քննություն են յե-թարկում :

Մենք լիակցրել էյինք ընդամենը չորս մեծ սխամանդ, մի բոլորովին յերկտասարդ կապիկ և ճուտը գրկին մի մայր : Բայց յերկար հետապնդումից հետո իմ կուլիները նրանց կարցրել էյին իրենց տեսողությունից :

Բոլորի լեզուներն ել բացվում են և ամեն մեկը պատմում է իր տեսածը :

Թեև սխամանդների մասին նրանք ինձ վոչ մի նոր բան չասցին, սակայն ինձ համար հետաքրքրական է լսել այդ պարզ ու հասարակ մարդկանց խոսակցությունը :

Յես գիտեմ, վոր կենդանու կյանքի մասին ճիշտ տեղեկու-թյուն ստանալու համար կամ աչքովդ պետք ե դիտես նրան, կամ հարցնես հին ու փորձված վորսորդներին :

Իմ ուղեկիցներից ամեն մեկը աշխատում է զուտ առլ իր յերեակայությունն ու մի բան հորինել, ամեն մեկը հիշում է իր խնայած բոլոր արտասովոր բաները, և շուտով ընդհանուր խոսակցությունը դառնում է վազրերի ու մարդ-վազրերի շուրջը :

Պետք ե ասել, վոր կուսական անտառի բնակիչները բոլորովին յուրատեսակ վերաբերմունք ունեն դեպի վազրը : Մեր հայացքով բնիկների պատմածները հաճախ ավելորդ ու անմիտ բաներ են թվում, ինչպես յերեսաների պատմածները : Մի ինչ-վոր ֆանտազյոր փոքրիկի բավականություն ե պատճառում անկանոն կերպով իրար գլխի թափել զանազան հրաշքներ, ըստ վայրում գրանով նա վոչ մի վորոշակի նպատակ չի հետապնդում և վոչ մի վորոշակի թեմա չի շոշափում : Ճիշտ այդպես ել իր փառքերի վոչ բարդ պրոցեսով վայրենին շատ և սիրում յերես-կայությունների մեջ ընկնել, և այդ ժամանակ նա իրեն առաջ վոչ մի բարձր խնդիր չի դնում :

Շուտով մի սխամանդներին և այլ վայրի կապիկներին՝ խո-

սակցութիւնը փոխվում է ամեն տեսակի մարդակերպ հեքիա-
թային եյակներէ կողմը:

Որինակ, նրանցից մեկը, վոր սխամանդից մեծ է, իսկ մար-
դաց փոքր է թափառում է գիշերը, մարդկային վտանգներ
է թողնում և դոչում է՝ «բըռն—բըռն»:

Մի վուլի պատմում է հետեյալը.

«Մի անգամ մարդը գնում եր արիւղ և պատրաստվում եր
ձուկ բռնելու:

Յերբ նա թիւերի միջով անցավ և մոտեցավ գետին, տեսավ,
չոր մեծ քարերի արանքում մի փոքրիկ տկուր մարդ ծուլ—ծուլ
է լինում: Նա ամբողջովին ծածկված եր յերկար, մուգ մազերով,
կես մետրաչափ հասակ ուներ և թեև մարդկային կերպարանք
ուներ, բայց նման եր գետի սամուլի: Խշխշոց լսելով նա շուտ
յեկավ, տապ արավ թիւերի մեջ և այլևս չհաջողվեց նրան
դռնել»:

Թղուկների մասին այդ դրույցն ամենայն հախանալանու-
թյամբ հնդկական ծագում ունի:

Մյուս կուլին պատմեց մի մարդու մասին, վորը տեսել է
«գոմեշների թաղուհուն»:

Այդ մարդը դնալիս է յեղել անտառով, Դեմպո հրաբուխի
ստորոտներով: Այդ սարը, վոր բավական բարձր է, բնիկների
դրույցների ու հեքյաթների մեջ դանադան հրաշքների վայր է
հանդիսանում: Համկարծ յերկիրն սկսում է դրդալ, և մարդը
սարսափած թաղնվում է ծառի բարձր արմատների արանքում:
Նրա մոտով, իրենց ճանապարհին ամեն ինչ վռտի տակ տարով
ու փշրելով փախչում եր խոշոր գոմեշների մի ահադին նախիր:
Նախիր մեջտեղը, վոսկեզոծ յեղջուրներով ճերմակ հալա դո-
ժնչի վրա նստած եր ճոխ հագուստներով և վոսկյա դարդա-
բանքներով մի աղջիկ: «Գոմեշների թաղուհին» եր նա:

Մինչև այժմ յես ասիթ չեմ ունեցել դիտելու մարդանման
կապիկների կյանքն ու սովորութիւնները: Սումատրայի և Բոր-
նեոյի արեւելյան ափերը, ինչպես և այդ կղզիների խորքերի բնո-
ւէրում իմ ուսումնասիրած կուսական անտառները, հարուստ

չեն այդ կապիկներով: Այժմ այստեղ—Ումբայում յես ժամա-
նակ ու հնարավորութիւն ունեմ համարյա ամեն որ նրանց հա-
մերգները լսելու և նրանց կյանքը դիտելու: Հետագա տարիներին
յիս լրացրի իմ դիտողութիւնները, և այդ ստուգեցի Սու-
մատրայի բոլոր մարդերում:

Սումատրայում կա մարդանման կապիկների յերկու խոշոր
բումբ: Մեկը որանգ—ուտանն է (բաւացի՝ «անտառի մարդ»),
վորին տեղացիները «մալա» են կոչում: Դա մարդու հասակի
չափ բարձր և մարդուց շատ ավելի ծանրաքաշ վիթխարի մի
կենդանի յէ: Մյուսը գիբբոնն է, վորը յերկար ձեռքեր ունի և
որանգ—ուտանից ավելի փոքր ու բարեկազմ է: Գիբբոնները բա-
ժանվում են մի քանի տեսակների, վորոնցից ամենից խոշորները
սխամանդներն են: Մալասները, վոր բաց դեղնադուլն են կամ
մուգ—չաղանակադուլն — շատ ուժեղ են: Հաստ և ուռած այտերը,
ցած կախված դեղնապուշ բեխերը և յերկար մորուքը շատ յեր-
կար են դարձնում արուների դեմքը: Խիտ մազի պատճառով
նրանց իրանի վերին մասն ահուկ յէ թվում:

Մալասը բիրտ ուժի մարմնացումն է, նա կարծես ինքն ել է
դիտակցում, վոր վոչ մի թշնամի սարսափելի չէ իր համար, և
անչնորհրությամբ, բայց անվախ կերպով ծառն է բարձրանում:
Սյն ժամանակ, յերբ կուսական անտառների բոլոր դադանները
խուսափում են մարդուն հանդիպելուց, մալասն իր ճյուղին
հանդիստ նստած է մնում և թշնամաբար նայում է յեկվորներին:

Իմ բռնած բոլոր վեց որանգ—ուտաններն ել ապացուցեցին,
վոր նրանց հատուկ է կասկածամտութիւնը, հիմարութիւնը և
չարութիւնը: Այդ հատկութիւնները նրանց խիստ կերպով տար-
բերում է անվնաս գիբբոններից:

Որանգ—ուտաններն ապրում են ընտանիքներով, վորոնք սո-
վորաբար կազմված են արուից, եղից և ձագերից: Վերջինների
թիվը յերկու—յերեքից չի անցնում: Ինձ միայն մի դեպք է հայտ-
նի, յերբ արու մալասն ապրում է յերկու եղերի հետ, ըստ-
վորում նրանցից մեկը կուղիկ եր:

Հասած պտուղներ ճարելու համար նրանք քոչում են անտա-
ռում բոլոր ուղղութիւններով: Յերբ վրա յէ հասնում յերեկոն,
նրանք ծառերի վրա, դռնից 20—30 մետր բարձրությամբ բներթ
նման բաներ են շինում, այդ նպատակով նրանք ուղղակի տերե-

վախիտ մանր ճյուղերը վնջերով խճճում են իրար և իրենց վրա
տանիքի նման բան են պատրաստում: Այդպիսի բներում նրանք
միայն մի գիշեր են անցկացնում և այլևս այնտեղ չեն վերադառ-
նում: Այդպես, ապրում են նրանք միայն սնունդ ճարելու հոգ-
սով բռնված, ու ճամբորդում են ծառերի վրայով:

Գիրբոնների կենցաղավարութունը շատ նման է որանդ
ուտանների կենցաղավարության: Սովատրայի հարավում ապ-
րում են գիրբոնի յերկու տեսակները, — սիամակները, վոր ավելի
խոշոր են և կուպրի նման սև, և ունգկոները, վորոնք մանր են
ու չաղանակազույն: Ի տարբերություն մավասի վոչ բարձր և
փափուկ ձայնի, սիամանդների ձայնը սարսափելի ուժեղ ու յու-
րահատուկ է. նրանց ահաղին այտապարկերը, վորոնցից ամեն
ժեկը հասակավոր մարդու բուռնցքից յերկու անգամ մեծ է,
շատ են հզորացնում ձայնը, և սիամանդի դուռըը լսելի չե չորս
կիլոմետր հեռավորությունից: Ունգկոյի յերգեցողությունը
քաղցրալուր և և այտապարկեր չլինելու պատճառով հեռու չի
առարածվում:

Գիրբոնները, վոր ապրում են անտառի ամենախուլ թափու-
տում, շատ լավ հարմարվել են ծառերի վրա կյանք վարելուն և
շատ ճարպիկ են — նրանց ուղղակի անհնարին է բռնել կամ վոր-
սալ: Սուր ժանիքները ծառայում են նրանց ինքնապաշտպանու-
թյանը: Ի հակադրություն համարձակ մավասների, թուլակազմ
գիրբոնները շատ վախկոտ են: Զգալով մարդու մոտենալը,
նրանք ազատվում են վախճելով ու թաղնվում են ամենաբարձր
ծառերի վրա: Զարմանալի ճարպիկությամբ աշխատելով իրենց
քերկար ձեռքերով, նրանք սլում են, վորսող տալիս, մաղցում,
սլանում են ճյուղերի վրայով ու հսկայական թռիչքներ են դուր-
ծում ծառից-ծառ, և առհասարակ այնպես արագ են տեղափոխ-
վում ծառերի վրայով, վոր գետնի վրա դնացող մարդը չի
հասնում նրանց: Գիրբոնին սպանելը շատ դժվար է:

Ունգկոն շուտ է դարձնում և ձայն է տալիս արևը դուրս
գալու հետ, սիամանդը՝ ուշ, յերբ ցամաքում է գիշերային առատ
ցողը: Առհասարակ կապիկներին ավելի շատ կարելի չե տեսնել
մինչև կեսօր: Ուժեղ շողի պահին անտառում բոլոր կենդանի
արարածները քնում են՝ մինչև յերկոն վրա չե հասնում:

Միշտ և ամեն տեղ յես գտել եմ հաստատումն այն բանի,

վոր գիրբոններն ապրում են խիստ միամուսնությամբ: Հասա-
կավոր արուն և եղբ իրենց ձագերով (վորոնք սովորաբար չոր-
ւից ավելի չեն լինում) ապրում են միասին և սնունդ փնտռելու
համար մի տեղից քոչում են մյուս տեղը: Ինձ պատահել են
նաև միայնակ գիրբոններ, ըստ վորում դրանցից վորին ել վոր
սպանել եմ, յերիսատարը են դուրս յեկել: Յես կարծում եմ, վոր
յերիսատարը արունները հասնելով սեռական հասունության բա-
ժանվում են իրենց հարադատ ընտանիքից և միայնակ թափա-
ռում են անտառում մինչև այն ժամանակ, քանի դեռ չեն պա-
տահել հասունացած եղբ, վորի հետ և նոր ընտանիք են կազ-
մում:

Հաղարավոր տարիների ընթացքում մարդը, ի վնաս ինքնա-
պաշտպանության համար ունեցած իր մարմնավոր վարողություն-
ների, վեր է ածվել վոչ այնպիսի արարածի, վորի մեջ մավասի և
գորիլայի նման գերակշռում է ուժը, այլ այնպիսի արարածի,
վորը զարգացած ուղեղ ունի:

Վորպեյի գոյության սլաշքալի մեջ գլուխ հանի, նրա
մտավոր կարողություններն ոգնել են նրան լցնել կորցրած ֆիզի-
կականի տեղը:

Հեռավորագույն ժամանակներում արհեստական գործիքները
փոխարինել են հզոր ժանիքներին, ուժեղ մկաններին, և բոլոր
այն բաներին, վորոնք կարող եյին հիանալի կերպով գինել նրան
սլաշքարի համար. բայց դրա փոխարեն նա դարձել է մարդ:

Ուղեղը նրան հնարավորություն է տվել հնարել գեներ, մա-
հակ, տեղ, աղեղ, թունավոր նետեր, և վերջին հաշվով այդ բո-
լորը նրան հզորագույն են դարձրել բոլոր կենդանիներին մեջ:
Նրա մտածելու կարողությունները խելք են ստեղծել իր համար,
դրա շնորհիվ վյանքը նրա համար իմաստ է ստացել, մի բան,
վոր ոտար է մնացել կենդանիների համար: Մարդն ինքն է իբ
համար արժեքներ ստեղծել, նրա մտավոր գործունեությունն
իր համար խնդիրներ է նշել և ձգտել է բուժել դրանք: Այդպես
և նա ստեղծել նյութական և հոգևոր կուլտուրա:

Մարդկային կյանքը նման չե կենդանիների կյանքին: Սնունդ
փնտռելը և բաղմացումը կենդանիների կյանքի գլխավոր
արտահայտությունն է կազմում: Այն հափով, ինչ հափով մար-
դը կենդանի չե, նա նույնպես աղատ չե այդ արտահայտու-

Թյոններէր: Սակայն նա ալլեա նրանց կամազուրկ սարուիը չե: Սնոնդ հայթայթելու դժվարությունը կամ հեշտությունը ստեղծում է կենդանիներէ միայնակեցություն կամ խմբակցություն: Կուսական անտառը վատ տնտեսատեք է և կենդանիներէ մի քանի տեսակներին թույլ չի տալիս մեծ խմբերով ապրելու:

Միամուսնությունը վոչ ալլ ինչ է, յեթէ վո: սեռական անպահանջկոտության վորոչ ձև, վորը ստեղծվել է բնության ճնշման տակ: Դրությունը փոխվում է սնունդ հայթայթելու պայմանների բարելավման հետ մեկտեղ, վարսվ հնարավորություն է ստեղծվում ապրել ավելի մեծ խմբերով:

Վորքան առաջ է դնում մարդու հոգեկան զարգացումը, վորքան բարձրանում է նրա անհատական արժանիքը, այնքան քիչ է բավարարում մարդուն միայն սեռական բնավըը, այնքան բարդ են նրա հոգեկան պահանջները և այնքան ասիելի բարձր անհատական պահանջները են առաջ դալիս ամուսինների անձնավորությունների նկատմամբ:

Որը մառախլապատ է, յերկինքը ծածկված է ամպերով: Լեռնային ջերմոցային տոթը ճնշում է կուրծքը և չի թողնում շնչել: Յերեկոյան ժամը 9-ին ցելսիուսի ջերմաչափը ցույց է տալիս +29 աստ.:

Անտանելի կերպով անհանգստացնում են մոծակները, մըժ-դուկները և մյուս մանրադուլն միջատների անթիվ տեսակները: Նրանք թռչում են, ամեն ծակ ու ծուկ մտնում, ցատկոտում, վխտում են ամենուրեք: Նրանք սողոսկում են թեքերի, անդրա-վարտիկի մեջ, պինջակի տակ, նրանք թշնամարար հարձակվում են, կծում, խտուտ են ածում, սողում են— մարդ ուղղակի էլխեղադարվի նրանց ձեռքից: Ուղղակի միայն չունի ուտելը— քրնձի հետ միասին կուլ ես տալիս միջատների մի ամբողջ համաքածու: Նրանցից մի քանի տեսակները, որինակ, թռչող վայ-տովիները, դոնե այդպիսի անտանելի համ չունենային... Գլխե-րային դարանամուտ անդորրության մեջ լսվում է աներդաչնակ համերգը: Ծառերի վրա դիւ ճթճթում ու ճռռում են ծղրիղներն ու ճպուռները: Հեռվից լսվում են բուերի ճչերը: Ողում կռում ու հնչում են բազմաթիվ ճայներ: Կարմիր պուտերով ծածկված

կանաչ ու դեղեցիկ մողեսը— գեկոն— յերգեցիկ կերպով արձա-կում է՝ «տոկ-կե, տոկ-կե»:

Այդաբացին յերամներով դես-դեն են թռչում գլխերային թի-թեռները: Թաց սրբիչի և կապիկի դիակի վրա (վորին անդամա-հատել էյի արգանդից պտուղ հանելու համար) հատուկ դոր-ծիքներով, յերկու-յերեք ժամվա ընթացքում յես բռնեցի 400 հատ և մինչև 70 տեսակի թիթեռներ:

Հեռվում գոռում է ամպը և վայրակներն ախոսում են յեր-կինքը: Վերջապես սկսվում է վոթորիկը: Ծառերը ճռռում են աւ հառաչում, տերեւներն աղմկում ան լաչոցով, ճռնչյունով ջարդվում են ծառաքները: Շլացուցիչ վայծակը լուսավորում է խախար ու խոռվահույզ անտառը: Ամպրոպը պայթեցնում է ողը, և ծանր կաթիլներն ախոսում են թմբակահարել իմ հյուղակի ասնիքը: Ահա հորդաց անձրևը, այնպես, ինչպես հնարավոր է միայն արևադարձային վայրերում: Թվում է, թե մեղ վրա գուլյերով ջուր են թափում: Խլացուցիչ թնդյունով ճայթում է ամպրոպը: Սարսափելի յե գլխերային վոթորիկը անտառում, անմարդ ու հսկայական ոխբայում:

Չովանում է, դող է անցնում մարմնով: Դուրեկան է տաք վերմակի տակ:

Անձրևը թափվում է վողջ գլխերը: Լուսադեմին ջերմաչափն իջնում է մինչև 21 աստիճանը: Գետակն ուժեղ հորդացել է, և արդեն մեր քոլիկից մի քանի մետր հեռավորության վրա խա-շում են ծանր ու պղտոր ալիքները:

Այսոր դժվար է քայլել անտառում, բոլոր վտակները, վոր առաջ մինչև ծունկն ել չեյին հասնում, այժմ դուրս են յեկել ասիերից, վորոտալից վլչում են, և դժվար է անցնել նրանցով: Կարճ ժամանակում յես թրջվում եմ մինչև վոսկորներս: Թաց հագուստի մեջ և թաց վոտեքերով քայլելն այստեղ սովորական բան է: Գետերի հուններն այստեղ հազորդակցության ամենալավ ուղիներն են համարվում: Առավոտվանից ստիպված ես հագնել դեռևս չչորացած չոքերդ, սակայն չուտով սովորում ես դրան,— միևնույն է, նորից ես թրջվելու, իսկ լվանալու և չորացնելու մասին անհառում հնարավոր չե նույնիսկ մտածել. ողի անսովոր խոնավության պատճառով, վոր առավելադուլնի յե հասնում գլխերը, այստեղ ամեն ինչ չորանում է չափազանց դանդաղ: Խակ արեգակը կուսական անտառի մեջ չի թափանցում:

Կեսուրից սկսած անձրևը վերսկսվում է: Անդուր է, յերբ ծանրացած գլխարկիդ վրայից ջուրն իջնում է ցած ու հոսում: Երեսովդ, լցվում է սձիքդ և վոր չորս կողմդ բռնված է սպիտակավուն մառախուղով:

Անձրևը միայն թմբկահարում է: Լուռ ու տրտում քայլում ենք մենք իրար հետևից, թաց ճյուղերը խփում են մեր ձեռքերին ու վոտքերին: Մենք գնում ենք ճահճով: Մուգ ու գու ճահճուրը հասնում է մինչև փոքր, վոտքերը խորը թաղվում են արմի մեջ: Զուրը մտնում է յերկարավիղ կոշիկների մեջ, և վոտների մատներն զգում են կակուղ ցեխը:

Անտառի բոլոր սքանչելիքները կորչում են, սկսվում է հեռաթափուկությունը:

Ինչքան նեղ է անտառային բանտը: Անթափանցելի սաղարթային հակաճեղքները, չարունակ ձգվելով դեպի վեր, ամեն կողմից չրջապատելով մեզ ծածկել են արև ու յերկինք և գերել են մեզ: Այստեղ ծանր է ու հեղձուցիչ, այստեղ ամեն ինչից բորբոսի հոտ է գալիս: Արևի վոչ մի շող չի ընկնում մեր բանտը: Յես յե՞րբ եմ վերջին անգամ արև տեսել:

Յես նայում եմ Զինային ու Դուլլահին: Նրանց դեմքերը, վոր մի ժամանակ վաղում եյին ջերմ բրոնզյա վալյով, դուռնաովել են ու դեղնել: Ճիշտ է, արևադարձային կլիմիչ արևը յերբեմն բարեհոգի չի գտնվում: Բայց այնուամենայնիվ արևի մեջ է կյանքը: Իսկ այստե՞ղ, կուսական անտառում: Յես սոյժմ չգիտեմ մեր գլխավերևում յերկինքը կապտի՞ն է տալիս, թե պատած է ամպերով: Միայն գետերի բացած արանքներով յես տեսնում եմ յերկնքի մի փոքր, շատ փոքր շերտը: Գետերն ու գլխակները հոսում են դիչերային աղջամուղջի մեջ: Զերմաչափը 21-22 աստիճանից չի իջնում և չի բարձրանում 28-29-ից:

Անտառի հարստությունը ճնշում է, յիարթամությունը՝ յեղդում: Գայքայող թույնի նման մեր հոգու խորքն է սողոսկում մեր անձարակության դիտակցությունը, մեր դատապարտվածությունն անտառի ուժերին: Անտառը, չար վոգու նման, հսկում է մեզ: Մենք թարթում ենք նրա մեջ, ինչպես ցանցով

բռնվածներ, իսկ նա տիրում է մեզ և խմում — պարպում է մեր հոգին: Յեվ մեզ համարում է աղատության ծարավը, արևի յույսի ծարավը:

Հեռու, հեռու ոխմբայի լծի տակից:

Անձրևը չարունակվում է: Մենք ընթանում ենք տեական լուռթյան մեջ: Ռիպինն առաջից է գնում, նրա հետևից յես եմ, հետո գալիս են բեռնակիրները:

Հանկարծ յես ցնցվում եմ խշուտոցից. ինչ-վոր դեղին բան մի ակնթարթ յերևում ու անհետանում է կանաչի մեջ: Ռիպինը կանգ է առնում, յես քիչ է մնում նրա վրա ընկնեմ:

— Դա վաղը է, պարոն. ինչպես յերևում է, անձրևը քշել է նրան իր վորջից:

Գանի անգամ եմ յես վաղը տեսել: Թեթև խշուտոց, վոսկեգուլն փայլ — ահա այն ամենը, ինչ յես կարողացել եմ տեսնել: Հաճախ հրացանը ձեռքիս յես ընթացել եմ նրանց հետքերով: Մի անգամ վազերին յես տեսա յերկու հարյուր մետր հեռավորության վրա, տապալված ծառի վրայից նա ինձ նայեց ու անհետացավ: Յերբ փախցնում ես յեղջերուներին կամ վայրի խողերին, լսում ես նրանց դուրիշներ: Վազրն անձայն է քայլում:

Նրա յերևալն աշխուժացնում է մեզ: Բնիկները միշտ հետաքրքրվում են վազրով և շատ բարձր են մեծարում նրան: Նրանք վազրին անվանում են «ռաջա», կամ «տուան» (տեր), կամ «բապա» (հայր), կամ «նենե» (սպա), կամ «բանդ» (ավագ յեղրայր): Վոչ մի մալալցի չի համարձակվում նրա մասին անարգանքի խոսք ասել:

Առհասարակ վազրն այնքան էլ վտանգավոր չէ: Յերեկը նա միշտ խուսափում է մարդկանցից, նրան հանդիպելը վտանգավոր է միայն յերեկոները և մուլթ դիչերները, կամ այն ժամանակ, յերբ նա քաղցած է կամ վիրավոր, կամ վորևե պատճառով վրդեհած: Գրեթե ամեն ոք տեսնում էս նրա այցելության հետքերը, բայց հազվադեպ էս նրան հանդիպում ճակատ առ ճակատ: Յես հարց ու փորձ եմ արել տեղացի հին վորսորդներից շատե-

նի, հարձակվում են մարդկանց վրա և հոշոտում նրանց: Վորեն բան զենքի առջ մարդիկ վճարում են վոսկե ավազով: Նրանց կարելի չե ճանաչել, վորովհետև նրանց վերին շրթունքի վրա չկան սովորական փոսիկները: Նրանցից վախենում են ու ատում են նրանց, և շատերը, վոր այդպիսի ֆիզիկական պատկանթյամբ են ծնվել, այդ «մեղքի» համար հատուցում են իրենց կյանքով:

Այն մարդուն, վոր վազրի չե փոխվել և վողջ գիշերը թափառել ե անտառում, հարևանները լուսադեմին տեսնում են իր խորճիթում հանգիստ քնած: Նրա վրա վոչ մի փոփոխություն չի նկատվում, բայց յերևում ե, վոր հոգնած ե ու անքուն: Այդ պատճառով ել այն մարդը, վոր կծուլածա առավոտները շուտ վեր կենալ, հեշտությամբ կասկածի տակ կառնվի: Նույնիսկ մոտիկ հարազատները չեն իմանում, վոր իրենց յեղբայրը կամ վինը մարդ-վազր ե: Նրանք շատ հազվադեպ են փոխում իրենց կերպարանքը: Յեթե մեկն ու մեկը նրանց լսելի ձայնով մեղադրում ե, նրանք անմիջապես վազր են դառնում և տեղն ու տեղը հոշոտում են մեղադրողին:

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՄԱՐԴԻԿ

Շարունակվում են անձրևային օրերը: Հորդառատ անձրևներ-լին փոխարինում են տարտամ ու մանրահատիկ անձրևները: Գետերը հորդացել են, ամեն տեղ առաջացել են լճակներ, ճլկուտներ և լայն ու տաք ձահիճներ: Ամեն ինչ թացանում ե ու վրտում: Ճյուղերից կախված ե մառախուղը և անտառը լցված ե բորբոսի ծանր հոտով:

Մեր հագուստներն ու սպիտակեղենը խոնավացել են... Վոչ վոք չի ցանկանում լողանալ-նույնիսկ մալալյիները, վորոնք սովորություն ունեն առավոտից մինչև յերեկո գետում լողալու: Գալվե իրերն սպիտակել են բորբոսից, յերկաթե իրերը ծածկվել են ժանդով: Ողն անառողջ ե, և գրեթե մենք բոլորս ել խին ենք կուլ տալիս: Յես նույնպես ինձ նողկալի յեմ դդում, անառողջ եմ, ջերմում եմ ու տենդում, և աշխատելու համար մեծ ջանք եմ դրժադրում ինձ վրա: Մենք արդեն կտացել եյինք անտառից:

Վերջապես յեղանակը պարզվում ե, և յես ուրախ եմ, վոր կարող եմ ձամբարը տեղափոխել գեղեցիկ գետի ափը: Նրա հո-վիտը, վոր ձգվում ե մոտ 30 մետր լայնությամբ բացել ե յերկնքի նեղ, բայց հստակ ու պայծառ մի շերտ, և մենք սկսել ենք թեթև չնչել:

Արդեն շատ շաբաթներ ե, վոր մենք ձամբորդում ենք յիմբայում, սակայն բացի մի քանի կուբուշներից վոչ մի կենդանի սրարածի չենք պատահել: Ինչքան մեծ ե լինում իմ աչխու-ժությունը, յերբ ձանադարձին ինձ մարդիկ են պատահում:

Նրանք կանգ են առնում, մենք նույնպես: Յեվ զարմանալի բան, յես դդում եմ, թե ինչպես իմ մեջ գլուխ ե բարձրացնում թշամանքը: Իմ յենթադիտակցությամբ յես հանդիպողներին ընդունում եմ ինչպես թշամիների, բայց չե՞ վոր դրանք անվնաս մալալյիներ են: Ինչքան տարօրինակ ե: Սակայն, ինչպես

լինում է միշտ, յերբ յերկար ժամանակ ապրում եք անմարդաբնակ վայրերում և պատահում եք մարդկանց, ձեր առաջին զգացմունքը վուշ թե ուրախությունն է լինում, այլ անվստահությունը, դրեթե թշնամությունը։ Այդ զգացմունքը, վորպես թեթև արձագանք մարում է յեվրոպացու մեջ, ասկայն բնիկի մեջ նա հնչում է ուժգին կերպով և հաճախ իշխում է մնացած զգացմունքների վրա։

Անձանոթը թշնամի յե։ Շատ է պատահել, վոր յես իմ ուղեկիցներին դժվարությամբ եմ յետ պահել հարձակվելուց ու հաղիվ եմ արգելել հրացանաձողությունը։ Այդ զգացմունքի մեջ յերևան է դալիս անտառի աղբեցությունը, կտրվածությունն ու մենակությանը, բոլորի պայքարը՝ բոլորի դեմ։ «Ոտար» և «թշնամի» հասկացողությունները նույնանում են։ Այդպես է մտածում կուսակա՛ն անտառի բնակիչը, նրա արյան մեջ այդ անտառային զգացումն է։ Այդպես է մտածել նաև նախամարդը։

Մեզ պատահող մարդիկ մալայցիներ են վերին Ռավառի մարզից։ Ահա մի ամբողջ ամիս է, վոր նրանք ռմբայում թանգարտեք անտառային մթերքներ են հավաքում, մանավանդ կառուցուկ և գուտապեր։ Այժմ նրանք դնում են տուն։ Ութից վեցն են մնացել,—մեկին ջարդել է ընկնող ծառը, մյուսը մեռել է ջերմախտից։

Ինչի յեն նման նրանք... Կապտա—դեղնավուն գունասուղեմքեր, հյուծված մարմիններ, պատառոտված ու կեղտոտ շորեր,—այդպես է նրանց դարձարել անտառը։ Նրանք չատ բան են պատում իրենց գլխին յեկած դժբախտ պատահարներից, մի բան, վոր ինձ համար հատկապես հետաքրքիր է, պատմում են վերջերս իրենց պատահած կուբուլի ընտանիքի մասին։ Նրանք ճշտորեն նկարագրում են այդ ընտանիքի պատահած վայրը։

Յերկու ուր առաջ վերջացել է նրանց ամբողջ բրինձը և նրանք ուրախ են, վոր յես կարող եմ մի վորեւե բան մատակարարել նրանց։ Նշանը չարունակում են իրենց ճանապարհը։

Արևը մոտենում է մայրամուտին, չողը պակասում է։ Մենք վերադառնում ենք ճամբար։ Յերեքով, Ռիպինի և

Դուլլահի հետ միասին, մենք դնացել ենք կուբուլ փնտռելու վորոնց մասին յերեկ մեզ պատմել էյին դուստպերչ հավաքողները։ Բայց մեր փնտռումներն ապարդյուն անցան։ Մենք մի քանի անգամ ընկանք նրանց հետքը, ծոված ու ջարդված չվելից վորոշեցինք նրանց ուղին, վոր գցել էյին նրանք թավուտում։ Սակայն իրենց կուբուլների, կամ նրանց բնակավայրերի հետքն անգամ չգտանք։ Մենք յետ ենք դառնում։

Սաղարթների միջով չողում է արևը, մեր առաջ բացվում է լայն ու վայրկյուղ մի դետ։

Յես հաղիվ եմ վոտքս դնում ջրի մեջ, յերբ նայում եմ աջ, արյունը սառչում է յերակներումս—վազըն աշտեղ է։

Յերկար ու լայն վոդրեկաքոր ձգվում է ալիի յերկարությամբ, նրա հետ բարձր յեղեղնուտ է, վոր մի ծայրով մտնում է անտառի մեջ։ Վազըրը դնում է դետից դեպի անտառ։ Նոս կոկիկ մորթին արևի տակ վայրկյում է հավաքված վոսկու նման։ Առջևի հզոր թաթերով կոխում է նա ծանրակշիւ կերպով, ձոձվելով ու որորվելով առաջ է շարժվում նրա հզոր մարմինը, նրբագեղ ընթացքով տեղափոխվում են յետևի ջրուտ վոտները։ Նա դուրսն առաջ է մեկնել, բերանը կիտով չափ բացել է, և շրթունքները շարությամբ դողում են։ Նա առաջ է դնում։ Նրա յուրաքանչյուր շարժման մեջ՝ զգացվում է դապված ուժ և պողպատե մկաններ։

Ահա նա հասավ յեղեղներին։ Այստեղ ընկած է վոտած մի ծառ։ Թեթև շարժումով նա իր ձախ թաթը դնում է գերանին, և հենվելով հետևի վոտների վրա՝ հպարտությամբ յետ է դցում դուրսը հանդարտ ու սառը հայացքով նայում է գետնին։ Անմոռանալի տեսարան. նա կանգնած է անշարժ, ամբողջովին բրոնզյա, և նրա պոչն է միայն հաղիվ նկատելի շարժվում։

Արևի չողերով վոսկեղոծված՝ կանգնած է նա, կուսակա՛ն անտառի տիրակալը, կանգնած է իր անհաղթելի ուժը գիտակցելով, անվախ ու պարտատ՝ չհնազանդվողին վոչնչացնելու։

Անցնում է մի րոպեյաչափ և նա պայծառ կետի նման չքանում է բարձր յեղեղների մեջ։ Վորպիսի վայրի գեղեցիկություն, վորպիսի սքանչելի գաղան... Բնությունը սիրել է նրան և ստեղծել է այդպես գեղատեսիլ։

Բնիկները պնդում են, վոր մարդը մի ամբողջ ժամ իր

դեմքի վրա կրում է վազրին հանդիպելու հետքերը.—յերբեմն նա մտածկոտ է դառնում, խորասուզվում է ինքն իր մեջ, աչքերն առկաթում են, կամ լախանում կրած սարսափից: Յես կարծում էմ, վոր բնիկներին իրավացի յեն:

Առավոտյան վաղ հետաքրքիր տեսարան է խաղացվում: Հանդիպակաց ավից վաղուց լսվում է սխամանդների զուռոցը—ինչպես յերևում է, մի քանի ընտանիքներ միասին են զուռում: Վողջ անտառը պատասխանում է ցած ու համապատասխան ձայնակցությամբ ու բվոցով:

Վոռնոցը ձախից մի քիչ մոտենում է մեզ, յես արդեն պատրաստվում էմ վորսի, և հանկարծ ծառի բարձունքներում յերևում են սխամանդները: Սկզբում նրանցից ամենամեծն ու շաղբությամբ զննում է չրջապատը, նրա հետևից յերևան են գալիս յերեքը ևս—յերկու փոքրը և մի խոշորը: Հեռադիտակով յես պարզ տեսնում էմ նրանց: Յերգեցողությունը շարունակելով նրանք կախվում են ճյուղերից, և բարձր ճչալով վոստից—վոսա են թռչում: Մի պահ խորին լուռություն է թագավորում, բայց խաղը նորից վերսկսվում է: Յես ազահությամբ դիտում էմ:

Այդ ժամանակ գետի աջ կողմից նոր ձայներ են լսվում: Խշխուց է լսվում մյուս ծառի վրա, առաջինից մոտ հարյուր մետր հեռու, հաղիմ յերևում է մի սև բիծ: Լուսանցիկ բացատի մեջ յես պարզ տեսնում էմ մի նոր ճոճվող սխամանդի:

Կասկած չկա, վոր մի նոր ընտանիք բարձրագույն յերգելով մոտենում է առաջին ընտանիքին և նրա պես բարձրանում է ծառի կատարը: Այժմ յես լավ կարող էմ նայել նրան: Այդ ընտանիքը բաղկացած է հինգ անդամից—յերկու մեծահասակներից, յերկու մատղաշներից և մի բոլորովին փոքրից, վորը արիանում է ու յետ չի մնում մեծերից: Բոլորից առաջ ամենից խոշոր մի կապիկ է—լստ յերևութին ծեր արու: Մի քանի բույսեր անց նրանք միանում են առաջին ընտանիքին, և նրանց խլացուցիչ կանչերը խառնվում են իրար: Յես ուզում էմ հետևել մեծահասակներին և ուսումնասիրել նրանց վոխհարարությունը, բայց խիտ տերևները խանգարում են: Նրանց մոտ

ինչ—վոր աշխույժ խաղ է տեղի ունենում, յերբեմն յես տեսնում էմ, վոր նրանք մոտենում են մեկը մյուսին, բաժանվում են զույգերի, բայց չեմ կարող պնդել, թե պատահաբար չի կատարվում այդ:

Ընդհանուր համերգը և խաղը տևում է քառորդ ժամ, հետո ընտանիքները բաժանվում են: Առաջին հինգ սխամանդները վերադառնում են նույն ճանապարհով, մյուս չորսը զննում են հեռավոր ուղղությամբ: Նրանց յերգեցողությունը մարում է: Յես ամբողջ ժամանակ աշխատում էմ նրանց չխանդարել: Ինձ չափազանց դժգոհեցնում է այդ անց ու դարձը:

Հետագայում ինձ վիճակվեց մի քանի անգամ դիտել այդ ընտանի կապիկին «այցելություններ», մի քանի անգամ ել նույն խել ականատես յեղա յերեք ընտանիքների ժամադրության միանգամից: Ինչպես յերևում է այդպիսի «այցելություններից» հնարավոր թե նոր ընտանիքների առաջացումը:

Յեւթ մենք պատրաստվում էյինք վերադառնալ, արդեն ուշ եր: Հաղիմ մի քանի քայլ ենք անում, յերբ կեռմանի հետև տեսնում ենք մի մերկ վայրենու: Նրա դեմքի վրա սարսափելի նշաններն են յերևում և պատրաստվում է ցատկելու թիկերի մեջ: Բայց Ռիպինը կարողանում է նրանց հետ բացատրվել, իսկ մի բուռ ծխախոտն ունենում է ցանկացած աղղեցողությունը: Վայրենին յերկյուղով նայում է ինձ: Հալանաբար յես, խորհրդավոր սպիտակամորթս, նրան տարրինակ էմ թվում, և նա ամբողջ ժամանակ իրեն հեռու յե պահում ինձնից:

Ռիպինը նրա հետ խոսելով ինձ անհասկանալի բարբառով, նրան համոզում է մեզ հետ ճամբա գնալ: Կուբուն նման չե մալայցուն: Նրա մորթու գույնը բավական մուգ է, դեղնա—չոգանալագույն և պարզ յերեւացող գորշ—մոխրագույն յերանգավորումով, աչքերը մեծ են, քիթը քիչ տափակ է, սև մաղերը խիտ խճված են: Նա ախպես է ծածկված կեղտով, վոր կեղտը տեղ—տեղ մալմնից կեղևի նման պոկ եր գալիս:

Յուրաքանչյուր մալայցի լողանում է որսական ամենաքիչը մեկ անգամ, և տանջվում է, յերբ նրան այդ չի հաջողվում: Այդ կուբուն, ինչպես յերևում է, իր վողջ կյանքի ընթացքում վոջ մի անգամ չեր լողացել:

Մեր ճամբարը հարկավ ախքան ել չի հրադուրում նրան:

Սակայն նրա հայացքն աղահուլթյամբ սահում է զանազան տրն-տեսական իրերի վրայից, իսկ պահածոյի դատարկ տուփն ուղղա-կէն յերջանկացնում է նրան: Նա զուրգուրանքով նայում է իր նոր դանձին: Մի քիչ դժվար է կուրուլի հետ խոսելը, բայց մենք վերջիվերջո հասնում ենք մեր ուղածին և իմանում ենք, վոր նրա «գլուղը» մեզնից դեռն է վեր յերկու-յերեք ժամվա հետա-վորութեան վրա յե գտնվում և վոր այնտեղ նա ապրում է յեղ-բօր, մօր և յերկու փոքր քույրերի հետ: Նա մերժում է մեզ տանել աշնանդ, սակայն դաշխակդէլով այն «հարուստ նմաներով», վոյ մենք յեռանդով խոստանում եյինք, հանձն առնում հաջորդ առաջիկային իր հարադատներին բերել մեզ մօտ՝ ճամբար: Վոր-տեպի նրան ամրացնեմ իմ խոստման մեջ, յես ել իմ կողմից խոստանում եմ նմաներին ալեկացնել նաև մեծ դանակը:

Հետեյալ ոքն իհարկէ, նա չի դալիս, բայց մի ոչ անց, ա-ռաջիկային վաղ, մեզ ներկայանում է տարօրինակ մի խումբ: Մեր կուրուլի յեղբորը հեշտութեամբ կարելի չէ ընդունել կեղ-տով ծածկված «որանդ-ոմբայի» տեղ, այն մաշայցիներից մեկի տեղ, վորոնք շարաթներով ու ամիսներով պալում են անտա-ռում ու հալաքում են արմալյան յեղեգ, դուտապերէ, կաուչուկ և այլն և այլ բոլորը վաճառում են չրջիկ առեւտրականներին:

Մայրը և յերկու աղջիկները, չնայած իրենց տոնական հա-ղուստներին, վայրենի տապալուրութուն են թողնում: — մուգ ու խճճված խոսույները չրջանակում են աղջիկներին բալական բա-րեհամբույր դեմքերը: Գողգոված ու յերկար մազերը ծածկում են մօր ուսերը: Բոլորի մօրթն ել միատեսակ ծխադուխ յերանդա-վորում ունի, աչքերը խոշոր են ու մուգ՝ կապտավուն կամ կա-նաչավուն բիբերով, իսկ քիթները մօտ են ու բութ:

Փոքր աղջիկը բոլորովին մերկ է, իսկ հաղիվ հասունացած մեծ աղջկա և մօր իրանի վրա մի-մի կեղտոտ շորի կտոր է փա-թաթած, վորը հաղիվ հասնում է մինչև ծնկները: Յերկու հասա-կալուր յերեխաներն ել աղդերին ծառի կեղեից փաթաթան են կրում, վոր ցած է թողնված վոտների միջև:

Կուսական անտառում շորը հնարել են վոչ թե ամոթխածու-թյան կամ եսթետիկական զգացմունքների ուժով, այլ մարմնի ալեկի զգայուն մասերը փշերից, սուր վոտներից և սղորակնե-րից պաշտպանելու համար:

Այդ իսկ պատճառով այդպիսի դոտկային փաթաթները բնո-ւոյ են վոչ միայն վուրուներին, — այդ բանը մենք տեսնում ենք Բորնեոյի, Ֆիլիպինյան և այլ կղզիների բոլոր անտառային նախ-նական բնակիչներին — մալայան վայրենի ցեղերի մեջ:

Ճիշտն ասած, զեղեցկութեան պապարարը և ամոթխածու-թյան զգացմունքը փոխվում են սովորութիւնների ու աշխարհա-յացքի հետ միասին: Մենք թեթևութեամբ վոյջ աշխարհի վրին ենք փաթաթում մեր սեփական այն հասկացողութիւնները, վորոնք մանկութունից սկսած մտքել են մեր մեջ մեր ծնողներն ու դաստիարակները, դրանից անմիտ բան չկա:

Ամեն կլիմայի, ամեն ցեղի, ամեն կուլտուրայի յուրահատուկ են իր սեփական պատկերացումները, վորոնք համարվում են ան-հերքելի: Սեփականը միշտ զեղեցիկ է թվում, ոտարինը — ալան-դակ:

Յեղավ, վոր մի անգամ մալայան թատրոնում յես տեսա Ներ-կայացում՝ կախարդների ու վհուկների մասին: Բեմի վրա բարի վոյները յերգում եյին հին մալայական յերգեր և գրեթե առանց գրիմի եյին, մինչդեռ չար վոյներն աշխատում եյին նմանվել սպիտակամորթներին: — նրանց դեմքերին սպիտակ ներկ էր քսած. յերեսներին սուր քիթ եյին պատրաստել, նրանք յերգում եյին փիայն յ' մրոտալիան յերգեր, յ' դանակներ և կատարում եյին ի-րենց չարամիտ դործերն ու խարդալանքները:

Մարդատանման ու ճերմակ պիամները մեր կարծիքով զեղե-ցիկ են, մինչդեռ մալայցուն նրանք ալանդակութուն են թվում, այդպիսի ատամները նրանք «չան ատամներ» են անվանում: Նրանց մօտ ընդունված է ատամները խարտոցել, կամ սղալեղա-բույս ծամելով սկսացնել:

Հագուստը — կլիմայի ծնունդն է: Նա չի պայմանաւորված վոչ ամոթի զգացմունքով և վոչ ել եսթետիկական պահանջնե-րով: Եսկիմոսը փաթաթվում է մօրթու մեջ և բաց է թողնում միմիայն աչքերը, քիթը և բերանը, բայց այդ բոլորովին չի նշանակում, թե նա մեզնից ալեկի ամոթխած է: Իրենց տնակ-ներում և աղամարդը, և կինը բոլորովին մերկ են ման դալիս:

Սոսալ ու չոգ կլիմայի պայմաններում հագուստն անմիտ բան է դառնում, մինչդեռ չոր ու չոգ պայմաններում պահանջ-վում մարմինը պաշտպանել արևի ճառագայթներից: Քարոզիչ-ները մկրտված բնիկներին սովորաբար հաղցնում են ճերմակ,

յերկաք վերնաշապիկներ, մի բան, վոր հասկանում ե խոնավ
կլիմայի պահանջներին և այդ պատճառով ել բոլորովին անմիտ
ե ու ծիծաղելի: Չե՞ վոր յեվրոպացիների մոտ առանձնապես
հարմար բան չի համարվում միայն մեծ վերնաշապիկով փողո-
ցում ման գալը: Տեղին ե ասել, վոր այդ բանի բնիկների վրա
սպասած տպավորութունը չի թողնում:

Նրանց աչքում յեվրոպացին հզոր տեր ե, բարձր կարգի
էյակ: Յեթե նա շարունակ հազուատը հազին ե քայլում, նշանա-
կում ե հազուատը բարձր աստիճանի նշան ե, այդ պատճառով ել
հազուատը նրա մեջ ակնածանք ե առաջ բերում:

Վայրենին ուրախությամբ հազնում ե յեվրոպական հա-
զուատներ, վորն ել վոր պատահի—նույնիսկ Ֆյոտրե կամ դլա-
նածե լիւսարկ, նրանց մեջ քրտնում ե, բայց վայրում ե բավա-
կանությունից:

— Պարոն, յերբ դառնամ քրիստոնյա, իսկապե՞ս չոր ու
գլխարկ կտան ինձ, —հարցրեց ինձ մի անգամ մի մերկ դայակ
Խորենը կղզում: — Յեթե այդ ճիշտ ե, յես անմիջապես մկրտվել
եմ ուզում:

Քաղաքավարության ու սլարկեչության զգացումը մալայ-
ցիների մոտ առհասարակ բավական յուրորինակ ե:

Իմ բեռնակիրներին մեկը գոհիկ խոսքերով վիրավորեց
բնիկներից մի յերխասարդ կնոջ: Ամբողջ գյուղն ալեկոծվեց և
ղինվեց դաշյուններով: Տուանդկոն—իմ ծանոթ առաջնորդը—
բողոքի յեկալ ինձ մոտ: Յեվ նրանք հանգստացան միայն այն
բանից հետո, յերբ մեղավորը կրեց հարկ յեղած պատիժը, —
վորոշելով մի ձեռքով յերկու նապաստակ բռնել, յես վորպես
պատիժ ասիպեցի նրան գիտական նպատակներով պահելու հա-
մար չորացնել— պատրաստել վայրի խողի գլուխը, վորը մահ-
մեղալիքներին համար պիղծ կենդանի յե համարվում: Ուրիշ
ժամանակ կուլին յերբեք չեք համաձայնի այդ բանն անել: Իսկ
այժմ, վորպեսդի փրկի իր կյանքը, համաձայնեց անչեղորեն
կատարել այդ պահանջը: Տեղացիներն ուշադիր հետևեցին, վոր-
պիսով պատիժն իրադրութիւն ճշտությամբ:

Կուրուն շատ աղքատ և սակավաթիվ տեղ ե, վոր ցրված ու
կորված ե Սումատրայի հարավի կուսական անսահման անտառ-
ներում: Նրանք վայրի կյանք են վարում:

Վո՞չ վորի կողմից դեռևս չուսումնասիրված նրանց բնակա-
վայրը տասնյակ հազարավոր քառակուսի կիլոմետր ե կազմում:
Նրանց մարդն ընկած ե արևմտյան ավերի ամայի լեռների և
արևելյան անսահման, անմարդաբնակ ու ճահճոտ անտառների
միջև:

Մալայցիներն այստեղ ապրում են միայն մեծ գետերի ավե-
րին նրանք շատ սակավաթիվ են, և քիչ ե պատահում, վոր գնաց
անտառի խորքերը մթերքներ հայթայթելու: Դրա չնորհիվ կու-
րունները պահպանել են իրենց նախնական վիճակը: Նրանց կա-
րելի յե անվանել կենդանի քարայրումներ: Հսկայական մարդում
նրանց թիվը մի քանի հարյուր հոգուց ավելի չե: Նրանցով մենք
կարող ենք դատել այն մասին, թե ինչպես ե ապրել նախա-
մարդը, նրանց թշվառ կյանքի որինակով կարող ենք տեսնել, թե
ինչպիսի անողոր տիրան ե յեղել մոռյլ կուսական անտառը, և թե
նա ինչպիսի անհուսալի ստրկության մեջ ե պահում անխա-
ղախ ու սլարդամիտ մարդուն:

Հետապնդելով իմ նպատակը, յես յուրաքանչյուր հարմար
առիթով աշխատում եմ հարաբերության մեջ մտնել կուրունների
հետ, և յես ուրախացա, յերբ ինձ հաջողվեց այդ ցեղից գտնել
յերեսունչորս մարդ և նրանց կես մասին մանրամասնորեն ու-
սումնասիրել:

Կուրունները ապրելով մալայական բնակավայրերի մոտեր-
քում, մալայցիներից փոխ են առել մի քանի կուլտուրական սո-
վորություններ, իսկ անտառի խորքերում ապրողներն անձեռն-
մխելի յեն մնացել, — մնացել են այնպես, ինչպես յեղել են
շատ հազարամյակներ առաջ ապրող նրանց նախնիները: Այդ
պատճառով ել այդպիսի «վայրենի» կուրունների կուլտուրան
չափազանց հետաքրքրական ե:

Յեվրոպական տնտեսական կյանքը և զանազան տեսակի հում
նյութերի չնվազող պահանջն ավելի ու ավելի յեն մեկնում իրենց
ազաճ չոչափոլները և գրավում կուսական անտառի վայրի
ու հեռավոր վայրերը: Մի քիչ ել և Սումատրայի լուսկաց ան-
տառները պիտի ծառայեն յեվրոպական Մոլոքին, *) և արևմտյան

*) Դայակներ—Բորնեո կղզու հիմնական բնակիչներ:

*) Մոլոք կամ Մոլոխ—սեմական աստված:

արդյունաբերութեան պիտոններն յերևան դալով առաջատ պիտի անհետանան վերջին կուրուները:

Կուրուները ուրախութեամբ թափառում են ընտանիքներով. յերե-
խաներն ամուսնանալով՝ հաղվադեպ են մնում ծնողների հետ
միայն մալալիների մոտերքում ապրողներն են հավաքվում,
հորրիկ խմբեր կազմում ու ժամանակավոր բնակարաններ կառու-
ցում իրենց համար: Այդ կարգի դուռերից ամենախոշորն ընդ-
հալած իրենց կազմված եր չորս տղամարդուց, ինն կնոջից և յ' ըն-
դերեխաներից: Նրանք ապրում են բարակ ձողերից, լիսնոսներով
կապկպած և արմավենու ծղոտով ծածկված խղճուկ, փոքր ու
կողքերը բաց խրճիթներում:

Այդ խրճիթներն ամուր չեն և միայն կարճ ժամանակ կարող
են ծառայել մարդուն:

Կուրուների մեծ մասը ապրում է քոչվորական կյանքով և
անտառային հասած պտուղներ հալթայթելու համար անընդհատ
չընում է մարդում: Այնտեղ, ուր վրա չեն հասնում յերեկոն, հենց
այնտեղ ել նրանք ծառի վոստերից հասարակ հովանոց են հյու-
սում, վորը նրանց պաշտպանում է վատ յեղանակից:

Նրանք իրենց վողջ ուժերն ու ժամանակը վատնում են
սնունդ փնտռելու վրա: Սնվում են պտուղներով, հատապտուղ-
ներով, արմտիքով, վոր փորում—հանում են սրածայր վալտե-
րով: Բաղադրանքով ուտում են նույնպես մողեսներ, գորտեր,
թրթուրներ և բղնների հարսնյակներ: Վորսը և ձուկ բռնելը
կուրուների կյանքում շատ քիչ դեր են խաղում, քանի մոր
նրանք չունեն անհրաժեշտ գործիքներ: Վորպեսզի իրենց ստա-
մոքանեցը մի կերպ լցնեն, նրանց հարկավոր է լարված ու յերկար
դրողվել սնունդ հավաքելու գործով:

Տղամարդը, կինը և յերեխաները միասին են թափառում
անտառում: Կոտորելով վոստերը, մտնելով թավուտի խորքերը,
գնում են նրանք իրենց ծանր ուղիով, մարդկային ուղիով, վորը
դեռևս վողջ մի մալալից ու դադանի ծանոթ չեն: Նրանք թափա-
ռում են «յաբախտ», ինչպես նրանց վերև ծառերի վրայով ճամ-
բորդող սխամանդները:

Սկզբում տղամարդն է ուտում—կշտանում, նրանից հետո
կինը և յերեխաները: Յեթե սնունդը շատ է, նրանք ուտում են
մինչև կոկորդները, բայց քիչ չի պատահում, վոր քնում են
սոված վորով: Կուրուն հոգ չի տանում ապագայի համար, այլ

ապրում է առանց մտածելու, որն որին: Նրա կյանքը խղճուկ
է և տանջալի: Նույնիսկ սակավակեր, անպահանջկոտ կուրույի
համար սնունդը հաղիվ է բաղադրանքում: Նա ծանր պայքար է
մղում իր խղճուկ գոյութեան համար. յերեխաների մահացու-
թյունը կուրուների մեջ շատ մեծ է: Կուրուների միամուսնու-
թյունը, իսկապես սոսա՛ծ, պայմանավորված է նրանց սակա-
վաթիվութեամբ և անտառի մթերքների պակասութեամբ, նրանք
կարող են միասնալ միայն փոքրիկ խմբերի մեջ:

Սովորույթն ապշեցուցիչ ճարպիկութուն է մշակել նրանց
մեջ: Նրանք կարող են բարձրանալ բոլորովին մերկ ու վողորկ
ծառը: Հասարակ վալտի մահալով նրանք ծառի վողորկ բնի
վրա իրարից կես մետր հեռավորութեամբ մեխում են մատի հա-
տուկի սուր բղեր, և նրանց վրայով, ինչպես յեղանի վրայով,
բարձրանում են մինչև ծառի կատարը: Կուրուների այդպիսի
անտառ յերարաններն անտառում մեղ հաճախ են պատահել: Սա-
կայն ամենաճարպիկ մալալիներն անգամ չեն համարձակվում
նրանցով մեր բարձրանալ: Նախորոք ճիշտված, տրորած—փափ-
կացրած մատղաշ կեղևից նրանք տղամարդկանց համար վաթա-
թոցներ են սրտաբասում, իսկ կանանց համար՝ չըջաղեստներ:
Նրանք գործիքներ չունեն: Յերկաթը նրանց հաղիվ է ծանոթ:
Փոխանակութեան ժամանակ նրանք դանակ հաղվադեպ են ձեռք
բերում, և իհարկե այդ շատ թանգագին գործիք է համարվում
նրանց համար:

Կուրուները դեռևս ապրում են վալտի ժամանակաշրջանը,
համարյա այնպես, ինչպես ապրում են մարդանման կապիկները:
Նրանց կյանքը կարճ է, և յես համոզված եմ, նրանք յերեսուն
արդեն սեռական հասունութեան է հասնում ու մայր դառնում:
Դժոհն տարեկան հասակում նա արդեն ծերացած է:

Մենք իզուր սովորում ենք արևադարձային գոտու բնակիչ-
ներին յերկարաժյույց համարել: Ճիշտ այդպես էլ, ծանր կյանքի
պայտճառով, մալալիներն ավելի շուտ են մաշվում, քան յե-
րոպացիները: Իսկ այդ բնիկը, վոր մանկուց ծառայում է յե-
րոպացիներին, ապրում է նրանց մոտ, նշանակալի չափով դան-
դաղ է ծերանում:

Դուլլահը, վորը մոտ քսան տարեկան է, ինձ պատմեց, վոր
յերբ նորեքս ինքը յեղել է հայրենի գյուղում, նրա մանկութեան

բոլոր բնիկներն ու հասակակիցներն արդեն համարվում էին «որանդ-տուռ»ներ (այլադ մարդիկ), իսկ իրեն՝ Դուլլահին դեռ որանդ-մուռը», այսինքն յերիտասարդ մարդ էին հաշվում: Կասկած չկա, վոր տեղական մալայցիները մեջ, վորոնք այնուամենայնիվ վորոշ աստիճանի կուլտուրա ունեն, մարդը քառասուն տարեկան հասակում արդեն ծերունի յե համարվում. անբախտ կուբուները կյանքն ավելի արագ և այրվում...

Առաջագիմությունը կառուցվում և փորձով. յերկար վյանքն ավելի հարուստ և փորձով, քան կարճը, վոչ յերկարակյաց կուբուն վորոշ չափով պետք և կյանքը չարունակ նորից սկսի, այդ պատճառով էլ նա իր հոգեկան դարգացմամբ այդպես յետ և մնացել:

Իր բնավորությամբ կուբուն շատ վախկոտ և, շատ դիջող և մեղմ: Բացի այդ՝ նրանք բոլորն էլ շատ խաղաղասեր են, այդ պատճառով էլ պատերազմն անծանոթ և նրանց: Դրանով էլ պայմանավորում և նրանց լրիվ անդենությանը, — ամեն մի վարպ կամ յեղջիրու նրանցից լավ և գինված:

Նրանք ուրիշ բարեմասնություններ էլ ունեն, — նրանք չեն գողանում և չեն ստում: Չեն գողանում, վորովհետև գողանալու բան չկա, չեն ստում, վորովհետև առիթ չկա ստելու: Յեթե դրանց ավելացնենք նաև միամուսնությունը, ապա կուբուն մեզ կարող և իշխանական ժողովուրդ թվալ:

Այն կուբուները, վորոնք մի փոքր հասկանում են մալայցիները լեզուն ազդված են մալայական վուլտուրայից և մեզ չեն կարող գաղափար տալ իրենց նախնական վիճակի մասին:

Թարգմաններին՝ անտառի այն մալայցիներին, վորոնք մթերքները ժողովելու ժամանակ հաճախ շփում են ունենում կուբուների հետ և յերբեմն նրանց լիազորի նման բան են հանդիսանում, — այդպիսի մարդկանց հսկում են ու չեն վստահում: Իրենց հերթին նրանք էլ պարզ մտածելակերպի տեր մարդիկ են, նրանք վոչ մի կերպ չեն կարողանում հասկանալ, թե յես ինչու հատկապես հարց ու փորձ եմ անում կուբուներին և առհասարակ ինչու յես հետաքրքրվում նրանցով:

Տեղացիների մեծ մասը, ճիշտ և, պատասխանում և իրենք տրվող հարցերին: Նա ակտում և ստել, յերբ կասկածում և, վոր հարցի մեջ վորևե ծածկված միտք կլինի, կամ յերբ ուզում և հաճոյանալ յեվրոպացուն:

Այդ բառում յես փորձով համոզվեցի: Այստեղ դեր և խաղում նաև տեղացիների անհավատալի մտավոր ծանրաշարժությունը, մի բան, վոր ուղիղ համեմատական և նրանց անկուսուրախանությանը: Հարկավոր և հարցն այնպես դնել, վոր պատասխանը բաղկացած լինի յերկու-յերեք բառից: Թարգման վերցնելիս անհրաժեշտ և ոտար լեզուն այնքան իմանալ, վոր կարելի լինի նրան ստուգել և հետևել, վորպեսզի հարցերն ու պատասխանները թարգմանվեն ճշտությամբ ու առանց լրացումների:

Դրա համար պետք և շատ պարզ հարցեր տալ և մտավոր վերոշ ճարպիկություն ունենալ: Հարց ու փորձի ժամանակ անհրաժեշտ և պարզեցնել սեփական մտքերի ընթացքը, վորպեսզի ամենահատարակ ու պարզ հարցերի միջոցով կարելի լինի քայլ առ քայլ առաջ դնալ:

Պետք և հիշել, վոր վայրենի մարդն ահագին դժվարությամբ և մտածում և պետք և նախադուշանալ նրան ակամայից ցանկալի պատասխանը թեկադրելուց:

Չի կարելի պատկերացնել անդամ, թե մտածելը կուբույի համար վորպիսի անհավատալի լարվածություն և հանդիսանում. ինձ հաճախ և պատահել տեսնել, թե ինչպես յերկար հարցաքննության ժամանակ նրանք լաց են յեղել մտավոր հոգնածությունից և թե տղամարդկանց, թե կանանց այտերով ցած են գլորվել արցունքները: Նույն բանը նկատվում և նաև յերեխաների մոտ՝ ուղեղի ուժեղ լարվածության ժամանակ:

Յես շատ եյի ցանկանում ծանոթանալ կուբուների հոգեկան կյանքին: Յերկար զրույցների ժամանակ, վոր յես ընդհատում եյի՝ զրուցակցիս հանգստանալու հնարավորություն տալու համար, հեղաշարժան ջանքերով ինձ հաղովում և հավաստիանալ նրանց հոգեկան հորիզոնի աղքատության մեջ: Յես ուզում եմ հավաստել՝ կուբուները պատկերացում ունեն վերին երկնների մասին: Այստեղ, իհարկե, չի կարելի անմիջական հարցեր տալ, այլ պետք և դնալ զարտուղի ճանապարհներով:

Ամենից սուս յես ուզում եմ իմանալ՝ նրանք գաղափար

առնե՞ն յերկրողի մասին, քանի վոր դրանով ե պայմանավորվում անբնական եյակներին հավատալը:

Յես հարցնում եմ մի կուրուցի:

— Պատահե՞լ ե, վոր դու գիշերը լինակ դնաս անտառ:

— Այո, շատ:

— Այնտեղ դու տնքոցներ և հառաչանքներ լսո՞ւմ եյիր:

— Այո:

— Իսկ ի՞նչ եյիր մտածում դու:

— Վոր ծառը ճռռում ե:

— Գոռոցներ չեյի՞ր լսում:

— Լսում եյի:

— Իսկ ի՞նչ եյիր մտածում:

— Վոր դադանն ե դռռում:

— Իսկ յեթե դու չգիտես, թե ինչ դադան ե մոնչում:

— Յես բոլոր դադանների ձայները գիտեմ:

— Գիշերն անտառում վորեւե անծանոթ ձայն չլսեցի՞ր:

— Վոչ, յես ամեն ձայն գիտեմ:

— Դու չե՞ս վախենում լույս տվող ծառերից:

— Վոչ, փառած ծառերը գիշերը միշտ լույս են տալիս:

— Ուրեմն դու գիշերն անտառում վոչնչից չե՞ս վախենում,

— Վոչնչից:

— Յեւ դու այնտեղ յերբե՞ք չես պատահել անծանոթ բանի, վորը քեզ վախեցներ:

— Վոչ, յես ամեն բան գիտեմ:

Բնության այդորինակ մակերեսային ըմբռնումը և հպարտ ու բռնի հայտարարությունը, թե «յես ամեն բան գիտեմ», անդամալուծում ե նրա յերևակայությունը: Նրա հոգեբանության մեջ գերբնական եյակների համար տեղ չկա:

Յես փորձում եմ ուրիշ միջոցով իմանալ, հավատո՞ւմ են արդյոք նրանք հոգու, կամ դրա նման վորեւե բանի գոյությունը: Յես հարցնում եմ՝

— Դու թեոած մարդ տեսե՞լ ես:

— Այո:

— Կարո՞ղ ե արդյոք նա քայլել:

— Վոչ:

— Բայց չե՞ր վոր նա վոտներ ունի:

Կուրուն թոթվում ե ուսերը:

— Նա քերան ունի, բայց չի՞ կարող ուտել, ձեռներ ունի, բայց չի՞ կարող շարժել:

— Այո—այդպես ե:

— Նա նույնպիսի անդամներ ունի, ինչ վոր ունես դու, բայց նա չի կարող շարժել իր անդամները: Ի՞նչ ե պատճառը:

— Պատճառն այն ե, վոր նա մեռած ե:

— Լավ, բայց ախր ինչո՞ւ չի կարող շարժվել:

— Չգիտեմ:

— Բայց յեթե մեռած մարդու տեսքը ճիշտ այնպես ե, ինչպես կենդանի մարդունը, նրա մարմինը նման ե կենդանի մարդու մարմնին, իսկ նա շարժվել չի կարող, ուրեմն ել ի՞նչով ե մեռածը տալքերվում կենդանի մարդուց:

— Նա չի շնչում:

— Նա չի կարողանում վոտներով դնալ, վորովհետեւ չի՞ շնչում:

— Այո:

— Իսկ ի՞նչ բան ե շնչելը:

— Քամի:

— Իսկ յեթե դու փչես մեռածի բերանում, ուրեմն նա կարո՞ղ ե շարժվել:

— Վոչ:

— Ինչո՞ւ:

— Վորովհետեւ նրա շունչը դուրս ե դնացել:

— Վո՞րտեղ ե նրա շնչառությունը:

— Դուրս ե դնացել:

— Իսկ ի՞նչ բան ե շնչառությունը:

— Քամի:

Յեւ ամեն ինչ սկսվում ե նորից, վորովհետեւ յես չեմ ուզում հոգու հարցն ուղղակի կերպով դնել:

Իմ հարցաքննություններն այնպես սահուն և արագ չեն գնում, ինչպես արձանագրված ե այստեղ, այլ շատ դանդաղ և յերկարում են մի ժամից ավելի:

Մի ուրիշ անգամ յես հարցնում եմ կուրոյին:

— Դու կայծակ տեսե՞լ ես:

— Այո:

— Ի՞նչ բան ե այդ:

— Զգիտեմ :

— Դու վորոտ լսե՞լ ես :

— Այո :

— Ի՞նչ բան ե այդ :

— Զգիտեմ :

— Ի՞նչից ե առաջանում կայծակը :

— Վերելից :

— Ի՞նչից ե առաջանում վորոտը :

— Ներքեից :

— Ի՞նչու յե կայծակ լինում :

— Զգիտեմ :

— Դու կարո՞ղ ես կայծակ սարքել :

— Վոչ :

— Վորեւ մարդ կարո՞ղ ե կայծակ սարքել :

— Վոչ :

— Իսկ ի՞նչ բան ե կայծակը :

— Զգիտեմ :

— Իսկ ո՞վ ե ստեղծում կայծակը, վորոտը :

— Զգիտեմ :

— Իսկ վորոտը կարող ե կայծակ ստեղծել :

— Զգիտեմ :

— Մի գուցե կայծակն անասուն ե :

— Վոչ :

— Մի գուցե վորոտն անասուն ե :

— Վոչ :

— Մի գուցե մի վորեւ կենդանի յե չինում կայծակն ու վորոտը :

— Վոչ :

Մեր զրուցներն անձրևի և բնության այլ յերևույթների մասին նույնպես այդպիսի բնույթ ունեյին, ըստ վորում յես ջանք եյի դործադրում իմանալու՝ արդյոք նրանք ո՞ւնեն վերացական պատկերացումներ :

Նրանք ազատ են ամեն տեսակի կրոններից : Վայրենի կուրուներն անուշադիր են թողնում իրենց մեռելները, և առանց թաղելու չարունակում են իրենց ուղին : Իսկ այն կուրուները,

վորոնք հարևան են մարայցիներին, արդեն սկսում են թաղել մեռելներին, սակայն առանց վորեւ հանդիսավորութան և ծիսակատարության :

Նույնանման չե՞ արդյոք կուրույի և մարդանման կապիկի կյանքը : Թե սրանք և թե մյուսներն ընտանիքներով քոչում են կուտարան անտառով, վոմանք գետնի վրա քոլիկներում են քնում, մյուսները բներում՝ ծառերի վրա : Յեթե վորեւ մեկը մեռնում և յկուրույի կամ դիրքոնի ընտանիքում, մյուս անդամները, հոգ չտանելով դիակի մասին, չարունակում են իրենց ուղին :

Նրանք վտանգը դիմավորում են յերկյուղով և անոգնական : Կապիկների հոգեկան կյանքը մեղ հայտնի չե, կուրուների հոգեկան կյանքը նույնպես հազիվ կարելի յե իմանալ : Կուրուները յիրերոններից առաջ են անցել չրջապատի իրենց աջալուրջ դիտողություններով—մի բան, վոր նրանց տվել ե ճիշտ ճանաչողություն բնության մասին :

Սակայն, յես կարծում եմ, վոր այդ ճանաչողությունը միայն ալելի յե նվաստացրել նրանց :

Գիրքունները ծառերի վրա անդիտակից և յերջանիկ կյանք են վարում : Կուրուն, վոր վախկոտությամբ կուգեկուղ ե առում թավուտնեցում, — անբախտ արարած ե, դաժան անտառի իրավադուրկ հյուրը : Այդպես նրա մեջ թառամում են մարդու յնածին յերաշխիքները : Հենց այդ ե ռիմբայի մեղքը :

Նա մեռնում ե մարդու մեջ կյանքի յերջանկությունը, յալում ե ազատ դարդացման հնարավորությունը, հարկադրում ե անդադար սնունդ փնտել և սպառնում ե սովամահ անել : Որ—որի, տարեց—տարի անտառը նրան հատկացնում ե միևնույն աղքատիկ ու միատեսակ սնունդը :

Սակայն կուտական անտառն անխորտիւ ե մնում հազարամյակների ընթացքում : Նա բաժան—բաժան ե անում մարդկանց : Նա այնքան խիտ ե, վոր կուրու ընտանիքները հազիվ են սլատահում իրար և դրանով ել վերացնում ե մշտական հարաբերության հնարավորությունը :

Կուրուն հոգեպես կապված ե միայն իր կնոջ և յերեխաների հետ : Գանի վոք նա ախոյաններ ու մրցակիցներ չունի, այդ

սլատճառով եւ նրան խորթ են իշխելու ձգտումն ու խանդը. նրա մեջ իր նմաններին հանդիպելու, նրանց հետ մտքերի փոխանակութիւն կատարելու ամենահասարակ ձգտում անգամ չկա:

Ինչի՞ մասին նա կարող է խոսել իր կնոջ հետ, վոր շարունակ անբաժան է նրանից: Վոչ մի բան նրան չի դրդում դեպի մտածողութիւն, դեպի կատարելագործութիւն: Ամեն ինչից խորթացած՝ մնում է նա այնպես, ինչպես յեղել է շատ հազարամյակներ առաջ, — մնում է վորպես անտառի նախնա-դարյան մարդ:

Կուսական անտառը նրա բռնակալն է: Կուրուն կամադուրկ ստրուկ է: Ռիմբայի հեղձուցիչ աղջամուղջն ուտում է նրա ուժերը, և կուրուն ապրում է ընկճված՝ յերկյուղած, տրտում: Արեն ուրախութիւն է պարզելում: Կապիկնեղն ուրախ են, վորովհետեւ բարձրանալով ծառերի կատարները՝ կարող են յերգել և զվարճանալ արևի շողերի մեջ: Խեղճ կուրուն ընդմիջտ գամված է անտառի աղքատ հողին:

Տասնյակ դարեր անցել են նրանց վրայով՝ առանց հետք թողնելու: Յեւ մարդկային եյակները թուլացել ու հյուսկնել են ուրբայի ահարկու աղջամուղջում:

Իսկ ո՞վքեր են կուրունները: Նրանք նախնադարյան ժողովուրդ են, վոր բնակվում են կուսական անտառում մարայցիների դալուց հազարավոր դւ տասնյակ հազարավոր տարիներ առաջ: Անտառը նրանց շղթայել է անողորմ կերպով, նրանք հնար չունեն նրանից հեռանալու:

Դեպի ծով տանող յեղը փակում են ահադին տարածութիւններ բռնող մանդրի ճահճոտ անտառները. կուրունեղն այնտեղ սնունդ չեն ճարի և կկոտորվեն սովից: Կղզու խորքում կանդնած են վայրի ու անմատչելի լեռները: Այդ կողմը պնալը նույնպես անտեղի կլինէր: Նրանք դատապարտված են խալար բուսական կյանքի, յեթե միայն վորեւե տեղից նրանց ողնութիւն չգա: Նրանք իրենք ընդունակ չեն վոչ պաշտպանության, վոչ եւ կատարելագործման:

Կուրուն նախնադարյան մարդկության բեկորն է: Մարդկութիւնը ծնվել է կուսական անտառում: Նրա բախտն անտառն է

յեղել, մինչև վոր նա չի փախել անտառի չար ուժերից և արևի տակ, աղատության մեջ չի աճել ու առաջադիմել:

Խեղճ կուրունների յեղբայրներն անտառի լծից աղատադրվելով՝ կարողացան իրենց համար կուտուրա նվաճել:

Դարեր են անցել — կուսական անտառը չի փոխվել և՛ նրա բնակիչները — կուրունները — ելի նույն նախնադարյան մարդիկն են մնացել:

Յես ամբողջ ոբն անցկացրի մի քանի կուրույի ուսումնասիրության դրծով: Նրանք հենց նոր հեռացան ինձանից: Յես նստած եմ իմ հյուսիսակի առաջ և յերազում եմ: Որագիւրս ընկած է իմ առաջ: Յես շատ բան կարող եյի դրել: Մարդկային մոայլ տառապանքն անցավ իմ աչքի առաջից:

Յես չաղակրատում եմ իմ կույիների հետ: Պայծառ վառվում է ինարուկը և դողդողացող բոցերը լուսավորում են մուգ կանաչը: Անթափանց խալարը չըջափակել է մեզ, և խարույկի լույսն անդոր է յետ մղել այն:

Մարայցիները կուրունների՝ իրենց արտասովոր հարևանների նկատմամբ վոչ մի հետաքրքրութիւն չեն ցուցաբերում: «Տուան Ալլահն» արդեն աղբյւր է ստեղծել կուրույին:

Ապրա բոլ է բուստ — վոչինչ անել չես կարող:

Կուլինները վաղուց են քնել: Խորը լուութիւն է տիրում: Խարույկը ճարճատելով իջնում է, վառվող ածուխները դանդաղ աղոտանում են: Նրանք մի քանի անգամ ել վառ բորբոքվում են ու հետզհետե հանգչում:

Յես դրում եմ լապտերի լույսի տակ: Ինչքան շատ բան կա գրելու: Ծարունները ճռագնում են, մատիտս սահում է թղթի վրայով, մտքերս շտապում են: Ժամանակը և վողջ չըջակայքս չքանում են: Մտքերս գալիս են կատաղի հոսանքով, յես արագ դրում եմ թերթ-թերթի հետևից:

Անտառային մեծութիւնը տանջում է ինձ: Մոմի աղոտ լույսը յերերում է:

Ծանր ու հոգեմաշ դրութիւն է ինձ համար: Յես նայում եմ, բայց իմ հայացքը չի կարող թափանցել անտառի սև պատերը:

Գիշերն անթափանցելի յէ: Յէս ծխում եմ ու ստիպում ինձ դրել
ու դրել:

Յեւ ֆանկարծ սարսուռ ե անցնում իմ մարմնով, յես ցնց-
վում եմ ու շուտ դալիս: Արյունս ատնում ե յերակներումս. իսկ
յեթե վազըն աշնտեղ դարան ե մտել և արյունուշտ հայացքով
նայում ե ի՞նձ... Դատարկ բան ե: Գանի-քանի գիշերներ մենակ
նստել եմ աշտեղ, խրճիթի առաջ և վորեւ բան չեմ նկատել:
Հենց այսօր պիտի դար:

Յես շարունակում եմ դրել, բայց անծանոթ մի զգացում հաղ-
թում ե ինձ: Ձե, հարկավոր ե համոզվել, վոր այդ լոկ յերեա-
դայութուն ե: Յես վերցնում եմ լապտերը, նայում եմ չքակալ-
քըս— և հետեւ, և աջ, և ձախ: Վոչինչ չկա:

Նստում եմ ու շարունակում դրելը: Բայց միթե վորեւ բան
կարելի յէ տեսնել այդ աղոտ լույսով:

«Գրանով յերեք քայլից դեռն ե: չես տեսնի», չնջում ե ինչ
վոր բան իմ մեջ: Ձե, չի կարելի անձնատուր լինել ինչ-վոր ան-
միտ վախի: Յես պետք ե մի էջ ել դրեմ: Ստիպյն իմ ձեռքը թու-
լանում ե: Յես լարված նայում եմ մթությանը:

Ապա ինձ համակում ե հանդստացուցիչ ծիծաղը: Հիմար
մարդ: Ումնի՞ց ես ամաչում: Վախենում ես՝ մալր խրճիթն ու
աշտեղ դրիր:

Յես նայում եմ ժամացույցին: Կես գիշերը վաղուց ե անցել:
Յես տեղափոխվում եմ հյուղակը և հանդստանալով դեռ յերկար
ժամանակ աշխատում եմ:

Առավոտյան Զինալին ծանր մի տենդ ե բռնել: Նրա մարմինը
վառվում ե, անկապ խոսքեր ե արտասանում: Յես նրան փաթա-
թում եմ թաց սրբիչի մեջ:

— Պարոն, —ասում ե Ռիպինը, —դու տեսա՞ր: Գիշերը Մա-
նաբուրուն այտեղ եր, նա թոսով մեր քոլիկի շուրջը: Յես նրան
տեսա և ամբողջ գիշերը չքնեցի: Նա դող բերեց Զինալի համար:

— Մանաբուրուն (բառացի «վայրի վորսորդ»), —պատմում
ե Ռիպինը, —դա յերկար մորուքով չար վոգի յէ, նա գիշերները
թռչում ե տների շուրջը և դոհ ե փնտրում իր համար: Նա ա-
ռաջ մարդ ե յեղել, բայց իր վատ արարքների համար դարձել ե
չար վոգի, վորը վոչ մի տեղ իրեն հանդստութուն չի գտնում:

ՈՒՍՍԻՆԻ ԿՅԱՆՔԸ

Ինչ-վոր արարածներ են գոռուների քայլում նախնադարյան
անտառի թափուտներով: Դժվար ե միանգամից հասկանալ, վոր
դրանք մարդիկ են. նրանք հաղիվ են նկատվում խիտ մացառուտ-
ների և սողոսկող բույսերի մեջ: Այո, դրանք մարդկային եյակ-
ներ են, դրանք կուբու յեն: Նրանք չեն քայլում, այլ թեթե
ցատկոտելով, արագ, համարյա անլսելի սահում են անանցելի
թափուտներ միջով: Ահա անցնելով բարձր մի թուփ՝ նրանք
հարակուլթյամբ մտնում են ճյուղերի տակ, կուղեկուղ անցնում
են կաշուն վոստերի միջով, արագ անցնում են ընկած ծառի վրա-
յով և ահա արդեն սուղվում են սաղարթի ծովի մեջ, վորպեսզի
նորից դուրս գան կանաչից ու շտապեն առաջ, դեպի իրենց
նպատակակետը: Նրանց ճանապարհին ճյուղերն ու տերեւները
հաղիվ են յերերում, չի ճրթում վոչ մի վոստ, — անտառի մարդ-
կանց տեղափոխվելը հաղիվ լսելի յէ, հաղիվ նկատելի: Նրանք
աշխպես արագ են շարժվում առաջ, վոր նրանց հետևից նույնիսկ
վարժ հետախույզը չի հասնի:

Կուբու մարդիկ մերկ են: Ծառի կեղևից պատրաստած նեղ
փաթաթանք, վոր պատում ե աղբերն ու իջնում ե վոտների
արանքը— նրանց միակ հագուստն ե: Մատղաչ քրծենու ալյուրիսի
նեղ մի փաթաթան ել պահում ե նրանց զգալիված ուսե մագեղը:
Կուբուների մուգ դեղնա-չափանակադույն մարմինները, վոր ձուլ-
վում են կուտախան անտառի գույներին, պատած են կեղտի հա-
մատարած կեղևով: Նրանց ուղեկցում ե սուր, զզվելի հոտը:
Ձուրը յերբեք չի կաշում նրանց մարմին, բացի, իհարկե, անձ-
րկից:

Կուբուները լուելյայն գնում են իրենց ճանապարհով, աղա-
մարդը, կինը, յերկու յերեխաները — բոլորը անսովոր վախա մարմ-

նով: Նրանք խուսափում են մալալայիների դեմ շարժվել և գնում են միայն իրենց ցեղի հետքերով: Մալալայու և յեվրոպացու աչքի համար այնպես դժվար է գտնել այդ հետքերը, ինչպես անիրոճ վորսորդի համար վայրի խողի կամ յեղջերվի հետքերը:

Կինը կանգ է առնում, շողում է, ճյուղերը մի քիչ դնն է հրում և ձեռքը վերցնելով մի մետր յերկարությամբ սուր փայտի կտորը՝ փորում է— ավելի ճիշտ քերում է նրանով հողը և դուրս է հանում բուռնցքի մեծությամբ մի արմատ: Յերեսաներից ավաղը, տանջորսամյա մի տղա, թոր կողքին վրանախով նույնպես փորում է հողը փայտով: Մի քանի բույս անց աղբն հանված է հինգ մեծ ու փոքր պալար: Մայրը գլանում է մալալայան բղեղի մի հարսնյակ, թափ է տալիս նրանից հողը և փաղաքշանքով կանչում է՝ «այստեղ արի, կուպե (աղջիկըս)» և իր դռածը դնում է վաղելով իր մոտ յեկած աղջկա բացած բերանը: Փոքրիկ կուրուն խնդալով և չփշիւղանելով ուտում է համեղ ուտելիքներ: Մայրը փողի յե կանդում, պալարները դնում է կուպիտ հյուսած պարկի մեջ, վերցնում է փայտն ու դնում շրջապատը: Տղամարդը չքացել է: Ձայնելով նրան՝ կինը շտապով առաջ է դնում, իսկ յերեսաները հետևում են նրան: Սակայն աղջկա համար դժվար է այդպես արագ քայլելը: Շարունակելով վաղել իր բարակ վոտների վողջ դրությամբ, նա սկսում է ցած ձայնով լաց լինել: Մայրը կանգ է առնում, քրնքույզ փաղաքշում է, աղջկան դնում է իր ուտերին և հանում է ամուսնուն:

Չորսով շարունակում են ճանապարհը, անընդհատ նայելով չորս կողմ, — ուտելիք են փնտռում: Ուտելու բան քիչ է պատահում— պտուղները թփերի վրա, փափրիկ ու համեղ թրթուր կամ մողես: Այժմ ել աղամարդն է վանդնում քար կտրած ու ախանջ է դնում, նա շատ կամաց, նույնիսկ իր զգայուն ախանջին հաղիվ մատչելի մի շրջուն է լսում: Անձայն թեքվելով մի կողմ նա քիչ բարձրացնում է փայտը: Նրան իր ուշադիր հայացքով հետևում է վորսորդը: Յեվ հանկարծ ծեր վուրուն թափ առնելու համար ձեռքը լայն բարձրացնելով՝ փայտով ուժգին խփում է դետնին: Նրա վոտների մոտ ջախջախված գլխով դալարվում է մի փոքրիկ ոճ: Մի հարված ևս, և նա այլևս չի շարժվում: Ծերուկը բարձրացնում է ոճին, ուշադիր դնում է, տերևով փաթաթում է նրա

գլուխը և դնում է դրպանը: Աննախանձելի վորս է: Այսոր վորսի համար անհաջող որ էր: Ծերունին անբավական դեմքով նայում է շուրջը: Իսկ այժմ ո՛ւր դնալ:

— Հե, Չելլիտի, — կանչում է կինը, — Պայա-Տիկու մեծ ճահճում յերեկ շատ խխունջ կլինի, կարմիր բանաններն արդեն հասել են:

Մարդը հայացքը բարձրացնում է յերկինք, կարծես արեգակի դիրքը վորոշելու համար, ապա շուտ է դալիս դեպի ձախ, և մյուսները հետևում են նրան:

Նրանք անխոս առաջ են դնում, անհանդիստ ստվերների նման սահում են թավուտներում: Արևն արդեն թեքվել է դեպի արևմուտք:

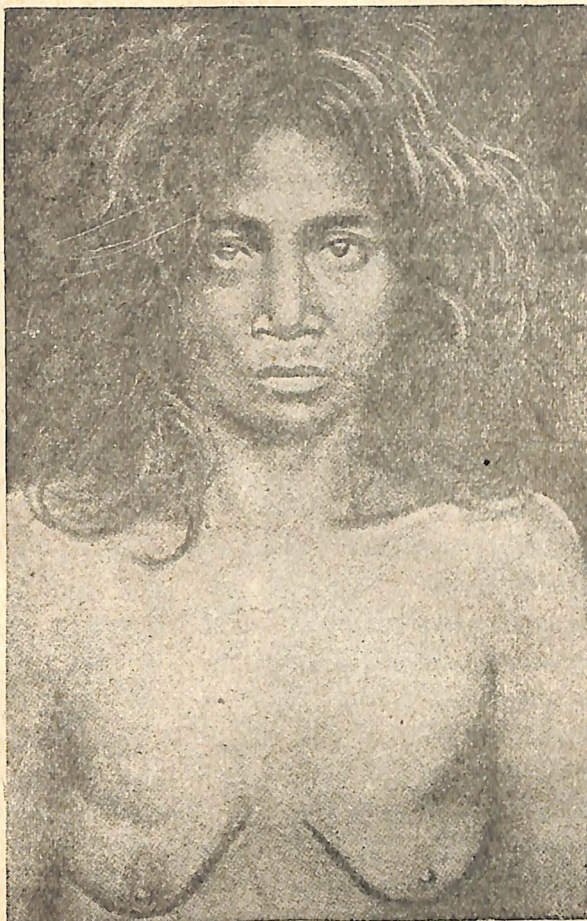
— Ձգույշ, այստեղ չիլիտան կա, — ասում է ծերունին, և բոլորն զգուշությամբ յետ են հրում ինչ-վոր թփի տերևները, վորոնք ավելի սաստիկ են խածում, քան մեր յեղինջը:

Հողը դնալով թացանում է: Այստեղ-այնտեղ լճակներ ու մանր ճահճուտներ են, մոտ է անտառային մեծ ճահճը— Պաիյան: Ութնամյա տղան լալով ճփում ու մորն է կանչում: Նա չի նկատել, թե ինչպես իր մաղերից բռնել են ոտտանդովյան արմավենու բնին ցրված սուր փշերը: Տղան վոչ մի կերպ չէր կարողանում նրանցից ազատվել: Տիման խփում է նրա վզակի թին՝ «խնչ էս դեմ առել, հիմար», ու զգուշությամբ մաղերն աղատում է փշերից: Չելլիտը խցկվում է թփերի արանքն ու առաջ է շարժվում: Վերջապես: Ահա մի թրթուր, ահա և մյուսը: Մյուսները նույնպես սկսում են թրթուրներ փնտռել, սակայն շատ չեն գտնում և շուտով շարժվում են առաջ:

Առաջներում, փոքրիկ առվակի ափին, ցրված են բանանի մի քանի բարձր ծառեր: Թվով վեց կապիկ տնազ անելով ու ճփվալով ծառերի վրա բերանները քաղցրացնում էլին պտուղներով և այժմ, վուրունների յերևալուն պես, անհետացան սաղարթախիտ անհուն թավուտում: Տիմայի աչքերը փայլեցին, — վերևում, ներքևում հզոր ճյուղերին, ամեն տեղ վողկույղներով կարմրել էյին հասուն ու չողջողուն պտուղները:

— Այստեղ մենք կուտենք՝ մինչև լավ կշտանանք, — հրճվաճքով բացականչեց տանջորսամյա Ուսինը:

Բոլորն ել վրա պրծան բանաններին: Պտուղները բարձրում էյին վախված, բայց այդ վոչ մի չափով չէր դժվարացնում կու-

Կուրու կինը

բունների գործը: Նրանք ճարպիկով թյամբ ծառերը բարձրացան
և հասա ճյուղերին կառչելով՝ վարժ ձեռքերով սկսեցին պոկել
հասած մրգերը: Ուստի մի քանի բանան ցած դցեց փոքր քրոջ
համար, վորն անմիջապես սկսեց խժոեղ դրանք ազահուլթյամբ:
Պարկերը լցված էին: Հասել էր դիչերելու մասին հույ տանելու
ժամանակը: Արևը ցած է կանգնած: Չելլիտին շուտով մի հար-
մար ծառ գտավ. նրա վիթխարի արմատները, հրեշավոր ոճերի
նման իրար հյուսվելով և իրենց վրա կրելով ահագին ծառաբունը,

իրենց արանքներում բացել էին ընդարձակ պատրհաններ: Դը-
րանք հարմար տեղեր են անձրեից ու քամուց պաշտպանվելու
համար: Կուրունները խուզարկու հայացքով նայեցին չըջակա-
քը: Տիման մտածկոտ շարժեց գլուխը: Ծառը հուսալի յեր և
հարմար, պատրհաններում — արմատների արանքներում կարե-
լի յեր հիանալի քնել, բայց հարևան ծառը փտած էր: Նրա վե-
րին մեռած ճյուղերը կարող էին կոտրվել ու ցած տապալվել:
Այդ վտանգավոր է: Կուրունները շարժվեցին առաջ և շուտով
իջենց համար ավելի լավ ապաստարան գտան:

Հարմար կերպով տեղավորվեցին: Տիման պատրհանը մաք-
րեց փտած վոստերից, մի քանի գլխի ձարխոտեր և տերևներ
փռեց և պառկելու փափուկ հարմարանք պատրաստեց: Չելլիտին
դեռնին մի քանի խոշոր ու ամուր ճյուղեր թեք տնկեց և ստաց-
վեց ծածկոցի նման մի բան, վորը նրան կարող էր պաշտպանել
քամուց: Նրանք ընդհանուր ջանքերով այնպես վարպետությամբ
հյուսեցին այդ ծածկոցը դալար վոստերով ու ծածկեցին խոշոր
տերևներով, վոր մի քանի բոպեյից անց արդեն պատրաստ էր
անձրեից չկաթող տանիքը: Այդ պահին կրտսեր տղան ու աղջի-
կը իրենց սեփական նախաձեռնությամբ վորսի էին գնացել և
խաղաղով, ուրախանալով պտրտում էին փտած ճյուղերի մեջ:
Ահագին հաղարդանանին ճյուղերից մեկի տակ էր մտել: Աղջիկը
պատրաստվում էր բռնել նրան բայց տղան յետ քաշեց նրա ձեռ-
կը:

— Չի կարելի, կիծի:

Նա հենց այդտեղ էլ խայտաբղետ մի բզեզ բռնեց, կեղևից
սլոկած մի թեղ կապեց նրան և յերեսաներն ուրախ ծիծաղով
հետևում էին, թե ինչպես է բզեզը փախչում թեղով կապկապած:

— Տուր, տուր, — ճվաց աղջիկը, մինչև վոր յեղբայրը նը-
բան չտվեց իր պատրաստած խաղալիքը:

Քուլին արդեն պատրաստ էր: Հասակավոր կուրունները նըս-
տելով նրա մոտ՝ պարկից հանեցին իրենց որվա հայթայթածը.
Բամբուկի սուր փայտով Տիման մաքրեց պալարները և ձայն
տվեց յերեսաներին: Կաշուն ու հյուլթալի արմատից ամեն մեկն
ստացավ իր բաժինը: Ծերուկն էլ իր ճաշակին հարմար ուտելիք
գտավ, — նա ոճը մաշկեց և սկսեց միտը կրծելով պոկոտել բա-
րակ վոսկորներից: Կշտանալուց հետո ոճի մնացորդները տվեց

կնոջը, իսկ սա իր հերթին բաժանեց իր և յերեսաները միջև: Ուստի նրա մյուսներին քիչ ստացավ: Նրան ասացին— դու արդեն քաղաքան մեծ ես, քո ուտելիքը դու պետք ե ճարես:

Պալարն արագ վոչնչացվեց խժուոյ բերաններով: Ծերունին վեր կացավ և ականց փորը շինել ու զկոտավ: Տիման պարկը դրել էր քոլիկի կտորի վրա: Ուստի նրա վերավ ելի յերկու բանան: Վաղուց իվեր նա աղբակն կուշտ չեր յեղել:

Արևը մայր եր մտնում: Վերջին ծիածանադուլն ճառագայթներով խաղում էին բարձր, ծառերի փարթամ կատարներին: Կուրծները հանգստանում էին քոլիկի մոտ: Տիման աղջկան դրել էր ծնկներին, վարժ մասնեկով խուզարկութուն եր կատարում նրա գլխի մազերի մեջ և բախտկանությամբ ուտում եր այնտեղ գտած միջատները: Տղաները նստել էին իրենց հոր մոտ և ծուլությամբ նայում էին չրջակայքին: Ռեդեղջուր— թուշունը կլուրնջալով թուշում եր դեպի իր գիշերելու վայրը: Բարձր ճյուղերի վրա ճուղոլում էին անտեսանելի թուշուններ: Վոչ հեռվից լսվում էին սուր կանչեր:

— Այս ի՞նչ սարսափելի ձայն ե, հայր,— հարցրեց Ուստինը:

— Մի՞թե դու չգիտես, մենք վախեցրել ենք թուշոյ կապիկին և նա բարկանում է:

— Իսկ Արարելի յե նրան ուտել, հարցրեց փոքր տղան:

— Նրանց հաղիվ կարելի յե տեսնել: Նրանք բարձր են ասլուում: Յես դեռ վոչ մի հատ չեմ բռնել նրանցից,— ասաց ծերունին:

Կուրծներն անխոս նստել էին և ականջ էին դնում նիրհող անտառի ձայներին: Այո, նիրհում եր անտառը մաշող ու տոթորից հետո: Բայց նրա շարժումն անտեսանելի յեր: Նրա մացառուտները չափազանց խիտ են: Անթիվ նուրբ ձայներ, հաղարագիւր թեթեւ խշխշոցներ, ճրթոցներ և չրջուներ խոսում էին անտառի դործարար կյանքի մասին: Հարկավոր եր միայն լսել ու հասկանալ այդ ձայները: Յեւ կուրծները հասկանում էին, նշանք լսել էին այդ ձայներն ամեն ոք: Անտառի այդ ձայներից վոչ մեկը չի կարող թաքնվել ծերունուց: Նա գիտեր անգամ ամենափոքր չրջունի ծագումը: Նա տարբերում եր անտառի միջերի հանած խշխշոցը, խողովի կամաց մոտը, ջրի դնացող յեղջերվի քայլերը, բզեզի բզբզոցը, ինչ—վոր տեղ, քոլիկի մոտերից

յեկող ծառի կամացուկ ճռոցը: Հրեն այնտեղ, ծառի վրա ծերունին տեսավ բարակ ու կանաչ մի ոճ, իսկ նրանից վերև մի ինչ—վոր թուշուն: Իսկապես ասած՝ նա վոչ ոճին եր տեսել, վոչ ել թրուչունին, այլ միայն անսովոր ձևի կետեր սաղարթների կանաչ, անսահման ու միապաղաղ ծովի մեջ: Այդ բծերը, վորոնք տարբերվում էին լնդհանուր կանաչ ֆոնից, նա ընդունեց վորպես ոճ և թուշուն: Ահա այստեղ նույնպես, հողի և փոած տերևների չափանակագույն խաղաղետության մեջ, մի փոքր շագանակագույն բիծ կա: Մաղաչատ մի բան նկատելով, ծերունին անմիջապես հասկացավ, վոր այստեղ թաղնվել է մի փոքր դադան — առնետը:

Կուրծները նստել էին անխոս ու անշարժ, նրանք լսում էին և նայում էին չրջակայքին ուշադիր ու փորձառու հայացքով:

Արևը մայր մտավ: Արագ վրա յեր հասնում մթնշաղը: Չելլիտին վեր կացավ տեղից և սողոսկեց ծածկի տակ, հզոր ծառի արմատների միջև առաջացած պատհանը: Նրան հետևեցին Տիման և յերեսաները: Ծուռով բոլորն էլ ընկղմվեցին խորը քնի մեջ:

Բացվում է առավոտը: Ծառերի վոսկեղոծված կատարներից լսվում է թուշնային բաղմաձայն համերգը: Փուփուշավոր փայտփոքրիկը կտկտացնում է ծառաբնին և ուրախ ձվոցով մի ծառից մյուսն է թուշում: Հողի վրա նույնպես դարթնում է կյանքը: Կուրծները քնաթաթախ դուրս են դալիս իրենց քոլիկից և լուռ նստում են նրա մոտ— դետնին: Շրջապատում դեռ ամեն ինչ թաց է գիշերային չաղից, իսկ կուրծներն այդ չեն սիրում: Նրանք նստել ու սպասում են: Նրանք շատ ժամանակ ունեն: Հանկարծ ծերունին սկսում է հոտոտել ողբ: Նա վոչինչ չի տեսնում, բայց սուր հոտ է առնում:

— Այդ՝ սխամադներն են,— ասում է նա:

Յեւ իսկապես, քի քանի բոպելից հետո վերևում սկսվում է խլացուցիչ համերգ, ճյուղերի վրայից լսվում են ծանր թուխքներ: Սխամադների խումբն արևի ճառագայթների մեջ լողալով, խլացուցիչ ուրախ յերգով և դիմավորում առավոտը: Ներքև, ծառերի տակ թաց գոլովություն է և հեղձուցիչ կիսախավար, վոր

ըր հավիտենականասպես ճնշում է կուրուներին և բոլորին, ովքեր քարշ են տալիս իրենց խղճուկ դոյությունը՝ սաղարթյա կանաչ ու անսահման ծովի մեջ:

Արևը բարձրանում է: Ողբ բոլորովին տաքանում է: Վերանում է առատ ցողը: Կուրուները ճամբա յեն ընկնում անունդ փնտռելու:

— Գնանք բանանի կողմը, — առաջարկում է Տիման:

Զլլիտին համաձայնվում է: Նրանց մեջքերից կախված են լատաղ կեղևից կոպիտ հյուսված պարկեր, ձեռներին — սրածայր փայտեր կան: Կուրուները ճանապարհի պատրաստություն ունեն: Ասենք՝ դժբախտություն ել չի լինի, յեթե վորևե բան մոռանան: Կորցրածի տեղն անմիջապես վարելի յե նորը դնել: Փորեյու և արմատները մաքրելու համար բամբուկե սուր ձողերը կապված են իրարից կեղևի թելով: Զլլիտին ունի նաև փայտե մի հաստ թակիչ և մի խրճիկ սրածայր ու ամուր փայտի կտորներ: Վերջինները նրան հարկավոր կլինեն, յերբ ուղենա պտուղներ կամ մեղրի համար ծառ բարձրանալ: Այդ սուր փայտիկները տնկելով ծառաբնին՝ նա կբարձրանա մինչև կատարը, ինչպես յելարանի աստիճաններով: Դրանից ավելի ել ի՞նչ գործիքներ են պետք կուրույին:

Նրանք հասնում են բանանի ծառերին, և ճաշակում քաղցրավուն պտուղները, վորոնք արհամարհում են նույնիսկ մալայցիները: Ուտելով մինչև կոկորդները և մոտիկ առվակից ծարավները հագեցնելով՝ նրանք պառկում են թփերի մեջ հանդստանալու համար:

Շոգ է ու հեղձուցիչ: Ուստինը խշխշոց է լսում — խոտերի մեջ մոռկ կա: Նա ուշադրությունը լարելով, փայտը ձեռքին, զգուշությամբ դարան է մտնում: Շեշտակի մի հարված, և նրա ձեռքերի մեջ ջղաձգությամբ շունչը փչում է արյունաթաթախ դադանիկը: Նրա մորթին մաշկելուց հետո Ուստինը հրճվածությամբ ուտում է դեռևս տաք միսը: Միայն վոսկորներն են մնում:

Մեծերը քնած են: Ուստինը թափառում է չըջակալքում: Նրա հայացքն ընկնում է բամբուկի փոքր թփի վրա:

«Գնամ ձուկ բռնեմ», մտածում է նա: Նա յերկար ու ուղիղ մի ճիպոտ է կտրում, առվի ափից մի քար է վերցնում, նրանով ծեծում է ճիպոտի ծայրը, մինչև վոր փայտը քաժանվում է

արակ ու սուր մասերի: Այնուհետև նա ծառից կլպում է կեղևը, բարակ թելեր և քաշում նրանից, այդ թելերով փաթաթում է ճիպոտի ճղճղված ծայրը, և ահա ձուկ վորսալու տեղը պատրաստ է: Ուստինը կանգնում է սահավաճուր առվակի ափին և յերկար նայում է ջրին: Ահա նա առաջ ձգվեց և ճարպիկ շարժումով ափաղի վրա չալրտեց թալրասցող ձուկը: Հետո նա վերադառնում է պառախների մոտ:

Զլլիտին մատաղ հացի ծառի վրայից պոկել էր լայն ու մի սափեն յերկարություն ունեցող կեղևը և տափակ ու վողորկ քարի վրա դրած՝ ծեծում եջ փայտե թակիչով: Նա ուղում է փափկացնել կեղևը, նորից ու նորից ջուրն է կոխում ու հանում և կեղևներն իրար վրա դնելով ծեծում է ամբողջ ուժով, վորպեսզի կեղևի թելերը փափկեն ու խառնվեն իրար: Ուստինն ուշադրությամբ հետևում է նրա աշխատանքին: Վերջապես ծերունին փեր է յեղնում, արձակում ու դեն է չալրտում իր աղբրերի փաթաթանը և վրայում է նորը: Առջևից այդ փաթաթանն իջնում է համարյա մինչև ծնկները, կախ է ընկնում յերկու վողորի առանքով, իսկ հետևից ամբացվում է կեղևից պատրաստած թելերով: Ուստինը բարձրացնում է հին փաթաթանն ու նայում է հետաքրքրությամբ, — մի դուցե պետք կդա իրեն: Կեղտը նրան ամենևին չի խրտնացնում, բայց փաթաթանը բոլորովին հնացել է և քրքրվել: Ուստինը դեն է չալրտում այն: Այժմ նա գիտե, թե ինչպես են կեղևից փաթաթաններ պատրաստում: Նա յերկար դնում է այն ծառը, վորից հայրը կեղև քաշեց: Այժմ նա ամեն ինչ հասկացավ: Հեռանալով ծառից՝ նա տեսնում է, վոր պառախները նստել են իր բռնած ձկան մոտ. ծերունին արդեն հաջողացրել էր վերցնել ամենալավ կտորը և բավականությամբ փայելում էր այն: Ուստինի համար մնացել էր միայն մի փոքր կտոր: Թեև նա գիտե, վոր մեծերը փոքրերից առաջ են ուտում, բայց այդ նրան դուր չի դալիս, — չե՞ վոր ձուկն ինքն է բռնել: Սակայն վրդովմունքն արագ անցնում է: Ինչպես բոլոր կուրուները, այնպես ել Ուստինը՝ խաղաղասեր է:

Բանանի ծառերը մերկացել են — բոլոր շատ թե քիչ հասած պտուղները կեղծվել են: Ծյուղերի վրա մնացել են միայն խակերը: Կուրուները պատրաստվում են ճամբա ընկնել: Ո՞ւր: Մեկ չի՞ —

ուր վոր պատահի: Տեղի պահանջություն չկա: Կուրուները վոչ առանց հիմքի սովորաբար քոչում են այն հողամասը, վորն ընկած է Ռուսկոյա և Մինսկ գետերի միջև: Այդ վոչ թե այն պատճառով, վոր նրանք այդ գետերը սահման են հաշվում և վախենում են անցնել ոտար մարդ, և վոչ ել նրա համար, վոր այդ վայրը համարում են իրենց սեփականությունը: Վոչ, նրանք գետ բախկան հեռու յեն այդպիսի բարդ պատկերացումներից: Նրանք գետերի միջև ընկած այդ չըջանից դուրս չեն գալիս միայն այն պատճառով, վոր գծվաք ե անել այդ բանը, այդ գետերը չափադանց բայն են: Լողալով անցնել նրանք յերբեք չեն համարձակվի: Ձուրն ատելի յե նրանց համար, նրանք զգլանքով խուսափում են ջրի հետ վորեւե դործ ունենալուց: Նրանք անցնում են միայն վոչ մեծ ջրային տարածություններ: Վիթխարի կուսական անտառում հաճախ ե պատահում, վոր ընկած ծառը դառնում ե բնական կամուրջ: Յեթե կուրուներն այդպիսի կամուրջներ չեն գտնում, այդ գեպքում չեն ել վորձում գետն անցնել:

Վերոհիշյալ գետերի միջև ընկած մարդը բախկանաչափ մեծ ե, նա բռնում ե հարյուրավոր ու հարյուրավոր քառակուսի կիլոմետր տարածություն: Այդ տարածությունը դադեցված ե միայն կուրուների մի քանի ընտանիքներով: Քանի ընտանիք կա այնտեղ—նույնիսկ իրենք ել չգիտեն—հինգ, վեց, կամ յոթ, կամ մի դուցե չորս: Կուրուների ընտանիքներն այդ անսահման անառային տարածություններում անսովոր կերպով հազվադեպ են իրար պատահում: Կուրուները վոչ մի նշանակություն չեն տալիս այդ հանդիպումներին: Սմեն բանից շատ նրանք մենակություն են սիրում: Իսկ ուրիշ ժողովուրդները, ինչպե՞ք նրանք համարյա չեն յերևում այդ վայրի տեղերում: Ճիշտ ե, մալայցիներն այստեղ գեցել են իրենց ճանապարհները—նեղ կածաններ, վորոնք վղի վտանատեղերից բայն չեն,—բայց կուրուները խուսափում են քայլել այդ կածաններով, թեկուզ հենց այն ոլորտում, վոր այնտեղ կույտակով վխտում են տղրուկները:

Մալայցիք այնպիսի բազմամարդ խմբերով են ճամբորդում, ժիշտ այնպես են աղմկում, վոր սարսափ են ազդում կուրուներին: Նորերս յոթ մալայցիներ կուրուների մոտով անցան. Կուրուները թազնվեցին թիֆերի մեջ, բեցին և մնացին անշարժ: Թեև նրանք կուրուներից միայն մի քանի քայլ հեռավորությամբ

անցան, սակայն չտեսան վերջիններին: Ուստի՞նք ծիծաղեց նրանց հիմարությունից: Մի՞թե այդ մարդիկ աչք ախա՞չ ու քիթ չունենեյն: Մալայցիները միշտ աղմուկ ու խշրտոց են բարձրացնում անպեղծների նման: Վոչ, նրանք չեն կարողանում այնպես արագ ու անձայն դնալ, ինչպես կուրուները: Տարբերակ ե: Քեչպես են ապրում այդ մարդիկ, ինչպես են սնունդ ճարում: Արդյոք լա՞վ սնունդ են ճարում: Ոճե՞ր, մողեսներ՞, մկեն՞, թե՞ այդ մարդիկ խոտ են ծամում յեղջերուների նման:

Ուստի՞նք հարցառնում եր իր ճարպիկությամբ:

Կուրուները լավ են ուսումնասիրել այն չըջանը, վորի սահմաններում նրանք որ—որին քոչում են ու խալաում՝ ուր վոր աչքները կտրի: Ինչքան պողատու ծառեր կան այստեղ—դուրիաններ, ջամբուներ, մանդալներ, չուրեղակներ, նանդկաներ, ամբուտաններ, բանաններ և բազմաթիվ ուրիշ տեսակի ծառեր: Ի հարկե ծառերի բոլոր տեսակները նրանք չգիտեն, այնքան շատ են դրանք: Իսկ դուք վորքան հատապուղներ, արմտիք և պալարներ են մտնում անտառի ճաշացուցակի մեջ: Բայց անտառում կուրուները շատ մրցակիցներ ունեն—կապիկներ, սկյուռներ, չաղաբավոր տեսակի մեծ ու մանր կենդանիներ ու թռչուններ: Պատահում ե, վոր կուրուները կանխաձաշակելով համեղ պտուղների առատ հալաք, ուրախ շտապում են այդ նվիրական վայրը, ուր սակայն, նրանց սպասում ե դառն հիասթափություն,—նրանք ծառերը գտնում են դատարկված:

Առհասարակ յեթե կուրուները հույսները դնեյին միայն պողատու ծառերի վրա, սովի բերանը կմատնեյին իրենց: Վոչ, պտուղները միայն բերան քաղցրացնելու բաներ են: Եյական սնունդ նրանց տալիս են անտառի մյուս հարստությունները—արմտիքը, պալարները, հատապուղները և մատղաշ շիվերը: Գորտերը և մողեսները նույնպես համեղ են: Չի կարելի արհամարհել նույնպես խոշոր թիթեռներին, հարսնյակներին և մորեխներին: Պատահում ե, վոր քանդում են թռչունների բները՝ քրնքուչ ձագուկներով, առուներից ձուկ բռնում, խեցետիներ, կրաքներ են վորսում, չաղ խիունջներ, խեցիներ են հալաքում:

Կուրույի սնունդը քաղմաղան ե, բայց հեշտ չե ամեն որ

բավարար քանակութեամբ հայթայթել: Ամեն տեղ սնունդ կա, բայց վերջին հաշիւով այնքան աղքատիկ, վոր հարկավոր ե մեծ հանք դործադրել քաղցը հաղեցնելու համար: Յեւ կուրսաները շատ դրկանքներ կկրելին, յեթե չլինէր նոյնաց անսխալ հանձնարարութիւնն ու անխնայութիւնը: Նրանք չեն կարող յերկար ժամանակ մնալ միևնույն տեղում: Վոչ, նոյնք պետք ե թափառեն անյերջ առանց հանդստի քոչեն ու շրջադայեն: Հակառակ դեպքում սովածահութիւն:

Յեթե պատահում ե, վոր սննդի առատ վայր են դնում, կուրսներն այնտեղ հաստատվում են յերկու—յերեք օր: Բայց այդպիսի դեպքերը բացառիկ են:

Կուրսները չեն կարող ստրել մեծ խմբերով—սնունդը չի բավականացնի նրանց: Նրանք հաղվաղեալ են պատահում ուրիշ ընտանիքների, նրանց հետ միասին լինում, ստիպյալ մի քանի օրից հետո սովը նորից անջատում ե նրանց: Կուրսական անտառը ժլատ տնտեսատեր ե: Նա հաղվաղեալ ե ժպտում մարդուն խոշոր պարզեւով: Կուրսները փորձել են թափարդներ դնել: Սակայն նախ քան նրանց մեջ գաղաններ ընկնելը՝ սովը նրանց ստիպել ե քոչել ուրիշ տեղ:

Կուրսներն ընտանիքի անողորակար անդամ չեն ճանաչում: Ուստինն ստիպված եր աշխատասեր լինել: Նա արդեն չափահաս եր համարվում, ուսումնասիրում եր անտառն ու նրա կենդանական աշխարհը համարյա այնպես հաջող, ինչպես հայրը, և դիտեր, թե ինչ և ինչպես պետք ե փնտռել: Անտառն անտառում նրա համար վոչ մի ոտար կամ նոր բան չկար: Նրա ինքնավատահութիւնն աճում եր: Յերբեմն նրա ներսում յեռում եր անբավականութիւնը, ինչպես, որինակ, քիչ առաջ, իր բռնած ճուղը բաժանելուց հետո, կամ աչն դեպքերում, յերբ հայրը ծուլանում եր գնալ նոր վայրեր, իսկ Ուստինը ցանկանում եր այդ: (Բայց նա լուռ եր, չեր վիճում հոր հետ: Հայրը հիանալի դիտեր, թե ուր պիտի դնալ, դիտեր աչն ամենը, ինչ պետք ե խմանա կուրուն: Յեւ Ուստինը կուրորեն վստահում եր հորը:

Ճանապարհին ծերունին, հակառակ իր սովորութեան, կանգ առավ, մտածկոտ զննեց շրջակայքը, նայեց վերեւ և անխոս որո-

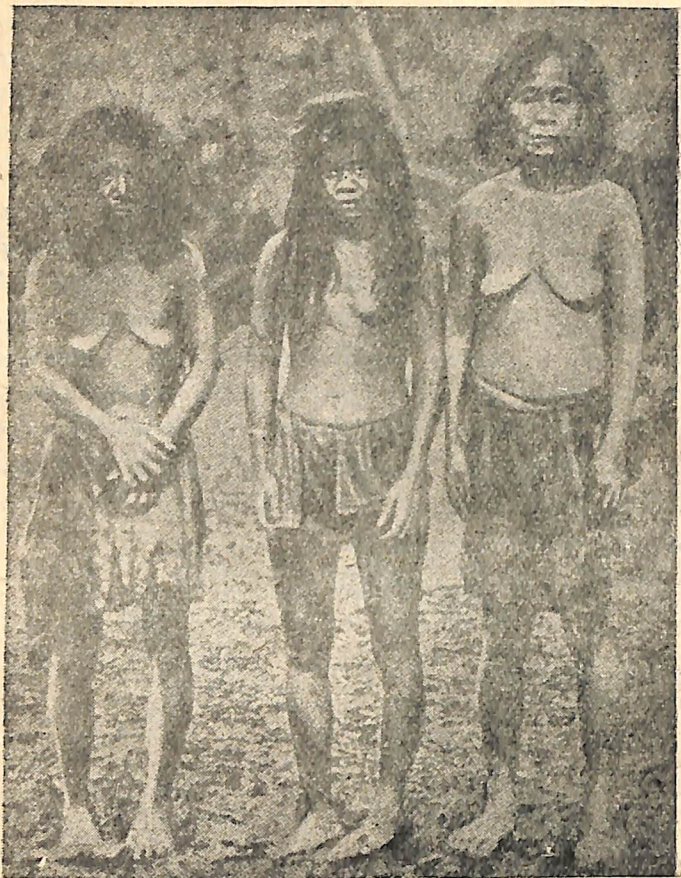
շեց դէուխը: Ինչ եր պատահել նրան: Յեղանակը հրաշալի յեր, բամի չկար: Միայն մի քիչ տոթ եր: Ըստ յերևույթին յեղանակը դուր չեկաւ ծերունուն: Ինչո՞ւ: Տիման լուռ քայլում եր հեռեւից: Աղջիկը լալիս եր: Չկլիտին շուռ յեկաւ և առաց կնոջը:

— Գիշերելու համար պետք ե դանել բարձր ու չոր տեղ: Յեւ դուռն եմ, վոր մոտենում ե ուժեղ փոթորիկը:

Կարծես ինչ—վոր բան փնտռելով՝ նա նորից զննեց շրջակայքը և շուռ յեկաւ դեպի աջ ու հեռացաւ առլից: Արագ դտան հարժար տեղ և հենց ժամանակին քոլիկ պատրաստեցին՝ անձրեւից ուղարկանվելու համար: Յերկինքը մթնեց: Հեռվում մոնչում եր իռլա մայրուպը: Յերկինքը բռնկվեց և սարսեց: Հեղձուցիչ տոթն փոխում եր լողալ քրտնքի մեջ: Փչում եր ջերմոցային քամին: Շրջապատում ամեն ինչի վրա ընկել եյին դեղին խամրած յերանգներ: Թվում եր, թե անտառում ամեն ինչ նվաղել ե,—չչին յերևում վոչ թիթեռնիկները, վոչ բղբղները, վոչ ճանճերը: Վիթխարի ուժման թափկացել եր ու համրացել:

Ծերունին իր ասպատարանից մի անգամ ևս զննեց հարևան ծառերը, բայց չոր ու ջարդվելու յենթակա ճյուղերը չգտնելով՝ նստեց քոլիկի առաջ և սէսեց դիտել մոտեցող փոթորիկը: Ամպի վարտներն ուժեղանում եյին: Քամին գովանում եր և ուժեղանում: Ծառերը ճոնչում եյին ու հառահում, տերեւները սոսափում եյին, կատարներն որորում: Հանկարծ՝ մթնեց, կարծես գիշերը վրա հասաւ, և փոթորիկը ալեկոծեց անտառը՝ կոացնելով տընքացող ծառաքները, սուլելով ու վոռնալով, տերեւները թափահալելով, ճյուղերը ճղտելով: Ինչ—վոր տեղ տապալվեց անտառի հոկաներից մեկը՝ պտուտահողմի նման իր հետ տանելով հարեւան ծառաքներն ու ճյուղերը: Կանաչ ծովի խորքերն ալեկոծելով վոռնում ու մոլեկնում եր մըրիկը: Կայծակը խփեց: Խլացուցիչ գորդյունին հաջորդեց հեղեղը, վորը շառաչյունով ու վշտոցով թափեց անտառի վրա: Կայծակները վաշխատակում եյին անընդհատ, առանց դադարի դուռն եյին ամպերը: Շրջակայքում ամեն ինչ կապտին եր տալիս,— անձրեւի խիտ վարադուրը կախված եր ողորմ:

Կուրսները նստել եյին իրենց քոլիկում և անվախ նստում եյին բնության խելահեղ յերևույթներին, հանդիստ դիտում եյին կայծակի փայլը, և լսում եյին վոռնները: Միայն ընկնող

Կուբու կանանց տարբեր տիպեր:

Հակայի ճարճատյունից նրանք անհանդստության նշաններ ցույց տվին: Ամպն ավելի ու ավելի խուլ էր դառնում, խոզ կայծակն ու շուշ էր սկսում յերկնքը: Փոթորիկն ու անձրևը հանդարտվեցին: Սև ցերեկը փոխարկվեց խավար գիշերով: Ծերունին վեր կացավ, ուղղեց քուրիկի տանիքը, և թրջված ու ցրտից դողացող կուբուներն ամուր հպվեցին իրար և ամուր քուն մտան իրոնց քուրիկում: Յերբ քիչ անց, նրանց պատասպարող ծառին շատ մոտիկ, ջուր խմելու յեր գնում գետակինձը, նրա ակնաջին հատան միջոց

հանդարտ նշառության ձայներ: Մերիկը բոլորովին չհուզեց կուբուներին—նրանց համար միայն անդուր էր, վո՞ր թրջվել են:

Վրա հասավ առավոտը: Բայց լույսը դանդաղ բացվեց: Խիտ ամպերը ծածկել էին յերկնքը, անձրևը թափվում ևր անընդհատ: Կաթիլները ծանր ու արագ—արագ թմբկահարում էին տերևները: Գորշ մառախուղը ձգվում էր ծառերի միջով, վեր էր յևում թաց հողից: Ծերունին քուրիկի շեմքը հասավ, ապա հուսահատված յետ դարձավ ու պատասպարվեց ծածկի տակ:

— Պետք է սպասել: Չորս կողմը թաց է:

Յեվ բոլորն ևլ սկսեցին աշխատել նորից քնել:

Ժամը ժամի հետևից անցնում էր: Անձրևը շարունակվում էր թափվել անողորմար: Աղջիկն սկսեց լալ,—«Կուպեն սոված է»:

Պառավը նրան վերցրեց իր գիրկը, շոյեց և ասաց.

— Պետք է սպասել, մինչև վոր անձրևն անցնի: Հենց վոր անցավ, մենք վղնանք, համեղ մրգեր կլնտունք: Հիմի նանր վորտեղից միջոց գտնի Կուպեյի համար:

Մայրն աշխատելով հանդստացնել աղջկան, թվեց բոլոր այն համեղ ուտելիքները, վոր ինքը ճարելու յե աղջկա համար: Կրտսեր աղան նույնպես սկսեց հուրոց հանել ու հառաչել: Նա ինչպես էր ուտել ուղում... Բայց պարկերը դատարկ էյին: Կուբուները դեռ այնքան խելահաս չէյին, վոր հետադայի համար մի քանի բանան կամ պալար թողնեյին: Նրանք ճիշտ այնքան էյին հավաքել, ինչքան վոր հարկավոր էր իրենց քաղցը հաղեցնելու համար, և այն ամենը, ինչ հավաքել էյին կերել էյին առանց մնացորդի:

Պառավները նույնպես սաստիկ սովածացել էյին և, վերջապես, չնայած անձրևին, վեր յերան տեղներից: Նրանք հեռու գնալ չէյին կարող, ամեն ինչ ծածկված էր ջրով: Նեղ առվակը վեր էր ածվել խորը գետի: Հեռու շրջակայքում ամբողջ անտառը լցված էր ծփացող ու քչքչացող ջրով: Ինչ անել: Ուստի՞նը փորձեց ջրի հունը մտնել, բայց հենց վոր ջուրը հասավ նրա ծնկները,—չուռ յեկավ ու դարձավ յետ: Ո՞ր գնային անոգնապան բոյո մարդիկ: Նրանց ծառը քուրիկի հետ միասին բարձր է կանգնած և նա այժմ իսկական կղզի յե ներկայացնում:

Անձրևը միայն յերեկոյան դեմ դադարեց, բայց չորս կողմ ամենուրեք դեռ մոլեղնում էյին հեղեղները: Դուրս գալն անհնարին էր, և կուբուները սոված փորով պատկեցին քնելու:

Ջուրը չքացավ այնպես արագ, ինչպես արագ հանդես էր
յեկել: Յերբ սկսվեց նոր ուրը, առվակները նորից քաշվեցին ի-
րենց հունը և արդեն առաջվա պես ստիպվա՞ծուր էլին ու նեղ:

Միտազաղ անցնում էր կյանքն անտառում՝ ամիս ամսի
հետեից: Ուստինը մեծացավ և առնականացավ: Կարճ աղվամազ
յերևաց նրա վերին շրթունքի և կզակի վրա: Այժմ արդեն
Ուստինը փաթաթան է կրում կոնքի վրա: Սկզբում չորի ջերմու-
թյունը նեղում էր նրան, թեև նրան հաճելի յեր պաշտպանված
լինել սուր վտատերից ու անտառի տատակներին: Ուստինը իրեն
ազամարդ էր զգում: Չնայած վոր ծերունին էլի առաջվա պես
խիստ էր սխալվում նրա հետ, սակայն Ուստինի կրծքի տակ խլր-
ւում էր նոր, դուրեկան զգացումը—իր ինքնուրույնության
գիտակցումը:

Առնականության այդ զգացումն անսպասելի կերպով յերևան
յեկավ: Մի անգամ Ուստինն առվում ձուկ էր վորում տեղով:
Ծերունին ալին նստած պարկեր էր պատրաստում մառաչ
հեղեից: Նրանից թիչ հեռու խաղում էլին յերեխաները: Հան-
կարծ պատավր ուժգին ճչաց: Ուստինն ուշադիր նայեց: Յերե-
խաներից վոչ հեռու վազրը դարան էր մտել և պատրաստվում
էր ցատկելու: Ահա նա նետվեց առաջ և աղջկան առավ իր ճան-
կերի մեջ: Ուստինն իրեն կորցրած՝ բարձրացրեց նիզակը և դո-
ռալով նետվեց վազրի կողմը, ծերունին հետեց նրան: Բայց
արդեն ուշ էր: Վազրն թրգեն անհետացել էր իր գոհի հետ միա-
սին: Ուստինը դողալով ձեռքից վայր էր դրել բամբուկի բարակ
նիզակն ու մնացել էր տեղում քարացած: Նա գիտակցում էր իր
անողնախոնթյունն ու թուլությունը: Ինչպե՞ս նա կարող էր
այսքան վազրի դեմ:

Նա սկսեց տխրել փոքր քրոջ համար, նրա քնքուշ ծիծաղի
համար և հաճախ էր հիշում նրա կործանման սոսկալի բուպները:
Մինչև այդ նա միտատեսակ վերաբերմունք ուներ գաղաններին—
փղի, կապիի, մկան—նկատմամբ: Նա ուղղակի նրանց բաժա-
նում էր յերկու խմբի—այնպիսի գաղաններ, վորոնց կարելի յեր
ուտել, և գաղաններ, վորոնց չի կարելի ուտել: Այժմ Ուստինի
մեջ գարթեց նոր զգացում: Նա վախենում էր վազրից, վորով—

հետև վազրը գիշակեր և ուժեղ գաղան էր: Բայց Ուստինը վոչ
միայն վախենում էր նրանից—նա առում էր նրան և անզոր
կատաղությունից սեղմում էր բուռնքները:

Բայց ի՞նչ պատահեց Տիմայի հետ: Ահա մի քանի ուր և, վոր
նա լսանքված ու հոգնած է թվում, պառկած է իր «անկողնում»
և չի ուզում ուտել: Ուստինը ծերունու հետ միասին գնում են
սնունդ հայթայթելու և վերադառնում են յերեկոյան դեմ: Տիման
յերբեմն ուտում էր մի կտոր ձուկ կամ պտուղ: Պառկած էր նա
ուժամարտ, և նրա մարմինը վառվում էր: Ծերունին անողնա-
լան կերպով նստել էր նրա մոտ և աչքը հառել էր տարածու-
թյանը: Տիման ձգվել ու դառանցում էր: Ուստինի տրամադրու-
թյունը խիստ ընկել էր: Ի՞նչ է պատահել Տիմային: Ինչ տարու-
լիմակ բաներ և առում նա: Ամբողջ գիշերը նա անհանգիստ
ճացել է արձակել և մյուսների քունը խանգարել է: Լուսադեմին
նա հանդարտվեց: Յերբ բացվեց պայծառ ուրը, նա պառկած էր
ուտն ու վոսկրացած, վրչինչ չեր առում և չեր չարժվում: Յերբ
նրա ձեռքը բարձրացրին, նորից ցած ընկավ թուլացած: Տիման
այլևս չեր չնչում: Սարսափը պատեց ծերունուն և Ուստինին:
Նրանք վերցրին իրենց իրերը և վորք տղայի հետ միասին, վա-
րան մեռելից առանց կանգ առնելու:

Այժմ նրանք յերեքով էլին թափառում: Նրանք չեյին մո-
տենում այն վայրին, ուր մեռել էր Տիման: Ինչո՞ւ— իրենք էլ
չգիտեյին: Հաճախ էր Ուստինը մտածել այն մասին, թե ինչ բան
և մահը: Նա չեր կարողանում հասկանալ այդ: Յերբ այդ մասին
նա հարցնում էր ծերունուն, վերջինս թոթվում էր ուտերն ու
ասում.

— Նա մեռել է—ահա բոլորը: Մեռել է այնպես, ինչպես
մուկը կամ ոճը, վորոնց դու սպանում ես:

Նա դրանից ավելի վոչինչ չգիտեր:

Տիմայի մահվանից հետո Ուստինն այլևս դուր չեր գալիս
ծերունու հետ ման գալը: Ծերունին առաջ էլ սակավախոս էր
խոյ հիմա բոլորովին լռակյաց դարձավ: Պատահում էր, վոր
նրանք յերկուսն էլ ուրերով չեյին բացում բերանները և միայն
փոքրիկ տղայի հարցերին էլին պատասխանում: Յերբ անտառի
պատովածքից յերևում էր յերկնքի թեկուզ շատ նեղլիկ մի
չեքոր, Ուստինը պառկում էր մեջքի վրա, ձեռքերը դնում գլխի
տակ, աչքը հառում յերկնքին ու մտածում էր, մտածում.

ված եր իր ստամոքսը լցնել տերևներով: Գիշերները դով դարձան: Բայց Ուստինն արիությամբ առաջ եր դնում, բարձրանում եր լեռը:

Ինչպես անսովոր ու սարորինակ ե այտեղ՝ վերելում: Ճաղանակազույն խիտ բորբոսը ծածկել ե հողը, ծառաքներից ու ճյուղերից յերկար մորուքներով կախված են խոնավությամբ հագեցված մամուռները: Խոնավ մամուռը հաստ շերտով պատել ե ծառերի արմատները, յուրաքանչյուր փառած ծառ յուրաքանչյուր քար: Ամեն ինչ սրակված ե խոնավությամբ: Ուստինը սառչում եր, բայց քայլում եր առաջ: Վերջապես նա անցկացավ հասնոտ անտառը:

Այժմ չըջակայքում աճած են ցածրահասակ ծառեր, նրանց ճյուղերի արանքով չողջողում եր արևը: Նման բան Ուստինը յերբեք չեր տեսել: Ծառերն այնքան ծուռ ու մուռ եյին, որ յուրվոր, վոր ծիծաղելի յեր նրանց վրանայել: Անտառը նորապեղ եր, ե ահա Ուստինի առաջ բացվեց մի բարձր բլուր՝ ծածկված քարերով ու մանր թմբերով: Բլրի վրա աճել եյին նոր թմբեր, կարճ խոտ, ե այդ բլուրի մեջ չաղ եյին սված բաղմերանդ խորշեր ծառիկներ—կարմիր, բացմանիչակազույն, ճերմակ: Ուստինն աղջկայի դեղեցկութուն յերբեք չեր տեսել: Նա հրճվանքով պոկեց մի քանի ծաղիկայտակ ե իսկեց իր մազերի մեջ:

Նա ուրախ ե սուռչող քայլեց առաջ, արագացրեց ընթացքը, սահեց ու սուրաց: Դժվար եր քայլել քարերի, խիտ ու բազմազույն ծաղիկներով պատած թիփերի արանքով: Ուստինը դնեց չըջակայքը ե վախեցավ: Ո՞ւր մնացին հողը, անտառը ե լեռները: Դրանք նա այլևս չեր տեսնում: Նա կանգնած եր բարձր, ամպերից վերե: Խիտ մառախուղն ամեն ինչ կլանել եր: Նրա վերելում կապովն եր տալիս յերկինքը, այնպես խորը, ջինջ ե սքանչելի, վոր չնայած նրա հիանալի դեղեցկությանը, սարսափը համակեց Ուստինին:

Ո՞ւր մնաց հողը, նա տիրապետեց իրեն, նույնի դիտեց չորջակայքը ե վերջապես աջ ու ձախ կողմերում, հեռու ամպերում տեսավ լեռնային բարձունքներ ու յերկնապաշտ ժայռեր: Կյանքում առաջին անգամ ահ ու թախիծ պատեց Ուստինին: Հայրենի անտառում ամեն ինչ սովորական եր նրա համար: Ի՞նչից ու ումից՞ վախեցար: Այտեղ ամեն ինչ նոր իր ու խորթ: Նա չերեն այնպես մեռակ, այնպես լքված ու աննշան զգաց չըջակատի

րեության վեհության մեջ, վոր սկսեց դառնալին լալ:

Բայց այս ի՞նչ բան ե: Հանկարծ նրա վույժ մարմինն սկսեց ալրվել ու քոր դալ: Նա այնպես եր բորբոսված, վոր ուշադրություն չեր դարձրել խանձող արևին: Այժմ նրա մարմինն այնպես մոժըլում եր, կարծես թե խանձոտված եր կրակե մըջլուններից: Եավից բղավելով նա սկսեց ձևաքերն ու վտաքերը քորել: Քորած տեղերը խիստ ուռեցին ե կարծես պատրաստ եյին պատվելու:

Ուստինը քարերի ու թիփերի վրայից վայրենի կատաղությամբ ցատկոտելով իր վտանքի վույժ ուժով սլացավ դեպի յետ, դեպի լեռան ստորոտը, ե փախավ այնքան, մինչև վոր հասավ ծանոթ ապաստարանը— անտառը: Հոգնած ու չարչարված՝ նա նստեց սուփերում, տաքացած գլուխը սեղմեց ձեռքերով ե ուժասուլա թալիսացավ: Արևն իր պայծառ ու շլացուցիչ լույսով այժմ նրան թվում եր սարսափելի, մահացուցիչ ե անխիղճ, ինչպես վաղը:

Վրա հասավ յերեկոն: Ուստինն ուշադրություն չդարձրեց վերջալույսի զույների չափանված պճնանքին: Նա չաեսավ, թե ինչպես արևի վերջին ճառագայթները յերկիրը վողողեցին հալած վուսկով ու ծիրանիով, ինչպես վառ փայլատակումը փոխարկվեց քնքույշ—վարդազույն առկայծման, ինչպես իջավ ջերմ մթնշաղը, Ուստինը նստել եր արմած ու թախծոտ:

Յեկավ դիչերը, լուսինը դուրս յեկավ, արծաթե լույսով լցրեց լեռներն ու հովիտներն խորքերը: Վերևից սուլեց խոտապատն քամին: Ուստինը դողաց ցրտից, նրա առամներն սկսեցին դարնվել իրար:

«Ձե, այտեղի վայրերը կուրույի համար պիտանի չեն»— մտածեց նա:

Յեկ նա կարոտեց իր հայրենի անտառի դովությանը:

Յերբ որն սկսվեց, նա արագությամբ պատրաստվեց ճանապարհ ընկնելու:

Տուն, չուտ դեպի տուն:

Անցան օրեր ե ամիսներ: Ուստինը նորից թափառում եր անառձման ռիմբայի հարթություններում ե նորից դժ եր: Դեպի լեռներն արած ճամբորդությունը նրան յերազ եր թվում: Ո՞ւր

ձը թափառում նա այն ժամանակ: Ամպերից վերև: Նա նայել էր ուղղակի յերկնքին, նա տեսել էր, թե ինչպես նրա տակով դնում են ամպերը:

Վոչ, այդ յերազ չի յեղել: Շատ ուրեր նրա մարմինը դեռ պատած էր ցավող բշտիկներով. ձեռքերից ու վոռքերից յերկար չեքտելով պոկ յեկալ կաշին: Մինչև հիմա այդ մասերը նկատելի կերպով բաց գույնի յեն:

Ախ, գոնե մեկը լինե՞ր մոտը, վորին կարելի լինե՞ր այդ բոլորի մասին պատմել: Ուստինն իրեն մենակ զբաց և վորոշեց ճամբա ընկնել ուրիշ կուրուներ գտնելու համար:

Նա անտառում յերկար ու անտեղի թափառեց: Յերբեմն ընկալ հին հետքեր, տեսալ հնացած քոլիկներ: Նա գնաց Ռալտա գետի ուղղությամբ ընկած ծառի վրայով, անցալ Մինակ գետը: Այստեղ կուրուների շատ հետքեր կային, ավելի թարմ, յերկու-յերեք ուրվա: Ուստինը առաջ գնաց այդ հետքերով, բայց կորցրեց և սկսեց թափառել բոլոր ուղղություններով:

Մի անգամ առափնոցան նա հեռվից յերկարաձիգ մի կանչ լսեց: Ինչ—վոր տեղից պատասխանեցին նրան: Դրանք կուրուցի ձայներ էյին: Ուստինը գնաց նրանց կողմը և շուտով տեսալ թիփերի միջով արագ անցնող մի սովերի: Ուստինը շտապեց նրա հետևից և ձայն տվեց: Ստարականը մի վայրկյան տատանվեց, ապա շուտ յեկալ, վոր հեռանա: Ուստինը նորից ձայն տվեց նրան: Ստարականը տատանվելով կանգ առալ և անվտանգությամբ գնեց Ուստինին: Դա հասակավոր մի մարդ էր, վարձ սև մորուքով և վորոտն մազերով—հենց այնպիսի կուրու, ինչպիսին ինքը՝ Ուստինն էր:

Յերկուսն էլ միաժամանակ նայում էյին իրար: Նրանք չէյին չարժվում, լուռ էյին, իրար նկատմամբ անբարեհամբույր և ամեն բոլե պատրաստ էյին բաժանվելու:

Վերջապես ոտարականը հարցրեց Ուստինին.

— Ո՞վ ես դու: Ո՞վ ե քո հայրը: Վո՞րտեղից ես գալիս: Ի՞նչու յես դու այստեղ:

Ուստինը պատասխանեց, վոր ինքը գալիս է Մինակ գետի կողմերից և ուրիշ կուրուների յե փնտռում, քանի վոր բոլորովին մենակ է:

Ստարականը, գոհ մնալով Ուստինի պատասխանից, ինքն էլ

յոր հերթին պատմեց, վոր իրեն Պենայի յեն կանչում, վոր նա Այրե—Մերայի տոհմից է, չրջում է այդ վայրերում իր բնտանիքի հետ միասին, վոր վոչ հեռու այդ վայրից նա մի քանի անգամ պատահել է յերկու ուրիշ քոչող ընտանիքի:

Թիփերում ինչ—վոր բան խշրտաց: Նրանից դուրս յեկալ յերկու ուրիշ արտահայտող դեմքով, ծեր, գրեթե մերկ մի կին և հեռու կանգնելով՝ նայեց Ուստինին: Դա Պենայու կինն էր:

Յերբեքով միացան և յերեկոյան քնեցին միասին: Մյուս ուր պատահեցին կուրուների մի մեծ խմբի: Նա բաղկացած էր տասը մարդուց—ծեր Չենդինատից իր կնոջով ու յերեխաներով, վորոնց իմ մասն արդեն չափահաս էյին, և Չինդինատի քրոջից, Վոբն այրի յեր ու մի յերիտասարդ աղջիկ ունեւ:

Կուրուները վողողեցին իրար բոլորովին տարրերնակ կերպով: Յերկու ընտանիքներն էլ նստել էյին դետնին, մեկը մյուսի շրմաց, անտարբեր կերպով նայում էյին չրջակայքը, բայց միևնույն ժամանակ աչալուրջ հետևում, դիտում էյին իրար: Ուստինի ուշադրությունն անմիջապես գրավվեց տառամյա աղջկանով: Նրան անսովոր ու զարմանալի դուր յեկան աղջկա պարզ ու մուգ աչքերը և կարմիր բերանը: Ըստ յերեկոյթին նա արդեն չափահաս էր համարվում, —նրա աղդերերին փաթաթան կար: Ուստինն ամբողջ ժամանակ ցանկանում էր նայել նրան, բայց այդ անսլարկեշտություն էր համարվում: Մի քանի բոլե բոլորն էլ լուռ էյին: Ապա խոսեց Պենային, պատմեց այն բայորը, ինչ վոր գիտեր Ուստինի մասին, իսկ Ուստինին իր հերթին հաղորդեց, վոր նրանց առաջ Չինդինատի մեծ աղջկա ամուսինն է, վոր նրանք յերկու վորք յերեխաներ ունեն, վոր գեղեցիկ աղջկան կոչում են Ռետոմատու, —նա Չինդինատի փոքր աղջիկն է, իսկ պատանին ու մանուկը վորդիները, վոր մյուս աղջիկն էլ Չենդինատի այրիացած քրոջ դուստրն է:

Բարեկամության հիմքը դրվեց: Ուստինն իրավունք ստացալ, ինչքան ժամանակ քեֆն ուզի, ապրի նոր ընտանիքի հետ, և յերբ Պենային պատրաստվեց կնոջ հետ հեռանալու, Ուստինը մնաց Չենդինատի խմբում: Այդ խմբի հետ նա սկսեց թափառել մեծ ումբայում, ինչպես մի ժամանակ թափառում էր Չելլիտի և Տիմայի հետ: Առանց կանգ առնելու շարժվում էյին նրանք, որ—որին հայթայթում էյին իրենց սնունդը, ճյուղերից ու

տերեւներէից ծածկեր եյին պատրաստում աշնտեղ, ուր գիշերը
պէտք յեր հասնում: Մի քոլիկն, իհարկե, չէր բախակահացնի բո-
լորին: Յուրաքանչյուր ընտանիք իր համար առանձին քոլիկ եւ
պատրաստում:

Ուստինը մտերմացաւ իր հասակակից Յակնին— Ռեաոմա-
տուի պատանի յեղբոր հետ: Ռեաոմատուն ավելի ու ավելի յեր
դուր դալիս Ուստինին, տեսնը աղջիկն եւ անտարբեր չէր աղագի
հանդեպ: Նրանք հաճուքով շատախոսում էյին, և Ուստինը
հանկը դցած ուտելիքի տեսնալով մասը տալիս էր աղջկան:
Ընտանիքի մյուս անդամներն ըստ յերեւոյթին դեմ չէյին այդ
մեքձեցմանը: Յերբ Ուստինը փորձում եր մենակ մնալ աղջկա
հետ, անմիջապէս մեկն ու մեկը նրանց մոտերքում գործ եր
դանում իր համար: Այդ բանը ջղախառնում եր Ուստինին, թեև
նա չէր կարողանում հասկանալ՝ պատահականությո՞ւն եր այդ,
թե դիտմամբ եր արւում:

Նա ամոթխած եր և վոչ մի կերպ չէր կարողանում փորձել՝
դուր ե դալիս ինքը Ռեաոմատույին, թե վոչ: Յերբեմն նրան
թվում եր, թե՝ այո, բայց տեսնելով, թե ինչպէս ե նա բնկե-
րուհիներէի հետ ծիծաղում ինչ—վոր բանի առթիւ, Ուստինը չիօթ-
վում եր ու ավելի դարւած եր դառնում: Ռեաոմատուն նույնպէս
չիօթվում եր վարովհետև ընկերուհիները Ուստինին տկնարկելով
կատակով ձեռ եյին առնում նրան: Բանը վերջացաւ նրանով,
վոր յերկուսն ել դադարեցին իրար հետ խոսելուց և իրար նայե-
լիս կարմրում էյին: Ուստինը ազահուլթյամբ դադանի սիրում եր
աղջկան, և նրանց հայացքները հաճախ էյին հանդիպում իրար:
Ուստինը բոլորովին վհատւեց և վճռեց թողնել Չինդինատի
խումբը:

Այնպէս պատահեց, վոր մյուս տղամարդկանց հետ անտառ
պալիս Ուստինը մոռացաւ իր հետ պարկ վերցնել և դրա համար
վերադարձաւ: Մոտենալով իրենց ոթեւանին, վորտեղ նրանք
արդեն յերբորդ որն եր, վոր անց էյին կացնում, քանի վոր
այդտեղ շատ պտուղներ և արմտիք վային,— Ուստինը տեսաւ
Ռեաոմատույին: Նա նստել եր և դուռիւր կախ ջանասիրությամբ
կարկատում եր Ուստինի թողած պարկը: Ուստինի աչքերը հրկեհ—
վում էյին. նա կանգ առաւ: Ռեաոմատուն բարձրացրեց գլուխը,
շատագունեց և ցածրաձայն բացականչելով պարկը վայր դցեց ու

վախաւ: Ջերմ հրճւանքը համակեց Ուստինին, նա իրեն չարտեց
անտառը, վորպէսզի նախը գտնի Ռեաոմատույի համար:

Ճանապարհին նա պատահեց Չենդինատին, վորը նիզակով
մի փոքր խող եր սպանել:

— Չենդինատ,— կցկտուր ձայնով հարցրեց Ուստինը,— ինձ
կնուլթյան կտա՞ս քո աղջկան— Ռեաոմատույին:

— Մենք այդ մասին կհարցնենք իրեն,— ուղղակի ու պարզ
պատասխանեց Չենդինատը:

Ուստինը դողաց հուզմունքից:

Բայց ոթեւանում ծերունին հրավիրեց խմբի բոլոր անդամնե-
րին, Ռեաոմատույին նստեցրեց Ուստինի կողքին և ինքն ել նստեց
գետնին, նրանց դիմաց:

Դառնալով Ռեաոմատույին՝ Ուստինը կամաց շնչաց:

— Ռեաոմատու, յես քեզ ուզում եմ ինձ համար կին
վերցնելու: Ուզո՞ւմ ես իմ կինը լինել:

Յեւ Ռեաոմատուն կարմրելով պատասխանեց.

— Այո, ուզում եմ:

Այն ժամանակ Չենդինատը վեր կացաւ տեղից և բարձր
ձայնով ասաց.

— Լսեցեք, մարդիկ: Մրանից հետո Ուստինն ու Ռեաոմա-
տուն մարդ ու կին են: Թող վոչվոք չխանդարի նրանց:

Բոլորը զնացին իրենց դորձին: Ուստինը դրկեց Ռեաոմատույին
և նրան տարաւ անտառի խորքը: Մեկուսի տեղ գտնելով՝ նրանք
վայելեցին իրենց մատաղ սերը: Ամեն ինչ մոռացած՝ նրանք
նստել էյին իրար մոտ, փաղաքում էյին իրար և շատախոսում:

Միայն քաղցը նրանց հիշեցրեց ժամանակի մասին: Յերբ
նրանք անցնում էյին առւակի մոտով, մայր մանող արևի վեր-
ջին ճառագայթներն ընկել էյին կարմիր որխիղի վրա, կարծես
թուփը հրդեհվում եր: Ուստինը հիշեց, թե ինչպէս լեռներում իր
ժողերի մեջ խրեց սիրուն ծաղիկները: Կախվելով ճկուն լիանոս-
ներից՝ նա ծառ բարձրացաւ, պոկեց վառվող ծաղիկը և նրանով
զարդարեց իր դեռատի կնոջը: Աղջիկը յերջանկությունից հոգոց
հանեց:

Ընդհանուր ոթեւանի հետեւում նրանք իրենց համար առանձին
քոլիկ պատրաստեցին— չէ՞ր վոր այժմ նրանք մարդ ու կին էյին:
Կանայք Ռեաոմատույի մաղերի մեջ ծաղիկներ տեսնելով՝ սկը-
սեցին ծիծաղել նրա վրա: Յեղիտասարդ ամուսիններն ուշադ-

բուժյուն չդարձրին այդ ծաղրին: Կուրու ցեղի մարդիկ մինչ մի զարդարանք չդիտեն: Մինչև այդ մինչև կուրու իր համար ծաղիկ չէր քաղել:

Ուստինն ու Ռեոմատունն ապրում էին յերջանիկ: Նրանք միասին սնունդ էին փնտռում, յերեկոյան միասին էին քնում տերեւա քոչիկում: Շուտով նրանք խմբից բաժանվեցին և սկսեցին շրջել յերկուսով: Վայրը նրանց դուր էր գալիս: Մնունդ քալականաչափ կար: Ռեոմատունի մագերը միշտ զարդարված էին ծաղիկներով, — դրա մասին յեռանդով հող եր տանում իրեն սիրող ամուսինը — Ուստինը:

Նա մինչև մի կերպ չէր կարողանում մոռանալ դեպի լեռներն իր կատարած ճամբորդութիւնը և այդ մասին պատմեց Յակինին. բայց Յակինը ծիծաղեց նրա վրա: Այո, աչիւր վառում է և կուրացնում: Յակինը նույնպէս չի կարողանում արեկող տեղ նստել, նրա համար նույնպէս դուրեկան է սովորոտ ուրբան: Բայց վոր արեւից մարդու մարմնի վրա մեծ բշտիկներ են առաջանում, այդ բանին նա չէր կարողանում հաւատալ, դրա մասին չէին լսել մինչև նրա հայրը, մինչև հորեղբայրը, մինչև պապը, իսկ նրանք աշխարհում ամեն բան դիտելին:

Ձերթիկների թիւերը նույնպէս ստիպեցին Ուստինին շրջապատը, — ինչո՞ւ յեն նրանք այնպէս խիստ վառում ու ցաւացնում, իսկ մյուս թիւերի տերեւները՝ մինչ:

Ուստինի մեջ բազմաթիւ չլուծված հարցեր էին առաջանում, — ի՞նչու փոքրիկ, «կրակե» մրջյունի կծածն այնպիսի սոսկալի ցաւ է առաջացնում, իսկ մի մատնաչափ խոշորութիւնն ունեցող անտառային մրջյունի կծածը հազիւ մի փոքր քոր է առաջացնում: Ի՞նչու փոքրիկ մեղուն այնպէս սաստիկ է ցաւեցնում և կծած տեղը ցաւում է մի քանի օր: Ի՞նչու մեծ թիթեռները, բզեզներն ու մորեխներն անվնաս են:

Ուստինն այնպէս լարված էր մտածում, վոր նրա գլխում ամեն ինչ խառնվել էր իրար, բայց և այնպէս չկարողացավ լուծել այդ հարցերը: Նա հարցրեց Չենդինատին, սա տարուբերեց գլուխը, Պենայուն հարցրեց — սա էլ ուտերը թոթիկեց, և յերկուսն էլ Ուստինին հիմար անվանեցին:

Ուստինն իր սպիւածների մասին պատմեց նաև Ռեոմատունին: Կինը հրճվեց նրա քաջութիւնով: Չէ՞ վոր նա ամէլի շատ բան էր տեսել, քան մյուս կուրուները: Նա շատ ամէլի խելքով էր մյուսներից: Ռեոմատունն ծանր հողոց հանելով նախատեց իրեն իր հիմարութեան համար: Նա մինչև մի բանով չի կարող ուզել Ուստինին այդ դժվարին հարցերը լուծելու գործում, բայց շատ ամուր է խիրում նրան: Նա դրկում էր իր ամուսնուն և քնքույլ փաղաքում:

Ուստինը նորից միացավ Չենդինատի խմբին, վորովհետև Չենդինատը պատրաստվում էր ճանապարհվել դեպի նոր, հարուստ, պողաբեր վայրեր, ուր նրանք յերբեք չէին յեղել:

Արդեն մի քանի շաբաթ էր, վոր նրանք քոչել էին Ռափա գետի մոտերը: Վայրն իրոք վոր հարուստ էր: Այստեղ կային գյուղավայրեր ու պողատու այգիներ, վոր շատ տարիներ առաջ թողել էին մալալիներն ու հեռացել: Տները բոլորովին քանդվել էին, ցցերը փտել, վայրի թիւերն աճելով՝ խեղդել էին պարտեղները: Նրանց մեջ հսկա ծառեր չկային, բայց դրա փոխարեն աճել էին անհամար տեսակի պողատու ծառեր և կոկոսյան արմավենիներ: Պատահում էին նույնպէս տափաստանային փոքր տեղամասեր: Առաջին անգամ դուրս գալով անտառից և վորտեղ կոխելով ծածկված տաքածութիւն, Ուստինը յերկյուղով կանգ առավ՝ դուրսն ափերի մեջ առաւ և՛ առաջ:

— Սարի վրա էլ ճիշտ այդպէս էր: Միայն հողն այնպէս ուղիղ չէր, ինչպէս այստեղ, այլ բարձրանում էր դեպի յերկինք, և նրա վրա թափվում էին արհաւելի քարեր: Այստեղ խոտը քիչ էր, բայց դրա փոխարեն շատ թիւեր կային, վորոնք ծածկված էին կարմիր ու սպիտակ ծաղիկներով: Արեն էլ ամէլի շատ էր վառում, քան այստեղ:

Տափաստանային այդ հողամասերով անցնելիս կուրուները տանջվում էին արեւից: Արեւ չլացնում և ուժասուրբ էր անում նրանց: Նրանք չէին սխտւմ արեւը: Նրանք սովորել էին կուսակա՛ն անտառի աղջամուղջին:

Մի անգամ կուրուները պատահեցին ինչ-վոր փոքր խմբի՝ չորս մարդուց բաղկացած: Այդ խմբի մոտ նրանք շատ բան տեսան և շատ բան լսեցին նրանցից: Նույնպիսի Ռիա անունով

մի մարդու մոտ յերկաթե մի մեծ դանակ-ցաքատ կար— չտեսն-ված, հրաշալի մի իր: Այդ ցաքատով հեշտությամբ կարելի յեր ծառ ել կտրել, հաստ բամբուկել: Նունպանդ Ռիանի մոտ կար նաև մի դեղարդ՝ յերկաթե ծայրով: Նա անհամեմատ լավ ու սուք էր բամբուկի տեղից: Նունպանդ Ռիան ասաց, վոր դրանով կարելի յե սպանել մեծ խոզերի ու յեղջերուների: Կուրունները դարմացած ու անխտահությամբ շարժում էյին գլուխները: Բայց ամենից նշանավոր իրը՝ մատի լայնությամբ մի կտոր պող-պատ էր: Յերբ նրանով խիում էյին քարին, վառ կայծիւր էյին թռչում, նրանով կարելի յեր վառել չոր կեղևը և մեծ կրակ անել: Այդ արդեն աղչեցուցիչ բան էր: Յերբ Կուրունները մոտե-նում էյին կրակին, նա սաստիկ կծում էր, և մարմնի վրա յերևան էյին դալիս ջրակալած բշտիկներ, ճիշտ ափսոս, ինչ-պես առաջացան Ուսսինի մարմնի վրա լեռան լանջին, արևի ալբերուց հետո:

Ուսսինը նոր հրաշք տեսնելով՝ հուլից: Չե՞ վոր կուրու-ներն իրենց կյանքում յերբեք կրակ տեսած չէյին: Հրաբուխներ այդ վայրկեզում չկային: Կայծակը յերբեմն խիում էր ծառին, բայց անտառի խոնավության պատճառով ծառը չեր վառվում: Լայնատարած ումբայի սահմաններից Կուրունները վոչ մի տեղ չէյին դուրս յեկել: Մի կողմից նրանց ճանապարհը վրակել էր ծովը և առափնյա ճահճոտ անտառը, մյուս կողմից՝ լեռները: Հենց նրանց վրա յեր, վոր յեղավ Ուսսինը: Այդ սահմանների միջև ձգվում էր նախնադարյան անտառը, և կուրու ցեղի մար-դիկ նրա հավիտենական գերիներն էյին:

Կուրունները մի քանի որ յեղան Նունպանդ Ռիայի հետ և տեսնում էյին, թե ինչպես դարմանալի աշխատում է յերկաթե ցաքատը, ինչպես սուք է նրա բերանը, և թե ինչպես Նունպանդ Ռիան կրակի վրա խորովում և վարացի միսը: Սկզբում միայնում էյին խորովածը ճաշակել և առանց իրենց անխտահությունը պահելու՝ նայում էյին անուշահոտ ուտելիքին: Վերջապես Ուս-սինը, իսկ նրանից հետո և մյուսները, մեկ-մեկ կտոր բերանները դրին: Խորոված միսը թերևս ավելի դուր յեկավ, քան հումը:

Ուսսինը կրքոտ կերպով ուզում էր տրեք: Նույնպես դար-մանահրաշ իրերի: Նունպանդ Ռիան պատմեց, վոր այդ իրերն ստացել է մեծ ծառերի բների վրա նստած դեռի վրայով ճամբորդող մարդկանցից և փոխարենը տվել և ուտանդովյան յեղեղ, կառչուկ

և դուտապերչ: Ուսսինը չգիտեր՝ ինչ բան են կառչուկը և դու-տապերչը: Նունպանդ Ռիան նրան բացատրեց և խոստացավ ցույց տալ, թե ինչ տեսակի ծառից են ստանում կառչուկ և դու-տապերչ: Բայց ի՞նչպես են գտնվում մարդիկ, վորոնք ալգոլիսի թանդարժեք իրեր են տվել այնպիսի դատարկ բանի փոխարեն, ինչպես վաղի հյուսիսի հյուսիսն է, — այդ էր, վոր չեր կարող բացատրել Նունպանդ Ռիան: Այդ բանը պետք է լիք հայտնի լինի նրա կնոջ յեղբորը, վորը ծանոթություն է պահպանում մի մալայեցու հետ: Ուսսինը գիտեր, վոր Նունպանդ Ռիայի կնոջ յեղբայրն ապրում է Աիեր-Պուտիում, պողատու պարտեզավոր խրճիթում և թափառում է Աիեր-Պուտիի ու Աիեր-Մերայի միջև:

Ուսսինը ցնցված էր այդ նորությունից: Իսկ նա կարծում, էր թե ամեն բան գիտե...: Ինչքան բաներ կային, վոր նրան գեռ անծանոթ էյին: Այդպես շուտ նա չի կարող բոլորը յուրաց-նել: Գիշերը նա պառկած էր անքուն ու լարված մտածում էր:

Հաջորդ որը դնացին անտառ, և Նունպանդ Ռիան ցույց տվեց Ուսսինին, թե ինչպես են կտրում ոտանալը, ինչպիսի ծառերից ու յիանոսներից են ստանում կառչուկն ու դուտապերչը, ինչպիսի կտրվածքներ պիտի անել կեղևի վրա, վորպեսզի ծառի հյուսիսն առատ հավաքվի: Ուսսինն ստիպված էր կտրվածքներ անել քամբուկի ձողով, այդ պատճառով իլ գործը դանդաղ էր առաջ գնում: Ինչքան հեշտ էր ցաքատով աշխատելը:

Հետևելով Նունպանդ Ռիայի խորհուրդներին, Ուսսինն տկսեց ծառի հյուսիս հավաքել: Ուսսինն էլ էր ցանկանում յերկաթե դա-նակ ու նիզակ ստանալ: Չենդինատը դարմացավ, — էլ ինչի՞ նեղություն տալ իրեն, չե վոր Ուսսինն առանց յերկաթե դա-նակի կուշտ է: Նրանց հայրերն ու պապերն առանց դրան են յուր գնացել և վատ չի յեղել:

Չենդինատը մետամտուլին և Ուսսինին թողնելով՝ առաջ գնաց:

Ուսսինը ջանասիրությամբ աշխատում էր: Ո՞ւր դենն ան-տառից վերցրած հարստությունը: Հետները վերցնել—դժվար լիին: Ուսսինը դրանք խնամքով փաթաթեց տերևների մեջ ու պահեց ծառի փչակում «սև որվա» համար:

Անցալ մի քանի ամիս: Ռեստամատուն արդեն իրեն մայրացու յեր դղում և դարձել էր ծանրաչարժ: Այժմյան կյանքը նրան դուր եր գալիս, — Ուստինը հետևում եր ծառերի կտրված քեներին, հավաքում եր նրանց հյուսիսը և չէր կարողանում հեռուները գնալ:

Մի անգամ տեղափոխվելիս Ռեստամատուն ցավեր դդաց և նստելով գետնին՝ հենվեց ծառին: Յավերը հետզհետե ուժեղանում էին, Ռեստամատուն տնքում եր ու ձվում: Ուստինը կանգնել եր նրա քուստը և չգիտեր, թե ինչ պետք ե անել: Նա ինչով կարող եր ողնել Ռեստամատույին: Նրա գլխով մի լավ միտք անցավ — տերևներից և խոտերից փափուկ ներքնակ պատրաստել: Մի քանի բույս հետո վերադառնալով անտառից, նա դեռ հեռվից լսեց թռչի ու կցկտուր լացի ձայն: Ռեստամատուն նստել եր, գլուխը թեքել մի կողմի վրա, հոգնած ժպտում եր: Նա իր ձեռքերի վրա պահում եր ինչ—վոր փոքրիկ, վարդագույն արարած: Ուստինը յերկյուղած կանգ առավ, հետո հասկացավ և ուրախանալով յերկար փաղաքչեց յերիտասարդ մորը և հպարտությամբ շոյեց իր չիռքիկ սղային: Մի քիչ անց Ռեստամատուն խորը հոգոց հանեց, ձգվեց, մատաղաշ տերևներով և փափուկ կեղևով չիլեց ու մաքրեց յերեսխային, փորձեց նրան մոտեցնել իր կրծքին, բայց նա դեռ չէր ուզում ծծել: Այն ժամանակ Ռեստամատուն վեր կացավ, և ամուսինները շարունակեցին առաջ գնալ: Յերբ վրա հասավ յերեկոն, Ուստինը սովորականից մեծ և ամուր քուրիկ պատրաստեց, վորպեսզի անձրեն ու քամին չփնասեյին նորածնին:

Ուստինը շատ եր պարծենում իր դավախով և, յերբ Ռեստամատուն կերակրում եր յերեսխային, հաճախ նստում եր նրանց մոտ և հիանում էին յերկուսով ել: Յերեսխայն հիանալի աճում եր, մեծանում և հաստանում: Ուստինը բավականությամբ խաղում եր նրա հետ: Յերբ դեռատի մայրը հոգնում եր նրան գրկելուց, հայրը նրան վերցնում եր իր ձեռքերի վրա, որորում եր, դնում իր ուսերին, և յերբ վորեւ շատ համեղ բան եր գտնում, դնում եր նրա փոքրիկ ու ազահ բերանը:

Ուստինն անտառում կառուցուկ եր հավաքում, յերբ ճայթեց ամսորոպը: Զգվելի անձրեկից իրեն մի կերպ պաշտպանելու հա-

մար, նա մտած մի խոշոր ծառի արմատների արանքը: Շուրջը փայլատակում եր ու լավում դղրդոց: Շրացուցիչ կայծակին հետևեց աշնպես խրացուցիչ մի հարված, վոր Ուստինը գրեթե կորցրեց գիտակցությունը: Նրանից վոչ հեռու ճանչյունով ու դղրդոցով ցած տապալվեց անտառի հսկայի կատարը: Ուստինը վախեցավ: Կայծակը խփել եր անտառի թաղավորին: Նրա հետքը պարզ յերևում եր ծառի ձեղքված քնի վրա: Ինչքան ուժեղ ե կայծակը:

Յերբ փոթորիկն անցավ, Ուստինն տեսեց զննել ծառի վնասված կատարը: Նրա ճյուղերին մեղվի բուն եր յեղել, վորի շուրջը դադաղած լրդում էին մեղուները: Մեղր տեսնելու հետաքրքրությունից մղված՝ նա մոտեցավ ծառին, բայց անմիջապես հետ ցատկեց: Նա շատ եր վախենում մեղուներից: Յկվ Ուստինն անմիջապես մտածեց՝ մեղուները խայթում են, վորովհետև հետև պաշտպանում են իրենց մեղքը: Ահա թե վորտեղ եր դադառնիքի բացատրությունը:

Նա շատ եր ուզում յերեսխային հյուրասիրել մեղրով: Ուստինը մի յերկար ձող կտրեց, մաքրեց չյուղերից, միայն ծայրին թողեց մի քանի կարճ կտրված վոստիկներ և ձողը խրեց մեղրահացերի մեջ, աշնպես վոր մի կտոր մեղր մնաց ձողի ծայրին: Զայրացած մեղուներն ամբողջ խմբով դղոց բարձրացրին: Ուստինը փախու վայր դրեց, մի կողմ փախավ և սպասեց, վոր մեղուները հանդարտվեն: Հետո դադառադղի մոտեցավ, ձողը վերցրեց և վոտքերում ինչքան ուժ կար՝ վաղեց մի կողմի վրա: Եր մեծ կտոր մեղր արդեն նրա ձեռքումն եր: Ուրախացած իր վորտով, նա մեղրը փաթաթեց թարմ տերևի մեջ:

Նա մտածմունքի մեջ ընկավ: Կայծակն աշնքան ուժեղ ե, վոր կարող ե տաշեղների վերածել ահադին ծառը: Նրա ուժի մի մասը չի՞ փոխանցվել արդյոք խորտակված ծառին:

Ուստինը վերադարձավ, ջարդված ծառից մի տաշեղ պոկեց և թաղցրեց պարկի մեջ: Այո, այժմ նրա համար պարզ ե: Կենդանիները և բույսերը միայն մեծությամբ չեն, վոր տարբերվում են իրարից: Նրանց մեջ կան ուժեղներ և թուլեր: Ամենից ուժեղը վաղրն ե, նրա ուժը վոչ մի բանի հետ չի կարելի համեմատել: Նրանից բոլորն ել վախենում են: Հզոր կարող են լինել նաև մանր սողուններն ու միջատները, — «յերկաթե» ոճը, մեղուն, մրջյունը, հազարոտնիկը: Մեղուն — խայթում ե՝ պաշտպանելով

իր մեղորդ, — հակառակ դեպքում բոլորն էլ կողտվեյին նրա մեղ-
ւինց։ Ուստի նրա ծիծաղեց։ Նա իր խորամանկութեամբ դերադանցեց
մեղվին։ Բայց ինչո՞ւ յե այդքան ուժեղ փոքրիկ «յերկաթե ոճր»։
Շատ ավելի ուժեղ և վիթխարի ոճերից։ Ի՞նչու՞ն է կարիճի
և հազարոտնիկի հզորութեան դադանիքը։ Ի հարկե նրանք էլ
իրենց հզորութեան դադանիքն ունեն, վորը ծանոթ է ուրիշներին
և վորը նրանց ուժն է կազմում։

Իսկ մարդը ո՞ւժեղ է նա, թե թույլ։ Ուստի նստեց դետ-
նին ու մտածմունքի մեջ ընկաւ։ Ընդհանրապես մարդը շատ
թույլ է, նա չի կարող այնպես արագ վազել, ինչպես փոքրիկ
մշկային յեղջերուն ու կապիկը։ Մարդու ձեռքերն եւ ուժեղ չեն։
Սակայն (և այստեղ Ուստինը խորամանկ ժպտաց) մարդն էլ իր
դադանիքն ունի։ Նա ձեռքերով չի կարող սպանել խոշոր ոճին,
բայց փայտով հեշտութեամբ ջարդում է նրա վողնաշարն ու միտն
ուտում։ Մարդը չի կարող ձեռքերով բռնել խոշոր ձկանը, բայց
տեղով հեշտ կարող է։ Այժմ նա իր խորամանկութեամբ անցաւ
մեղվից, վորովհետեւ իմացաւ նրա դադանիքը։ Այո, այո, մարդը
շատ ուժեղ է։ Ուստի նա շատ դո՛հ էր այդ հայտնադործմամբ։
Բայց մի՞թե նա չի կարող ավելի ուժեղ դառնալ։ Հասկանալ
ուրիշ դադանիքներ ևս։ Բայց ի՞նչպես։ Պետք է յերկաթե նիզակ
ստանալ, ցաքատ և հրահան։ Ուստի նա հպարտութեամբ ձգվեց։
Այն ժամանակ նա ուժեղ կլինի։

Ուստինը ջանասիրութեամբ դուտապերչ և կառուցուկ էր ժո-
ղովում։ Նա արդեն բավականաչափ պաշար էր հավաքել։ Հի-
մա հարկավոր է փնտռել Նունապանդ Ռիային։ Ռեռոմատուն
մատղաշ շիվերից և կեղևից մի հարմար կողով դործեց։ Ուստինը
նրանով պիտի տաներ իր հարստութեանը։ Կողովը յերկու փո-
կերով ամրացրին նրա թիկունքին։ Վերջապես ճամբա ընկան։
Դանդաղ ելին դնոթ, կողովը ծանր էր։ Ծանապարհին Ուստինը
կուրույի բոլորովին նոր հետքեր տեսաւ։ Զլինի՞ թե դրանք
Նունապանդ Ռիայի հետքերն են։ Ուստինը դնաց այդ հետքերով
և հաջորդ ուրը պատահեց մի կուրու ընտանիքի՝ արմատներ
քանդելիս։ Դա Ռեռոմատունի մեծ քույրն էր իր յերեխաներով։
Յերկու ընտանիքները միասին չըլեցին մի քանի ուր։

Կուրուները սակավախոս են և չհետաքրքրվող։ Յերկար Ժա-
մանակ անցաւ, մինչև վոր Ուստինը իմացաւ, այն մասին, թե
ինչ է կատարվել։ Մի գեղեցիկ ու չքացել է Սանանը — Կոկոյի
ամուսինը։ Յերկու շաբաթ անց Կոկոյի մոտ է յեկել Պենային՝
հուզված և բամբուկե յերկար նիզակը ձեռքին։

— Ո՞ւր է Սանանը, — դուռացել է նա նիզակը թափ տալով։

Վոչվոք չի խմանում Սանանի տեղը։ Պարզվում է, վաղ անհե-
տացել է նաև Պենայի կինը։ Պենային վաղուց է նկատում, վոր
յերկու փախստականներ ժիջե ինչ—վոր բան է կատարվում։
Նորերս նա տեսել է Սանանին թիկերի մեջ թաքնված։ Հետեյալ
առաւիտոյան անհետացել էր իր կինը։ Պենային հետապնդել էր
նրան, բայց հետո կորցրել էր հետքը։ Այժմ նա յեկել էր կնոջը
փնտռելու Չենդինատի խմբում։

Շուտով նա իրեն նին վերցրեց Սանայի կնոջը — Կոկոյին։
Կարող վերականգնված էր։ Այդ՝ ամիսներ տոաջ տեղի ունեցաւ։
Յեւ այժմ Կոկոն տղա յերեսա յե ունեցել Պենայից։ Հայրը շատ
էր հպարտանում նրանով։ Կոկոն նույնպես դո՛հ էր իր նոր ա-
մուսնուց։

Ուստինը յերեւակայեց, թե ինչ կլինէր իրեն հետ, յեթե Ռե-
ռոմատուն փախչէր իրենից։ Իսկ ինքը կկարողանա՞ր դաւաճա-
նել նրան։ Վոչ, նա վոչ մի ցանկութեամբ չունէր այդ բանն անե-
լու։ Վոչ Կոկոն, վոչ ուրիշ կանայք չէին դալթակեցնում նրան։
Իսկապես ինչո՞ւ կինը—կին է։ Ամեն կին էլ կարող էր նրա համար
յերեսաներ բերել։ Չե, հարցն այդ չէր։ Նա ցանկանում էր մի-
այն Ռեռոմատունի հետ լինել, և ուրիշ վոչ մի կնոջ հետ։

Ուստինը նստել էր առավելի մոտ և վողտրի քաղով կոկոն էր
բամբուկի մի մեծ թլտոր։ Թե ինչի համար էր պետք դալու այդ
բամբուկը — ինքն էլ չգիտեր, բայց ուրախանում էր, վոր բամ-
բուկն այնպես վողտրի էր դարձել ու սրվել։ Նրանով հեշտու-
թեամբ կարելի յեր կոնատակի մաղերը սափրել։

Մոտ վաղեց Պենային՝ դուռատ ու հուզված։

— Յես հենց հիմա տեսա թունավոր ոճին։ Նա հարձակվեց
ինձ վրա, քայց յես ժամանակին յես ցատկեցի։

Բամբուկյա դանակի բերանը փորձելով՝ Ուստինը հանդիստ
հարցրեց։

— Վո՞րտեղ պատահեց :

— Նա արեւիկող էր արել այնտեղ, բամբուկների հետեւ, բարձի վրա :

Ուստինը հիշեց, վոր դրա նման մի ոճ մի ժամանակ խայթել է իր յեղբոր: Նա վեր ցատկեց ու հարցրեց Պենայուն.

— Դու ծեր ես: Մատ, քի՞չտ է, վոր այդ ոճից խայթված մարդը մեռնում է:

— Այո, այդ ճիշտ է,— համոզված պատասխանեց Պենային,— դրանից խայթվածը մեռնում է համարյա թե նույն րոպեյին: Նա խայթեց լիմ հորեղբորը և նա մեռաւ այնքան ժամանակում, վորքան ժամանակ վոր քեզ պետք կգա յերեք բանան ուտելու համար:

— Այդ վո՞նց կլինի, վորքերի ոճը վո՞նց կարող է սպանել այնքան մեծ փարդուն: Ախր նույնիսկ ահագին, մի սափնս յերեքսր վաղանդ ոճն էլ չի կարող այդ անել:

Պենային մտածկոտ շարժեց գլուխը:

— Չգիտեմ: Յես միայն գիտեմ, վոր մարդն իսկապես մեռնում է:

Ուրեմն ոճն էլ իր դաղանիքն ունի: Ուստինը պետք է իմանա այդ դաղանիքը: Իսկ յեթե նա ուտի ոճի՞ն... Այդ դեպքում ոճի հետ միասին կուտի նաև նրա դաղանիքը:

Ուստինը վաղեց բամբուկների կողմը: Կամացուկ ու զաղսառդղի սառաջ՝ զնաց, անչարժ մնաց յերկար ժամանակ, սպասողական դրուժյամբ առաջը նայելով: Վերջապես հաղիվ լսելի խշխշոց յեկավ: Փոքրիկ դորը ոճը բամբուկի ցողունների արանքով, չոր տերեւների միջով սողում էր առաջ: Յերբ նա բավական մոտեցել էր, Ուստինը փայտով սպանեց նրան, կորեց նրա գլուխը և ակեսց դնել: Այո, ճիշտ այդպիսի ոճ էր խայթել նրա վաղը յեղբորը: Բամբուկի սուր դանակով Ուստինը մաշկեց ոճին, միւսը կերաւ սառնց մնացորդի և հպարտ ձգվեց:

Եթե ոճի մեջ գաղտնի հատուկ ուժ լիներ, այդ ուժը այժմ անցել է իրեն:

Յերկաջ փնտռումներից հետո դտան Նունպանդ Ռիային: Պենային իր կնոջ հետ միասին միացան Ուստինին: Տեսնելով յերկաթե դանակը, նիզակը և հրամանը, Պենային նույնպես

ցանկացավ ստանալ այդ արտասովոր առարկաներից: Նա կառչուկ հավաքելու գործում ողնում էր Ուստինին, հետաքուք, վոր մի բան էլ իրեն բաժին կընկնի:

Սկսեցին խորհրդակցել, թե ինչ կերպ պատահեն մտայան սուստրականներին: Վորոչեցին նախ դնալ Նունպանդ՝ Ռիայի կնոջ յեղբորը մոտ: Ուստինը փշակից հանեց կառչուկը ամբողջ պաշարը և բոլոր չորսով ուղեորվեցին դեպի Ալիեր—Պուտի:

Մի որից հետո նրանք հասան Բադինդու Ռալամի խրճիթը: Նա կանգնած էր անտառի խորքի թափուտի մեջ, առվակից հեռու: Բայց խրճիթը դատարկ էր: Ուստինը նայում էր դարմացած, խրճիթի տանիքն ավելի բարձր ու մեծ էր, քան կուրուների սովորական քույիկը: Անկյուններում տնկած էյին ցցեր, վորոնք իրենց վրա պահում էյին տանիքը: Բամբուկյա հատակը յերկու վոտնաչափ բարձր էր դեմնից: Այստեղ սպասարարված էյին հարմար անկողիններ: Այո, այստեղ հարմար ու հաճելի անկյուն էր: Ուստինը վորոչեց՝ հենց վոր յերկաթե դանակ ունենա, անմիջապես կառուցի այդպիսի խրճիթ:

Ել ինչեք ասես, վոր չկար Բադինդու Ռալամի խրճիթում խոսի, ամանեղեն, զանազան տնային իրեր: Ուստինը չմեկ էր:

Փոքր ինչ հեռու յերկու ուրիշ խրճիթ կար: Մեկի մեջ ապրում էր Բադինդու Ռալամի վորդին՝ իր կնոջ հետ մյուս փոքրում՝ յերկու սպասանիներ: Յեւ ամենուրեք դրված էյին Ուստինին անձանոթ իրեր, ցանցեր, տոպրակներ, ձկնորսական կողովներ: Շրջակայքում աճել էյին կոկոսյան արմավի մատղաշ ծառեր, նրանց վրա դեռես պտուղ չկար: Քաղցր կարտոֆիլի բնդարձակ դաշտը, պտղատու և բանանի ծառերի պուրակը, չրջապատել էյին խրճիթները: Թեև այդ բոլորն անմշակ էյին ու յերեսի վրա պցած, բայց Ուստինը հիացմունքի մեջ էր: Նա յերեք դրանից ավելի չքնաղ բան չէր տեսել: Նա ահով ու հարգանքով լցվեց նրա նկատմամբ, ում պատկանում էր այդ բոլորը: Այդ մարդը պետք է վոր հզոր լիներ և ամենակարող:

Նունպանդ Ռիան բոլորը հետադուտեց, և վորոչեց, վոր Բադինդու Ռալամը վաղուց է բացաղայում հավանաբար թափառում է ուրախում: Ի՞նչ պետք է անել: Փնտռե՞լ նրան: Բայց վո՞րտեղ: Վորոչեցին բաժանվել իրարից և Բադինդու Ռալամին փնտռելու զանազան ուղղություններով, իսկ հաջորդ լիալուսնին նորից հավաքվել այդտեղ:

Ուսանողները իր դանձր թաղերեց մի մեկուսի տեղ և Խեղճա-
տուլի ու փոքրիկ վորդու հետ ճանապարհվեց Ալեք-Պոստիով
դեպի վեր:

Յոթ որ առանց կանգ առնելու նրանք քայլեցին միևնույն
աղղուլթյամբ: Ճանապարհին նրանց պատահում էին վաղուց
ինչ-վոր մարդկանց կողմից խաղած կառուցակառու ծառեր:
Ուսանողները տեսավ, վոր շատ ծառեր դրանից չորացել են: Վերջա-
պես նա տեսավ նոր կտրած վոճիկեր, վորոնց վրա վերելից ներքև
փոս էր փորված: Այդ փոսերը լցված էին ծառի հոտող հյութով:
Ուրեմն մոտերքում պետք է մարդիկ լինեն: Այստեղ Ուսանող
հեշտությամբ կարող էր հավաքել թանգարժեք կառուցուկ, ամելի
չատ, քան հավաքել էր վորջ ամսվա ընթացքում: Բայց վոչ...:
Ծառերն ինքը չէր խաղել:

Նա վորոշեց սպասել այստեղ: Մարդիկ, վորոնց պատկանում
էին այդ ծառերը, պետք է վոր շուտով վերադառնային:

Հենց այստեղ էլ Ուսանող իր համար մի ծածկ կառուցեց և,
չնայած վոր սնունդն աղքատիկ էր և պիտի քաղցած մնային,
վորոշեց թափառել միայն մոտերքում:

Նրա հաշիվը ճիշտ դուրս չեկավ: Մի քանի որ անց յերկու
մարդ չեկան՝ յերկար նիզակներով և ցաքասները դոտիները
խրած: Մեկը յերկաթե կացին էլ ուներ: Մեջքներին նրանք ու-
նեյին մեծ հրաշալի դործած կողովներ: Այդ մարդկանց աղղ-
րերի փաթաթաններն ինչ-վոր հատուկ փափուկ կեղևից էին
պատրաստված և բոլորովին նման չէին Ուսանողի ու Ռետո-
մատուլի կոշտ ու կոպիտ փաթաթաններին: Ուսանող դեռ յերբեք
կտորեղեն չէր տեսել: Յեկողները Բաղինդու Ռալամն ու իր
աղան էին:

Ուսանող յերկչոտ կերպով աշտմեց նրանց, թե ինչ նպատա-
կով են իրենք յեկել: Ծերունին բարեսրտորեն ժպտաց և սիրով
խոստացավ իր աջակցությունը: Ուսանող նրան դուր չեկավ:
Հետո ծերունին իր տոպրակից հանեց անսովոր, սուր հոտ ար-
ձակող կեղև և թի քանի չոր տերևներ, կեղևը փաթաթեց տերե-
ների մեջ, ամեց Ուսանողին ու Ռետոմատուլին, իսկ իր բաժինը
դրեց բերանը: Այսպես արեց նաև իր վորդին: Ապա Ռալամը
կրակ հանեց և վառեց չրթունքների միջև սղմված տարրինակ
առարկան: Ուսանողն աղչած նայում էր ծխախոտի կապույտ ծխին:
Ինչ քան է այդ: Ծիծաղելով նրա դարմանալու վրա, Բաղինդու

Ռալամն իր հաստ դլանակը խոթեց Ուսանողի բերանը: Ուսանող
ամբողջ ուժով քաշեց ծխախոտը, ծուխը չնչափողն ընկնելուց
սատիկ հաղաց, բայց քաջաբար շարունակեց ծխել, մինչև վոր
սառը քրտինքը պատեց ճակատը: Նա ուրախացավ, վոր ծխա-
խոտը վերջացավ, բայց այնուամենայնիվ այդ դյուտի նորու-
թյան տալավորությունը և խանձող ու կծու ծուխը նրան դուր
չեկավ:

Ապա բոլորը միասին սկսեցին ծառերից ժողովել կարված-
ներում հավաքված հյութը: Բաղինդու Ռալամն Ուսանողի ձեռքը
յերկաթյա մի կարճ ցաքատ դրեց: Նրանով անհամեմատ հեշտ
էր աշխատել, քան բամբուկե դանակով:

Վերջացնելով աշխատանքը և վերցնելով հավաքած կառու-
չուկը՝ նրանք դնացին իրենց ոթևանը:

Ուսանող յեթաղում էր, վոր ինչ-վոր անսովոր բաներ
կտեսնի, բայց մի քանի սովորական սաղարթե ծածկեր տեսնելով
գրեթե հիասթափվեց: Ծածկերի առաջ, զվաթ խարույկի շուր-
ջը, կանայք յերկաթե ամանի մեջ ինչ-վոր բաներ էին յեփում,
ընկ կրակի վրա վարաղի մսի մի մեծ վտոր էին խորովում:
Ինչ համեղ հոտ էր դալիս նրանից...:

Ուսանողն արագ իր համար քրտիկ շինեց և յերբ հասավ ու-
տելու ժամանակը, նա և Ռետոմատուլն մյուսներին հաղթաբար
բաժին ստացան: Ուսանող վոչ մի կերպ չէր կարողանում ընտե-
րանալ նոր տալավորություններին: Խորոված միս նա արդեն կերել
էր Նոնապանդ Ռիայի մոտ, բայց բրինձ նա կյանքում առաջին
անգամ էր ուտում: Նա չլմած էր:

Յերբ հասան լիալուսնի օրերը, վերադարձան Բաղինդու
Ռալամի խրճիթը: Պենայի ընտանիքը նույնպես ժամանակին
ներկայացավ: Սկսվեց խորհրդակցությունը:

Ինչ ասես, վոր չգիտեր Բաղինդու Ռալամը: Ինչ խելոքն էր
նա: Նա պատմեց, վոր մալայցի առևտրականները սովորաբար
դալիս են նավակով, տարին յերկու անգամ, և Ալեք-Պոստիով
բարձրանում են հենց այն ժամանակ, յերբ արևը կանգնած է
բարձր գեղիթում: Իրենց ծանր նավակով նրանք չեն կարող հա-
նել մինչև Բաղինդու Ռալամի խրճիթը և պետք է կանգ առնեն

պետի հոսանքի ուղղութեամբ ներքեում: Ուստինը հալածաբար կառուցուիլ պետք է տեղափոխի վորոշված վայրը—մերձախնյա մեծ թղենու մոտ: Իր հանձնած կառուցուիլ վորակի ու քանակի համեմատ ել Ուստինը մալայցիներէջ կտտանա իրեն հարկաւոր առարկաները:

Բաղինդու Ռալամը խոստացաւ ուղեկցել Ուստինին և ողնել նրան իր խորհուրդներով: Ուստինը բախտավոր եր:

Պենայու և Ուստինի ընտանիքներն իրենց համար ամուր խրհ-ճիթներ կառուցեցին և յերր Ուստինն ու Ռետոմատուն առաջին գիշերը քնեցին իրենց նոր բնակարանում, նրանք հպարտ եյին ու յերջանիկ:

Ուստինն սկսեց մասնակցել վորսորդություններին, սովորեց նիզակով խիւլ վայրի խողեր, յեղջերունք, պետի կրիաներ, սովորեց ձկնակողովներ սարքել ու դնել, ձուկ վորսալու համար պատվարներ սարքել և ուրիշ շատ ոգտակար զբաղմունքներ: Ռետոմատուն շատ նոր բաներ խմացաւ աշտեղի կանանցից: Բացի դրանից, Ուստինին ողնում եր կառուցուիլ հալածելու գործում, մյուսների հետ շրջում եր անտառում և մեծացնում եր իր սեփական պաշարները:

Վերջապես ծանր բեռնված կուրունքը ճամբա ընկան: Մեծ խմբով 18 հոգով— ճամբորդելը հեշտ բան չեր: Որական մի փոքր տարածութիւն եյին անցնում, քանի վոր շատ եյին ծանրաբեռնված: Առավոտյան ոթեանի մոտերքում մի կերպ հազեց-րին իրենց քաղցն ու շարունակեցին ճանապարհը: Յերբ արեւը բարձրացաւ, նորից ընդհատեցին ճամբորդութիւնն ու նորից ցրվեցին ուտելիք ճարելու համար:

Մի քանի օրից հետո, կեսօրին թափուտում լսվեցին կանացի ճիչեր: Բաղինդու Ռալամի տղան դնում եր կանացի մի փոքրիկ խմբի առաջից, և նախքան նա կհաջողեցներ բարձրացնել նիզակը, վազըր ցատկեց նրա վրա ու տակը դրեց: Ինչպես հայտնի յե, զոհը միշտ առաջից քայլողն է լինում:

Խելացնոր կանանց ճիչերը միախառնվում եյին վազրի խուլ մռնչուններին: Ուշադրութիւն չդարձնելով կանանց վրա՝ վազրն սկսեց իր սոսկալի ճաշկերուլթը: Մոտ վաղեցին կուրու տղամարդիկ: Գազանը վնչալով ու մռնչալով նստած եր իր արնաշաղախ վորսի վրա ու լճնամբար վիշտացնում եր ամբոխված մարդկանց վրա: Մարդիկ գոռում եյին, շարժումներ եյին անում, ձո-

ճում եյին տեղերն ու վայտերը, բայց չեյրն համալծակվում մոտ գնալ: Հանկարծ գազանը վորոտանման մռնչաց ու վեր կացաւ: Բոլորը վախեցած մի կողմ նետվեցին: Վազըր նկատելով վոր ավելի շատ մարդիկ են մոտենում, վեցրեց պատահողոված մարմինն ու խոշոր թռիչքներով անհետացաւ անանցանելի թափուտում:

Բոլորն ել վախից պապանձված առաջ դնացին: Ուստինը վերցրեց սպանվածի տեղն ու դանակը: Նրանք արնաթաթախ եյին, և Ուստինն իր ձեռքերն ապականեց արյունով: Նրա մեջքով սարսուռ անցաւ: Ինչքան հզոր, ինչքան անվախ է վազըր: Նա չի վախենում յերկաթե դենքից, թեև դենքն ավելի սուր է, քան նրա ատամներն ու ճանկերը: Նա սարսափեց:

Վերադառնալով խմբի ոթեանը՝ Ուստինը խմացաւ, վոր մեռածի կինը յերեխաների հետ անհետացել է: Մնացածները նույնպես պատրաստվեցին հեռանալու այդ չարաբաստիկ վայրից:

Ուստինը հարցրեց Պենայուն և Նունպանդ Ռիային, թե ինչո՞ւ յեն բոլորն ել վախչում աշտեղից:

— Զգիտեմ: Այդպես է պետք: Այդպես է պետք, — ասարսափով կրկնեցին յերկուսն ել:

Ուստինը դիմեց Բաղինդու Ռալամին և նա ահով չչնջաց.

— Հաստատ չգիտեմ: Կարող է պատահել, վոր սպանվածը յետ դա, վորպեսզի վրեժ լուծի կենդանի մնացածներից: Այդպես են ասում մալայցիները: Հեռու, հեռու աշտեղից վորպեսզի նա չկարողանա գտնել մեղ:

Յեւ բոլորը սարսափը դեմքնեցին վախան անտառով:

«Դրա մասին մալայցիները մեզնից շատ գիտեն մտածեց Ուստինը: Նա տենչում եր մոտիկից ճանաչել մալայցիներին:

Մի քանի օր անց՝ ճամբորդները հասան նշանակված վայրը: Այն փոված գետը հովիտն եր տանում իր դեղին, տղմոտ ջրերը: Կիզիչ արեւը խաղում եր ջրի հարթ մակերեսի վրա: Ափին կանգնած եր մի հսկա թղենի: Նրա տակի հողը բոլորովին մերկ եր: Հաստ ոճերի նման դեպի հեռունքն եյին սողացել նրա ար-

մատները: Հրեշտակոր ծառարուները կաղմված եր անհամար մանր բներից, վորոնք մերթ ուղղաձիք բարձրանում եյին դեպի վեր, մերթ հյուսիսում եյին իջար: Նրանից դեղին ծոպերի նման, կախված եյին բարակ, ողային արմատները: Բոլորից վերև նշմարվում եյին քնած կապիկների ուրվագծերը: Գետի վրա մակուշկաներ չեյին յերևում: Մալայցիները դեռևս չեյին յեկել:

Բազինդու Ռալամի խորհրդով կուբուներն իրենց բերածը առանձին—առանձին դրին ծառի տակ և նրանց վրա տնկեցին այն իրերի նմուշները, վոր ուղում եյին ստանալ կառուչուկի դիմաց, — փայտե մանր դանակներ, տեղի ծայրեր, ծխախոտի տերև, գործվածքի մի կտոր: Մալայցիների ուշադրութունը գրավելու համար ափին մի քանի յերկար ձողեր ամրացրին, ծածկեր կառուցեցին ու սպասեցին առևտրականների յերևալուն:

Այդպես անցավ կես ամիս: Կուբուներն ամեն որ իջնում եյին դետափ, բայց մակուշկները չեյին յերևում: Պենային սկսեց տուն վերադառնալու մասին խոսել: Գիշերը նա մոտիկից լսել եր վազրի սպանազին մոնչոցը: Պենայի վախենում եր: Նրան հազիվ համոզեցին մի քիչ ել մնալ: Մի անգամ գիշերը դետը մի վիթխարի ծառ եր քշում: Նրա արմատները հոսանքն արգելակելու դուրս եյին ցցվել ափից քսան քայլ հեռու: Մի քանի որ հետո այդ ծառին մոտեցավ մի մեծ նավակ: Նրա վրա մարդիկ եյին չարժվում: Տախտակամածից ծուխ եր բարձրանում դեպի յերկինք:

Կուբուները մերձափնյա թփերի մեջ թաղնված՝ սպասում եյին համբերությամբ: Միայն Ուսսինն եր անհամբերությունից յեփվում — տասն ամիս նա սպասել եր այդ բոպներին...

Սալտադեա հաղնված՝ մարդկանցով բեռնված մի ծառակուր*) արձակվեց մեծ նավակից: Նրանք առաջ թխավարելով մոտենում եյին ափին: Ուսսինը բերանը բաց նայում եր այդ նոր, անհասկանալի հրաշքին: Նավակը կապվեց թղենու մոտ, ափի թփից: Մարդիկ ափ դուրս յեկան, մի ժամվա չափ մնացին այնտեղ և նորից դնացին:

*) Կարաիբյան մակուշկ:

— Հիմա փոխանակելու համար բաներ կբերեն, — բացատրեց Բազինդու Ռալամը:

Յեւ իսկապես, մեծ նավակից ծառակուրին մեծ-մեծ հակեր բարձեցին: Կետորին մոտ հակերն ափ հանվեցին: Ուսսինը չեր կարողանում սրտկերացնել, թե ինչեր կարող են լինել հակերի մեջ:

Ջրի վրա տրվեցին կոշնաղանդի հարվածները:

— Այդք նշան ե, վոր մենք կարող ենք մոտենալ և վերցնել փոխանակված բաները, — ասաց Բազինդու Ռալամը:

Կուբուները շտապեցին թղենու կողմը:

Չուշուլթյամբ չըջակայքը դնելով՝ առաջինը Բազինդու Ռալամը մոտեցավ իրերին. նրան հետևեցին մյուսները: Ուսսինը նետվեց այն կողմը, ուր դրել եր իր կառուչուկը, և հրվանքից բացականչեց, այնտեղ ընկած եր մի նիզակ, յերկաթե մեծ դանակ, մի փոքր դաշույն, հրահան, մի տուփ ծխախոտ և մի քիչ ել կտորեղեն: Այժմ նա հարուստ ե և ուժեղ:

Ուսսինն ուրախությանից իրեն կորցրած՝ փաղաղքում եր Ռե-տոմատույին: Նրա յերջանկությունն անսահման եր: Բազինդու Ռալամն ավելի պահանջկոտ եր: Նա յերկար նայեց իր համար թողնված իրերին, դժգոհությամբ տարուբերեց գլուխը և իր չորս հալք դուռապերջները մի կողմ հրելով՝ կանաչ տերևի վրա մի քանի հատիկ բրինձ դրեց: Մնացած բոլոր կուբուները, վերցրին փոխանակությանից ստացած իրերը, իսկ Բազինդու Ռալամը փայտով մի տեսակ հարվածում եր փչակավոր ծառին: Բոլոր կուբուները թաղնվեցին թափուտում:

Միառժամանակ հետո ծառակուրը նորից լուրաց դեպի ափ՝ մալայցիները նորից ափ դուրս յեկան: Ուսսինը կյանքում առաջին անգամ ուրիշ ցեղի մարդ տեսավ: Նրանց գլխներին չալտիկ թաչկինակներ եյին կապած, հագներին վարտիկներ կային, և սպիտակ, կեղտից գույնը փոխած կուրտիկներ: Այդ մարդիկ Ուսսինին արտասովոր բարձր արարածներ թվացին:

Բազինդու Ռալամը նրանց հարգանքով գլուխ ավեց, խա-նարհեց, ձեռքերը դրեց ծնկներին ու տեղում սառեց: Ուսսինն ու Ռետոմատուին յերկյուղից դողալով կանգնել եյին մի քիչ հեռու: Մնացած կուբուները թաղնվել եյին: Բազինդու Ռալամը մալայցիներից մեկի հետ սակարկում եր ձեռքի չարժումներով,

վարձեք լիովին փոխարինում եյին բառերին: Մյուս մալալացիները տարակուսանքով նայում եյին վաճառներին:

— Մի նայիր այդ տկլոր կռապաշտներին: Մի՞թե դրանք մարդիկ են: Յերդովում եմ սլաճում, վոր դրանք անտառի դադաններ են...:

Մի մալալացի նայեց Ռեաոմատույին և զարմացած դռչեց՝

— Նայիր այդ կնոջը, Հաջի Դուլլա. յես քիչ եմ տեսել այդպիսի դեղեցիկուհի: Յեվ ինչ ել լավ են սաղում ծաղիկները մաղերի մեջ: Յեթե նրան լողացնեն և լավ շորեր հագցնեն, նա խաւական իշխանուհի կդառնա:

Մալալացին իր վախճառ հայացքը չէր հեռացնում Ռեաոմատույի վրայից:

Ուստինը չհասկացավ նրանց խոսակցութիւնը, չհասկացավ այդ հայացքի նշանակութիւնը: Յեվ յեթե նույնիսկ բառերը հասկանար ել, միեւնոյն ե, նրանց միտքը չէր ըմբռնի:

Բազինդու Ռալամը վերջացրեց առևտուրը, մալալացիները հավաքեցին կառչուկն ու տեղափոխեցին մալուկը: Հաջի Դուլլա կոչված մալալացին դարձավ Ուստինին և ասաց.

— Եյ, լսիր: Մեզ հարկավոր ե բամբուկի վեց ձող, ամեն մեկը չորս սաժեն յերկարութեամբ, և այնքան հաստ, վոր յերկու ձեռքի մատները հաղիվ փաթ տան: Դե, չտալիր: Նգուց առաւոյն շուտ քենք քնում ենք: Փոխարենը կնոջը համար սիրուն չէրեր վատանա:

Ուստինն անմիջապէս դործի կալով, — նա ցանկանում եր սիրաչափ մալալացիներին: Բազինդու Ռալամն ուղեց նրան այդ գործում, ցույց տալով բարձրահասակ բամբուկները տեղը: Ժամանակը քիչ եր մնացել, յերեկոյն վրա հասավ:

Դեպի բամբուկի սուբախը գնալիս Ուստինը ճանապարհին լսեց սարսափելի մոռոց: Այդ վազրն եր, վորի ձայնը լսվում եր զիչերը: Ուստինը շուտ յեկավ մի ուրիշ կողմ և յերկաթե նոր ցաքատով շատ հեշտ ու արագ կտրեց բամբուկները: Նրանք այնքան ծանր եյին, վոր Ուստինն ստիպված յեղավ ամեն ձողն առանձին քարչ տալ: Արդեն մթնել եր, յերբ նա վերջացրեց աշխատանքը և մոտենալով թղի ծառին՝ նայեց դետին: Թանձր խավարը հլանել եր նրան: Սև պատի նման կանգնած եր դարավոր ունտառը: Կարմրավուն շողերը նավակից ընկնում եյին ջրի մեջ:

«Նգուց առավոտյան», — մտածեց Ուստինը և ուրախ շտապեց տուն:

Բայց մեր ե կորել Ռեաոմատուն: Փոքրիկ տղան ծածկի տակ մենակ նստած՝ լալիս եր: Ռեաոմատուն չբացել եր: Յերեկի կուլունների կանանց մոտ ե դնացել: Ուստինը յերեխային նստեցրեց սուսին և դնաց հարևանների մոտ: Բայց վոչվոք չէր տեսել Ռեաոմատույին և վոչինչ չգիտեյին նրա մասին: Չլինի՞ թե փախել ե...:

Վոչ, այդ անկարելի յեր: Այդ դեպքում նա յերեխային հետը կտաներ: Վոչ, Ռեաոմատուն չէր կարող թողնել Ուստինին: Նրանք շատ եյին սիրում իրար: Ուստինն ամեն բանի վրա կարող եր կասկածել — իր վրա, ծառերի, արևի և աստ կողքին քջքացող ջրերի գոյութեան վրա, բայց կասկածել, վոր Ռեաոմատուն իրեն չի ձգի հեռանա, — այդ բանում նա համոզված եր: Նրա հետ ինչ-վոր բան եր պատահել: Բայց ի՞նչ: «Մի՞թե վազրը...» — վայրկենապէս անցավ Ուստինի գլխով և նա սոսկաց:

Վոչ, այդ անկարելի բան ե: Բամբուկ հավաքելիս նա կլսեր վազրի ձայնը: Ուստինը թեթևացած շունչ քաշեց:

Բայց ի՞նչ կարող ե պատահած լինել: Նա ուտելու մասին մոռացած, տաղնապալի մտքերի մեջ նստած եր ծածկի տակ, — յերեխային Կոկոն վերցրել եր իր մոտ: Թփերի մեջ ինչ-վոր բան իշխացրեց: Ուստինը ցնցվեց: Նրա առաջ կանգնած եր Նուռապահ Ռիայի կինը:

— Ուստին, յես չեմ ուզում քեզ տանջել: Յերբ դու դնացիր, Ռեաոմատուն դնաց դետը ջրի: Յես քիչ հեռվում ցախ եյի հոսվաքում: Մեկ ել մի ճիչ լսեցի: Ինձ թվաց, թե այդ նրա ձ: Ենե: Յես վաղեցի նրա կողմը, մեկ ել թիակների ճողվիտով լսեցի: Յես վախեցա — չհամարձակվեցի մոտենալ: Ուստին, Ռեաոմատույին մալալացիները փախցրել են:

Ուստինը տնքաց ցալից: Նա նստել եր անշարժ և բուրժ հայացքը հառել եր խավարին: Ժամը ժամի հետևից անցավ:

Հեռվից ինչ-վոր տեղից լսելով վազրի մոռնոցը, Ուստինն ընկավ դետին, բուռնցքները սկսեց խփել դետին ու հուսահատ սպառնակել՝

— Վազր, սխալ, սգնիր ինձ...

Յերբ առավոտը բացվեց, հարևանները վեր քաշեցին Ուստինին: Արճճե քնի մեջ նա պառկած եր բերանքսիվար:

Արևը ծագեց: Ուստինը դնաց թղեռու կողմը: Բամբուկն ընդած եր այնտեղ, ուր թողել եր նա յերեկոյան: Մալալացիները

նախկին անհետացել էր, Ուսսինը վհատությամբ նայեց ջրին։
Կապիւսը միամտացուկ ու գաղտնագույն սողոսկեց ներսը— մալալացի-
ները նրան ուղարկել էյին բամբուկի մողմը, վորսկեսպի հեշտու-
թյամբ հափշտակեն Ռետոմատույին։

Կատաղությունը համակեց նրան։ Հանկարծ նրա բորբոքած
աչքերն ինչ—վոր կարմիր բան նկատեցին զետափին։ Վալրի
թուխնեքով նա սլացալ զեպի կարմիր բիծը։ Նրա կոկորդից
կերկերուն վռնոց դուրս թռալ։

Այնտեղ, կիսով չափ ջրի մեջ, պատկած էր Ռետոմատուն։
Նա մեռած էր։ Գլուխը մի կողմի վրա խոնարհած, քնքուշ
ժպտալով՝ նա ձեռքերի թեջ ամուր անգմել էր կարմիր ծաղիկ-
ները։

Ուսսինը մոտ գնաց։ Ռետոմատույի բարակ բազուկներին կա-
պած պարանը կրծոտած էր։ Ըստ յերևույթին զիշեջը նրան հա-
ջողվել էր փախչել, նա ջանք եւ թափել ջրում սուզված ծառի
վրայով հասնելու փրկարար ափը, ապա ծառից թուել էր ջրի մեջ
և սուզվել էր, վորովհետև լողալ չգիտեր։ Հոսանքը քշել—ափ էր
նետել նրա դիակը։ Ռետոմատուն մինչև իր մահը հավատարիմ էր
մնացել Ուսսինին։

Ուսսինը մոռնում էր վիրավոր կենդանու նման, դողում էր
կատաղությունից, ճոճում էր նիզակը զետի ուղղությամբ, և
նրա մոլեգին կանչերը հասնում էյին հեռուները։

— Մարդասպաններ, մարդասպաններ, ուզում եմ վազը դառ-
նամ, վազը...

Նա ջրից հանեց մեռած կնոջը, հոգատարությամբ սրտ-
կեցրեց ափին, շոյեց նրա մազերը և զարդարեց ծաղիկներով։
Այս վերջերեց նիզակն ու դանակը և վաղեց այնտեղ, բամբուկի
տնտառը, ուր նախորդ որը լսել էր վաղրի ձայնը։

— Ահա նա, ահա։

Նրանից մի քանի քայլ հեռու կանգնած էր հսկարտ կենդանին։
Մարդ ու վազը նայեցին իրար աչքերի մեջ։ Վաղրը պատրաստ-
վեց թուխնի, բայց Ուսսինը մարտական կանչով վրա հասալ և
յերկաթե նիզակը խորը խրեց գաղանի վիզը։ Այրյունը ցայտեց
առնակի նման։ Վիրավոր վաղրը կատաղի մոռնոյնով փչրեց
նիզակը և՛ որհառական կովի մեջ մաղիններով պատռեց կու-
րույի մարմինը։ Մեկը մյուսի հետևից խրվում էր մարդու գա-

նակը գաղանի մարմինը, — վորը, գլուխը, վիզը, մինչև վոր
վաղրը տապալվեց զետին ու շունչը փչեց։

Այն ժամանակ Ուսսինը նրա կործքը պատռեց զաշույնով,
սրկեց—հանեց գեռ ևս տաք ու բարխող սիրտը և վայրենի
ազատությամբ ատամները խրեց նրա մեջ ու խփեց։

Այրյունը հոսում էր Ուսսինի սոսկալի վերքերից։ Նա չէր
զգուսմ այդ։ Նա բարձր գոռում էր և հեռուներում լսվում էր նրա
ձայնը։

— Յես քո վրեժը կառնեմ, Ռետոմատու... Յես կերա վազ-
րի գենդանի սիրտը։ Այժմ իմ մեջ վաղրի մեծ ուժն է...

Կուրծները վոգ փնտռում էյին Ուսսինին և լսել էյին կովի
ազմուկը՝ հեալով զեպի վայրը հասան։

Յեվ տեսան, վոր անտառի սպանված տիրակալի մոտ կանգ-
նած է Ուսսինը արնաթաթախ ու յերանության ժպտալ գեմքին։
Ծրճակացքում զետինը ծածկված է տաք արյունով։

Ահա Ուսսինը գունատվում է և յերերվում։ Բաղինդու Ռա-
յամը բռնում է նրան, զգուշությամբ պառկեցնում է գետնին։
Սակայն Ուսսինի խենթ աչքերն այլևս չեն տեսնում իր շուրջը
հափաքված ընկերներին ու բարեկամներին։ Մի րոպեյաչափ նա
անհարժ է մնում։

Ապա վեր է յենում։ Նա աչքերը հառում է արևի ճառա-
զայթններով վողողված որխիդեյին։ Նրա հայացքը պարզվում է։

— Յես ոպանեցի վաղրին։ Յես ինքս էյի փնտռում նրան։
Յես ուզում եյի ուտել նրա սիրտը։ Յես կերա սիրտը, յերբ նա
գեռ դողդողում էր իմ ձեռքի մեջ։ Հիմի վաղրի ուժն անցել է
ինձ։ Հիմի յես պետք է վրեժ առնեմ Ռետոմատույին սպանող-
ներից։

Ուսսինը նորից կորցրեց գիտակցությունը։ Մարդիկ լուռ
կանգնած էյին չորս բոլորը։ Ի՞նչ և խրել Ուսսինը. «Ինքն է
հարձակվել վաղրի վրա»։ Յեվ կերել է նրա սիրտը...

Այդ սուտ չէ։ Ահա գաղանի մարմինը՝ կրծքին բացված
խորը վերքով։

Մեռնողը գինեց չընապատը։

— Յես մեռնում եմ, Բաղինդու Ռալամ, —ասաց նա ցած
ձայնով, — չես չկարողացա Ռետոմատույի վրեժն առնել։

Նա ցնցվեց, խոխոացրեց։ Այլ արյունը դուրս հոսեց բերանից։
Մարմող հայացքը նորից կանգ առալ կարմիր ծաղիկների վրա։

ժպտալով նա բարձրացրեց իր թուշը բազուկը: Ապա ձգվեց ու հանդարտվեց: Մարդիկ լուռ ելին... Բազմաթիվ Ռալամը նիզակով թիկն սլոկեց կարմիր օրխիդեան և դեցեց մեռածի աջուր-նակալած մաղերի վրա: Նրա գլուխը դրեց վազրի մարմնի վրա:

Ուստինի ձեռքը դրին իր ճեղքված նիզակը և արյունաթաթախ դաշույնը:

Յեւ կուրունները ալլալս յետ չնայելով, հեռացան և արագ անհետացավ ումբայի յերեկոյան աղջամուղջի մեջ:

Ա Ր Ե Գ Ա Կ Ը

Ժամանակն անցնում է, յես պետք է շարունակեմ իմ ճանապարհը: Դուրսահին և Ռիպինին ուղարկում եմ իմ շտաբ — բնակարանը՝ Սուրու—Լանգու, աշխտեղ մնացած իրերը բերելու և ծար բեռնակիրներ վարձելու, վորոնք ինձ պետք է տանեն արևմտյան ծովափը, բայց մոչ թե մեծ ճանապարհով, այլ լեռնաշղթայի անտառներով ձգվող չափովով:

Այդ լեռները դեռ վոչվոք չի հետազոտել: Հայտնի չե՝ քանի լեռնաշարք կա աշխտեղ և ինչքան է նրանց բարձրությունը: Ասում են, վոր թայդ լեռներում մեծ դետեր չկան և այդ պատճառով ել անցումն աշխտեղից առանձնապես դժվար չի լինի:

Ինձ լամենից շատ անհանգստացնում է ուտելիքի հարցը: Մեր ճանապարհը կտևի ութ օր: Մենք քսան հոգի յենք: Մեր օրվա ընդհանուր ուտելիքը պիտի լինի—14 կիլոգրամ բրինձ, այսինքն 112 կիլոգրամ ութ օրվա համար: Այդ բեռը կարող են տանել 5 բեռնակիր, այն պայմանով, վոր դնացողներից ամեն մեկն իր հետ մեկ օրվա բաժին վերցնի: Հինգ բեռնակիրներին ել իրենց հերթին ութ օրվա համար պետք է 28 կիլոգրամ բրինձ. այդ բեռն համար պետք է ունենալ յերկու ավելորդ բեռնակիր, վորոնցից ամեն մեկն ութ օրվա համար 5½ կիլո բրինձ կստանան:

Բոլորը միասին անում են 27 մարդ, և յես պետք է խնայողաբար գործածեմ մթերքը: Ինձ հուզում է այն հարցը, թե հանդիպակա՞ծ մանր գյուղերում յես կարո՞ղ եմ բավարար քանակությամբ բրինձ հայթայթել: Կարո՞ղ եմ յես այդ գյուղերում նոր բեռնակիրներ վարձել: Այժմ բրնձի դաշտերի մշակության ճիշտ ժամանակն է: Յես հուզված սպասում եմ Ռիպինի վերադարձին. նա, չգիտես ինչու, ուշանում է: Ռիպինը մալայցի չէր լինի, յեթե իր համար ավելորդ հանգստի օր չպոկեր, — քիչատրա «համբե-

ընթացում» — ահա մայրացու սիրած խոսքը: Վերջապես Ռիպինը դալիս է, և մենք ճանապարհ ենք ընկնում:

Ճանապարհն ուժալույսով ու միապաղաղ ձգվում է անտառի բարձր պատերի միջով: Շրջակայքում սովորական կիսամութ է: Կարմիր ծաղիկները փոխած են նեղ չափի վրա, և մենք անխնա կոխում անցնում ենք նրանց վրայով: Մեղ համար արդեն ծանծաղ լի յեր դարձել այն բոլորը, ինչ առաջ հիացնում էր: Մեր դժգոհումն էր բխեցել ելին... Յետ քաշվիր, խալար անտառ, և ազատություն մեզ...:

Յեզ հանկարծ — արևային վառ կեռ՝ մուգ սաղարթներ՝ մեջ: Ծառաբների միջև ինչ-վոր բան է շողշողում՝ առաջներս լուսանում է: Անտառը յետ է քաշվում և բացում է կապույտ յերկինքը: Յետ առաջ եմ վազում — իմ առաջ ուրախ լանդշաֆտ* է — մի ընդարձակ լճակ՝ արևի ճաճանչներով վողողված:

Լույսից չլացած մեր աչքերը խնդում են այդ ազատ ու ընդարձակ տարածությունը: Անամպ ու ջերմ յերկինքը շուտ է տված յերկրի վրա, մեղմ քամու առաջ արմատներն են սիրալիք չարժում են իրենց նախափոր հովհարները: Յանկապատած պտուղատու պարտեզների կանաչի միջից բարեհամբույր նայում են խրճիթների հարդյա տանիքները:

Վողջույն լեզ, մեր տենչած արև: Քո մեջ է կյանքը և ազատությունը:

Կուլիները ցած են թափում իրենց բեռները, նստում են ևտվերում և նայում են արևոտ ու ծիծաղուն հեռուները: Զարմանալի յե, վոր այդ հառաքակ յճակի տեսքը գերում է մեզ:

Գյուղական ավազը, ցնցոտիապատ մալայցիների իր չքալումբով գուրս է դալիս ինձ գլխավորելու, հարգանքով վողջունում է ինձ և ձախ թևիցս բռնելով հանդիսավոր կերպով ասում է իր տունը: Նա առաջարկում է գիշերն անցկացնել իր մոտ — այդ է պահանջում սովորությունը: Յետ գիտեմ, թե ինչ է պահանջվում ինձից, այդ պատճառով քաղաքավարի շնորհակալությամբ հայտնելով, ասում եմ, վոր կմնամ այնտեղ, ուր իմ բեռնակիրներն են:

Վրանք խփում եմ գյուղական ավազի անբարետես, կեղտոտ, և հափտարար միջատներով լիքը տնակի կողմին: Յերկայան գնում եմ հին «լաղանդը» (մաքրված դաշա) աղալիներ խփելու:

*) Դաշտանկար.

Յետ վոր մի անգամ չկրակեցի և թափառեցի բամբուկի սուրահում: Հսկայական խոտերի խրճերի նման, 10-12 մետր յերկարությամբ կանոնադր են վոսկեղույն ցողունները: Նրանք չեն կամարներ և կապում իմ գլխավերևը: Գետինը ծածկված է գեղին ու չոր տերեւներով: Վերջապես վարդապույն շողջուր թափանցում են գեղին կամարների տակ, մուգ ստվերներն ընկած են գետնին: Սքանչելի տեսարան է: Յետ գնում եմ մինչև անտառի՝ յեղը, բայց աղալիների չեմ հանդիպում: Մերկ մայր է մտնում, և յետ մթնից յերկյուղ կրելով՝ հետ եմ վերադառնում:

Ռուպիա գետի վրա ընկած են փոքր, աղքատ գյուղակներ: Կանայք մշակում են աղքատիկ դաշտերը, տղամարդիկ դրաղվում են վորսորդությամբ ու ձկնորսությամբ: Դրանք լեռնային տղաքատ մալայցիներ են: Նրանք իրենց մահմեդականներ են համարում, թեև յետ վոչ մի մզկիթ չտեսա այնտեղ: Նրանց հոգեկան պահանջներն աննշան են, նրանք բավարարվում են ինդուլգեն մոսցորդներով:

Գյուղակների մեծագուրդ անունները հիշեցնում են վաղեմի հղորդության ժամանակների մասին: «Հաղթողի բերկրանք» — քաղաքահու սփուկանքը — քաղաք խղճուկ բներ են: Անտառի խորքում ընկած է «Վողիների անկյուն» — քաղաք: Մի այլ գյուղակ կոչել են «Հակիչ քաղ», այն խոչոր ժայռի պատվին, վորը պատվարել է գետը: Նրա մասին յետ լսել եմ հնդկական հեռույալ ավանդությունը:

Ինչ-վոր ժամանակ այստեղ ապրում է «Դառը լեզու» անունով մի կախարդ, վորը կարողացել է մարդկանց քաղ դարձնել: և մարդուն մահացնել մի բառ արտասանելով: Այդպես նա իրար նման քարեր է դարձնում մի ջահել ուղայի և կնոջ, այն պահին, յեղը նրանք լողանում են գետում: Վերջը ի վերջ «չորսաչքանի մարդը» սպանում է այդ վհուկին, բայց մահից հետո վհուկը վրեժ է լուծում իրեն սպանողից: Չ... սաչքանի մարդը ցանկանալով իմանալ թե վհուկի լեզուն իրո՞ք դառն էու, և թե վոչ, կծում — պոկում է նրա լեզվից մի վտոր և նույնակընթացությամբ մեռնում է:

Մի ուրիշ ավանդութիւն մեջ, վորը հաշկեւած և բրահմայական կենցաղային իմաստութեամբ, նույնպէս անց և կացում փոխհաստեցման գաղափարը:

Մալայցիներ—հարս ու փեսան:

Հին ժամանակներում սպորում եր մի շատ հարուստ և շատ ժշատ մարդ: Նա իր կյանքում յերբեք վողորմութիւն չէր տվել աղքատներին: Նա շատ խիստ տկարացաւ. արդեն մի քանի ուր եր, վոր պատկած եր անչարժ: Նրա սիրտը հազիւ խփում եր:

Բարեկամներն սպասում էին նրա մահվան, բայց նա անպատեղի կերպով առողջացաւ և պատմեց նրանց, թե ինչպէս իր

հոգին, թողնելով մարմինը, ճամբորդում եր: Ուրիշ հոգիներէ հետ միասին նա անմարմին թափառում եր լայն փողոցներում և տկարացաւ շողից, քաղցից ու հոգնածութիւնից: Նրան պատահեց բանան ծախողը, վորից նա մի հատ պտուղ խնդրեց: Սակայն վաճառողը ծիծաղեց նրա վրա և վռչկեց չափեց:

Պրոտամալայցիներ—ամուսիններ:

Նրան մերժեցին նաև բրինձ տանող մարդը, ձկնավաճառը, չալ ծախողը, վորից նա մի չալ խնդրեց աչրող արևից ծածկվելու համար: Յեւ միայն իրեն ծանոթ թվացող մի մարդ, վոր ճանապարհի ափին նստած անանաս էր մաքրում, խղճաց նրան, մի կտոր հյութալի պտուղ տվեց, և նրա ծարավը, հոգնածութիւնը և քաղցն անմիջապէս չքացան:

Յերկար տեւեց նրա ուղեւորութիւնը, մինչև վոր մի խոր ան-
դունդ վտակեց նրա ճանապարհը: Անդունդի հատակում աղմկում
էր գետը: Նա ստիպւած յետ դարձաւ և նորից պատահեց բա-
նանի, բրնձի, ձկան և չալի տուետուր անողներին: Այստեղ կար-
ծես թե քող ցած ընկաւ նրա աչքերի առաջից. նա հիշեց, վոր
բոլոր այդ մարդկանց տեսել և իրականութեան մեջ, Այստեղում
նրանց հետ խօստ ու անարդար է վարակել, մերժել և նրանց խն-
դիրն ու վռնդել է: Միայն մի անգամ, մի տոթ որ մի կտոր ա-
նանաս է տվել մի աղքատ ծերունու:

Այժմ նա հասկացել է, վոր յուրաքանչյուր չար դործ դանում
է իրեն համապատասխան հատուցում: Իսկ նրա ճանապարհը
սխալող անդունդը մահն է յեղել, վորից խուսափել և նա:

Վերջապես յես «Թագուհու վայելք» դուրսումն եմ, վորը
բաղկացած է ընդամենը վեց տնից: Այստեղ հարսանիքի պատ-
ւաստութիւն են տեսնում և գյուղի ավազը, փեսացույի և հարս-
նացույի անունից խնդրում է մի որ ել մնալ: Սպիտակամորթներն
այստեղ աչքքան հաղիմաբեկ են դալիս, վոր իմ յերեալը նախա-
հայտնութիւն է համարվում, և յես պետք է մասնակցեմ հան-
գեսին: Յես մտադիր եմ այստեղից սարերը բարձրանալ, ուստի
հոգարութեամբ մի որ ավելի հանգիստ եմ տալիս իմ կուլինե-
րին:

Հարսանիքի շքերթը յերեք անգամ անցնում է իմ առջևով՝
խզուկ հոյակապութեամբ: Յերբ յես լուսանկարում եմ լալիկ
հարսին հարուստ հագուստի մեջ, փայլուն պտակով, ապարանջան-
ներով ու ճարմանդներով, — բնութեան այդ գալակը կտկետ դիրք
է ընդունում, աշխարհի դիրք, վոր պատիվ կրեբեր յեկրոպական
նրբագեղ տիկնոջը:

Ապա տեղի յեն ունենում պարեր ու ռազմական խաղեր: Յեւ
խաղերը, և պարերը շատ յուրատեսակ են և կատարվում են
շատ հանդարտ ու չափավոր կերպով: Մեզնում վայրենիներին
վերապրում են խառնվածքի ամերից դուրս յեկող աշխուժութիւն
և անդուստ կրքոտութիւն, և կարծում են թե նրանց պարերը
պետք է կատարվեն արագ, կարուկ և սանձարձակ շարժումներով:
Այդ պնդումը միանգամայն անտեղի յե:

Մալայցին շատ սառնարկուն է և քիչ է արտահայտում իր
դրացումները: Այդ պետք է վերադրել խոնավ ու շոգ կլիմայի
ճնշող ազդեցութեանը: Մալայցու մարմինը շարունակ պատած է
քրտինքով, և խոնավ ողը չի թողնում, վոր քրտինքը գոլորշիանա:
Ողը մարդուն չի թարմացնում, այլ ուժասպառ է անում, և ա-
րագ շարժումները նրա համար դանում են ուժից վեր:

Մեզ մոտ պարը շարժում է, մալայցիները մոտ նա դիրք է
կամ դանդաղ անցում մի դիրքից մյուսը:

Նույնն է նաև ռազմական խաղերում, բռնցքամարտերում և
ղինված մենամարտերում, — կայծակի արագութիւն ունեցող
հարձակմանը հետևում է հարվածի հետմղումը, ասթա հակառա-
կորդները միառժամանակ մնում են անշարժ ու թուլացած, վոր-
պեսզի նորից սկսեն հարձակումը: Իսկ մեզնում գերակշռում են
անընդհատ } հարձակողական և պաշտպանողական ուժգին
շարժումները:

Պարերու ժամանակ վոտները դանդաղ են շարժում, վողջ
մարմինը ուրիշում ու քնքուշ ճոճվում է և թախծալի նվագի
տակտը համարյա չի փոխվում: Պարերի ելութիւնը դասված մեց-
վածքն է, և շարժումն անհրաժեշտ է վորպես, անմիջական ան-
ցում մի կեցվածքից մյուսին: Դրա շնորհիվ մալայսն պարերի
մեջ ինչ-վոր հանդիսավորութիւն-չափավածութիւն կա:

Նվագը յուրահատուկ է ու բոլի: Մեզնում տիրապետում է
մեղեդին և ուրիշի կերպով շոյում է լսելիքը: Իսկ մալայցիները
մոտ առաջին տեղում վոջ թե մեկուկան է, այլ ուրիշ: Նրանց
նվագախումբը բաղկացած է թմբուկներից, կոշնակներից և դոն-
դերից: Խուլ հարվածներով և տակաները փոխելով նրանք ձայ-
նակցում են արծաթահնչուն սրնգափողերին, և մեզմ դանդաղ-
ներին, վորոնք թախծոտ ու անխաղախ մեղեդիներ են արձա-
կում:

Պարող մալայցիները հաճախ ինձ կենդանացած բարձրաքան-
դակեր են թվացել: Համանմանները մինչև այժմ ել պահպանվում
են Յավա կղզու հնադարյան տաճարներում և գաղափար են տա-
լիս մեզ պարերի մեջ արտացոլված հնադարյան կուլտուրայի
բնույթի մասին: Մալայսն պարերի յուրահատկութեանը պետք է
լնատեղանալ: Վորոչ ճանապարհորդներ հնդկական կուլտուրան
չբժրոնելով՝ տալտկալի յեն համարում այն: Սակայն յես ու-
րում եմ նրա հրաշալի գեղեցկութիւնն ու ներդաշնակութիւնը և

չեմ վատկածում, վոր նրանում ասելի աղվեստ կա, քան յեմքո-
այակա՛ն մողայի վնասոտյունների մեջ:

Հետևյալ առաջնության պարզ յերկնքում դրացվում է՝ «վոթո-
րիկի մոտեցումը»: Յես նկատում եմ, վոր իմ կուլինների մեջ ինչ-
վոր վատ քան է կատարվում:

Այդպես էլ ե. նրանք գործադուլ են հայտարարում, չեն
ցանկանում ինձ հետ սար բարձրանալ և ուղում են տուն վերա-
դառնալ: Ըստ յերևույթին նրանք վախենում են լեռնային վտան-
գավոր ճանապարհից և սովից: Այստեղի դյուղական բնակիչները
Նրանց վախեցրել էյին սպանությունների մասին իրենց արած
պատմություններով: Զանազան անատամ ծերուկներ իմ գլուխն
էլ տարան սարսափելի պատմություններով ու լեռներում պատա-
հած արկածներով:

Յես հավաքում եմ կուլիններին և նրանց հիշեցնում եմ մեր
փոխադարձ պարտավորությունների մասին և մանրամասն բացա-
տրում եմ մեր հետագա ճանապարհի հետ վաղված հարցերը:
Վոչինչ չի ոգնում: Յես արդեն կոպտություն եմ բանեցնում:
Իզուր: Յես աշխատում եմ նրանց խելքի բերել, նրանց ի ցույց
եմ դնում իմ բարությունն ու արդարացիությունը: Իզո՛ւր: Յես
աշխատում եմ կատակներով նրանց մեջ կարգապահություն զդաց-
մունք դարձնել: Իզո՛ւր: Յես խոստանում եմ ավելացնել նրանց
վարձը: Իզո՛ւր:

Նրանք գործադուլ են անում և ուղում են տուն դնալ: Յես
զայրացած հեռանում եմ և անակնկալ կերպով գլխով ամբողջ ու-
ժով խփում եմ տանիքի ծպեղին: Յեմ չնայած ցավին՝ քրքչում
եմ, քանի վոր դրա մեջ ինչ-վոր նախադուլացում եմ տես-
նում, — պատը գլխով չես փլցնի:

Ինչ ծանր դրություն: Յես ամբողջովին կախված եմ կուլի-
ներից: Սումատրայի խորքերում, ծովափից հեռու վոչ մի տեղից
ողնություն սպասել չի կարելի: Այստեղ յես չեմ կարող ինձ հար-
կավոր մարդկանց նույնիսկ մի քառորդը գտնել: Մանավանդ, վոր
ինձ մոտ այնքան փող չկա, վոր վճարեմ գործադուլավորներին:
Մենք պայմանավորվել էյինք, վոր նրանք իրենց հաշիվը պիտի
ստանան ծովափին, ուր փող են ուղարկելու ինձ:

Այդպես ուրեմն, յես անողնական եմ, անուժ, անպաշտպան:
Ինչ անել: Միտում եմ և մտածում: Իմ գլխով անցնում ե՝ «բա-
ժանիւր, վոր տիրես»: Պետք է կուլինների մեջ գծառվելուն սերմա-
նել և հարմար կոմպրոմիս*) գտնել:

Յես լավ էյի ուսումնասիրել իմ մարդկանց, — իրիկնային
դրույթները անտեղի չէյին անցել: Յես գիտեյի, թե ովքեր
են զրգողները:

Իմ պլանները մտամբ բացատրում եմ Զինալին, Դուլասին
և Ռիպինին, հանձնարարում եմ նրանց խոսել մի քանի կուլի-
ների հետ, իսկ յես գնում եմ կապիկների վրա կրակելու:
Նրանք մեծ վնասներ են հասցնում պողատու սլաքտեղներին և յես
այստեղի բնակիչներին չնորհակալությանն եմ արժանանում:

Մի ժամ անց վերադառնում եմ գործադուլավորների մոտ և
վորոտնդոստ ճառ եմ ասում, — վոմանց դովարանում եմ, վո-
մանց հաշոյում, վոմանց ծաղրուծանակի յեմ յենթարկում, վո-
մանց գլխում եմ վաղաքչող խոսքերով, ոգտագործում եմ նրանց
անձնական վեճերը և սպառնում եմ, և խոստանում...: Բոլորի
դեմքերի արտահայտությունն էլ փոխվում է և քիչ անց գործա-
դուլավորները բաժանվում են կատաղի վիճող խմբերի:

Յես մի քանի րոպե նրանց թույլ եմ տալիս վիճել, ապա
նրանց կարգի յեմ հրավիրում և հաշտեցնում, ինչքան վոր այդ
հարկավոր է: Յերեք դրոպիչներին վճողում եմ ու ըմբոստություն
համար դրկում եմ աշխատավարձից: Մի քանիսը, վորոնք ավելի
խորամանկ են և լավ են պատկերացնում իրերի դրույթունը,
հայտարարում են, վոր պատրաստ են դնալու այնտեղ, ուր յես
կցանկանամ, յեթե դրա համար ավելի վարձ ստանան: Յես մի
քիչ իջեցրել նրանց վարձը, ովքեր ինձ չէյին ուղեկցելու սոսկալի
սարերով, այլ տանելու էյին մինչև արևմտյան ափը:

Ամեն ինչ կարգին է, և յես էլ չկորցրի իմ հեղինակությունը:

*) Փոխդիմում:

ՀՐԱԺԵՇՏ ԱՆՏԱՌԻՆ

Անտառով ու բացատներով մենք ընթանում ենք դեպի լեռները:

Մեր դիմաց բարձրանում է Կաբա հրաբուխի վեհապահած ու վիթխարի դանդաղածը: Նրա ուղղաձիգ գագաթի սրածայր խոռոչաբանից շողու ու ծխի ամպեր են դուրս ժայթքում և գրայում են ինձ դեպի իրենց:

Իմ պլանն աշպես է՝ իմ կուլիները կքնան դեպի լեռան ստորոտի շուրջը ձգվող ճանապարհով, իսկ յես յերկու ուղեկիցների հետ կեխեմ բոլորովին բարձունքները: Մենք անտառի շաղկապով դանդաղ՝ ընթանում ենք դեպի վեր: Սուրճի այգիները, վորը մշակված, վորը բարձիթողի, ցրված են անտառում: Նշանցից մեկում մենք դառնում ենք մի մեկուսի տնակ և պատրաստվում ենք գիշերելու այգտեղ:

Մինչև այդ վայրը յես և դյուղական ավազը յեկել էյինք ձիով, այգտեղից արդեն ակավում եր ուղղաձիգ վերելքը: Առավորյան մենք ակտում ենք դժվարին վերելքը:

Գիշերային անամպ յերկինքը փռված է իմ գլխավերևը: Լիալուսինը պայծառ լուսավորում է անտառը և հրաբուխի ծխացող բարձունքը: Յես յերկար ժամանակ նստում եմ տնակի առաջ, ընկղմվում եմ յերազանքների մեջ, կանխաճաշակում այն նոր սքանչելիքները, վոր սպասում է ինձ վաղը:

Գիշերվա ժամը յերկուսին մոտ յես դարձնում եմ հեռվից յեկող ահավոր աղմուկից: Անտառից լսվում են խուլ մոնջյուններ, սիամանգների թավ գոռոցներ, ունդկոնների բարակ կանչեր: Նապիկների սուր կանչերը սարսափով են համակված: Նրանց միախառնվում են գիշակեր թռչունների բարձր կանչյունները, փղերի խողովակային ձայները, — վողջ բնությունն իրարանցման

մեջ է, յուրաքանչյուր փենդանի, յուրաքանչյուր թռչուն, սարսափից իրեն կորցրած, աղաղակում է իր ձայնով, և այդ բոլորը միախառնվում է մի ընդհանուր յերկարաձիգ վայնասունի մեջ: Նա հետզհետե աճում է, դժոխային աղմուկը դառնում է խլացուցիչ և վայրի ու ալեկոծող: Նա մոտենում է անկանոն ալիքներով, նա բոլորովին մոտիկ է: Գոմից ձիերը պատասխանում են յերկյուղալի խրինջյութով և սմբակներով դուփում են գետինը, չնեբը դողդողում են ու վրոնում: Ամենուրեք վայրի շփոթություն է:

Վազրը մոտիկ է...

Յես կանգնել եմ պատուհանի մոտ և սղմում եմ հրացանը: Լուսնի լույսի տակ արդ յերևում է դռան առաջի հրապարակը: Վազրը մեղնից հիսուն քայլ հեռավորության վրա պիտի լինի — անտառի պոնկին: Պառկած է այնտեղ նա արյան ծարավի ու հարձակման պատրաստ: Ձիերը սարսափից կատաղում են, խորխորում են ու կտրտում կապերը: Յես աչքերս հառել եմ անտառի մուգ-կապույտ և այնուամենայնիվ սև պատին: Ամեն բոպե այնտեղից կարող է դուրս թռչել գիշատիչը: Բայց վոչվոքի չեմ տեսնում: Վոչվոքի:

Անցնում են րոպեներ: Անտառում աղմուկը դադարում է, բայց դեռ նա շարունակվում է տնակի չրջակայքում: Մի ժամանակ անց ձիերը հանդարտվում են, ժխորը հեռանում է ու վերջապես մեռնում, հեռունեբում: Կես ժամ անց արդեն խոր, լուսթյուն է տիրում, կարծես թե վոչինչ չի պատահել: Վազրը չըրջադնում եր իր տիրապետությունը: Լուսադեմին մենք վորոշեցինք, վոր նա մեր տնից ընդամենը հիսուն քայլ է հեռու յեղել:

Ինձ վրա մեծ տպավորություն է գործում այդ դիպվածը, — բնության անսպասելի զրգույկը գիշերային ժամին, բոլոր չնչավոր արարածների խելագար սարսափը՝ անողոք գիշակերի առաջ... Ճեմ յես հասկանում եմ թե ինչո՞ւ տեղացին ակնածում ու խոնարհվում է վազրի առաջ. ինչու նա վազրին պատիվ է տալիս վորպես իր նախահորը և պարծենում է այն բանով, վոր ինքը նրա սերունդն է: Մարդը դեռևս չի մեռցրել իր մեջ նախնադարյան վախը և մյուս կենդանիներին հավասար՝ խոնարհվում է անտառի տիրակալի ուժի ու արիության առաջ: Բայց յերբնա իրեն վտանգի մեջ է զգում — այդ դեպքում համարձակություն է ստանում և ծաղրում է նրան, ով վախենում է: Նա պատմություններ

ե հնարում վազրի վախկոտության և հիմարության մասին. հերթաթ կա այն մասին, թե ինչպես մշկավոր յեղջերուն վրեժ է լուծել իր վնոջ սպանության համար և խորամանկությամբ խաբել և վազրին: Յեղջերուն յեկել և վազրի մոտ ու ասել, վոր վոչ հեռու մի ուրիշ վազր է ապրում, վորն ամելի խոշոր է ու քաջ, քան ինքը, և վորը շարունակ պարծենում է իր անհաղթությամբ: Վազրը լսում է յեղջերույն ու մոլեղնում: Յեղջերուն նրան տանում է մի խոր ջրհորի մոտ և հավատացնում է վազրին, վոր նրա հակառակորդն ապրում է այնտեղ: Վազրը ջրհորի մեջ տեսնելով իր պատկերը՝ կատաղությամբ իրեն շարտում է ջրհորը և խեղդւում:

Մինչև այժմ ճանապարհը տանելի չէր, բայց նա հետզհետե վատանում է և վերջապես բոլորովին չքանում: Փոքրիկ գետի հովիտը, վորով մենք առաջ ընթանում էյինք, դառնում է անանցանելի: Նրա առաջը փակում են ժայռի բեկորներ, ընկած ծառեր և անհնարին է դառնում առաջ գնալը:

Մենք սարի լանջով ուղղահայաց դեպի վեր ենք բարձրանում, փղերի վտանատեղերը հեշտացնում են մեր ճանապարհը: Փղերը հիանալի սպորտամեններ են. նրանք իրար հետ չուլուխ անելով վտախ տակ են տալիս բոլոր խոշընդոտները, իսկ մենք դժվարությամբ, քրտինքի մեջ կորած մազւոյում ենք վեր: Գոնե այդ անիծված սղորուկները չլինեյին...

Անտառը փոխարկվում է թիութների.—ուղողենդրոնների, բամբուկների, պանդանուսյան արմավենիների, և այդ բոլորը իճճված, անտավոր, բարձր ու հաստ «փղի խոտով»—ստեղծել են անանցանելի զանգված: Թփերի միջով վոչ մի կերպ չի կարելի անցնել: Ստիպված ենք հարյուրավոր մետր մազւոյել նրանցով, առանց նույնիսկ մեր ձեռնափայտերով դետնին դիպչելու: Մեր շրջակայքը գրանիտի բեկորների քառ է: Դժվար է պատկերացնել այստեղ բնության վայրկիւթյունը:

Յես շնորհակալ եմ փղերից, — առանց նրանց տրորած—սարքած լիածանի՝ մեր գործը վատ կլիներ: Բայց յես վորոչել եմ, ինչ էլ վոր լինի, հասնել լեռան բարձունքները:

Վերջապես յերևոյան դեմ մենք սարսափելի հոգնած, հասել ենք բարձրունքները: Զուր մենք հետներս եյինք բերել, վառելիք-

ինչքան ուղես կա մեր շրջակայքում: Կանչ ճյուղերից մի համեստ քոլիկ ենք չինում: Խոտն այստեղ բարձր չէ, և մեզ համար դժվար է քնել քարքարոտ դետնին: Գիշերը ցուրտ է, ջերմաչափն իջնում է համարյա մինչև սառման կետը:

Սակայն հրաբուխի դրանչելի տեսքը հատուցով է ինձ լո՛ւ կրած տանջանքների ու չարչարանքների դիմաց: Յես կանգնել եմ ու տեսնում եմ անհատակ խառնարանը, վոր լուսավորված է պայծառ արեգակով: Գույնների վարթամությունն արտակարգ է: Գուլա—քուլա բարձրացող ջրի ձերմակ գոլորչին միախառնվում է վառ—դեղնավուն ծծմբային գոլորչուն, և նրանց միջև վեր են յեյնում սև ծխի սյուները:

Խառնարանի խորունկ հատակը դեղնավուն է ու ծածկված սև անցքերով. նրանց միջև առկայծում են մուգ—յերկնագույն ջրափոսեր: Խառնարանի բարձր ու ուղղաձիգ պատերը վառվում են կարմրա—կապույտ ու ծիրանի գույներով: Նրանց զառիթափությունը հասնում է հարյուրավոր մետրերի: Ամենուրեք վայրկեհապես չողում ու անցնում են մուգ—դեղին ու կանաչավուն բծերը: Յերկինքը թանձրաբար կապտին է տալիս: Արեաղարձային ՚բարունն ապշեցնում է իր դժերի հիանալիությամբ ու գույների խայտաբղետությամբ: Յես հրապուրված եմ՝ սքանչանում եմ նրանցով. նրանց մեջ կա այն ինչ պակասում է կուսական անտառին:

Որն անցնում է աննկատելի: Վաղը մենք կիջնենք: Այսօր յես գեռես վայրի ու ըմբոստ բնության մեջ եմ, իսկ մի քանի օրից հետո հորիզոնում կանաչավուն շերտով յերևացող ծովի ափին կլինեմ:

Գիշերը սարսափելի ցուրտ արեց, քնելու մասին մտածել անգամ չի վարելի. քարերը կոշտ են. փչում է սառնաչափն քամի:

Դեռ լուսարարից առաջ յես դուրս եմ գալիս լեռան ամենաբարձր գագաթը: Մուգ—գիշերային կապույտ յեղկնքում պայծառությամբ վառվում ևն աստղերը. Բարձր կանգնած է Համանչափայլ Ուրիոնը*), ներքևում կայծկլտում է քնքուչ հարավային Խաչը: Յերկրի վրա մեռելային լուսթյուն է տիրում, վոչ մի կենդանի արարած ձայն չի արձակում: Միայն խառնարանի խորքերում, թշալով ու խլթխլթալով, ինչ—վոր բան է յերգում գոլորչին:

*) Ուրիոն, Հայկ—համաստեղությունն է:

Ճամբողդական վերամակն մեջ փաթաթվելով՝ յես նստում եմ
լեռան կատարին ու նայում եմ ցած, տարածութեանը, թանձր
խաղաղին: Գորշ մառախուղի վարդադուլը ծածկում է խորքերը:
Բայց յերկնքի արեւելյան ափն ահա վարդադուլն է դառնում և
սկսում է աղոտ լույս արձակել: Նա աճում, ծալվում է ու
պայքարում խավարի դեմ: Ահա ներքեւում շարժվեց մառախուղի
ծովը, նա տատանվում է ու արեւոծմով: Արդեն աչքը ավելի ու
ավելի պարզ է տեսնում: Արեւելքում վարդադուլն փայլն ավելի ու
ավելի վեր է բարձրանում և շուտով նա ամբողջովին ընկղմվում
է վոսկեդուլն նարնջադուլն շողքի մեջ:

Ձով քամին արագ քշում է մառախուղը. նա շարժվում է քու-
լա-քուլա, ծվեն-ծվեն է լինում ու լուծվում, մինչև վոր նիւհած
լեռների վրա մնում է միայն ծխանման յերեւոյող թեթեւ քող: Նրա
միջից դուրս են յեկնում բլուրները, և լուսավորվող ողբ մեջ դժա-
ււրվում է փրկական անտառի անսահման ծովը:

Հրե յողերը պատռում են մառախուղը արեւելքում և շրջու-
ցիչ ճաճանչներով առնում են զենիթին: Յերեւում է արեւդակը,
կարմիր լույսով վողողում է ամպի թմբերը, վոսկեղոծում է հո-
վիտների վրա կախված մեզի ճարմանդները:

Վողջ յերկնքը վառվում է, և վարդադուլն ցոլքն ընկնում է
անտառի վրա:

Դանդաղ դժգունում է անպատմելի տեսարանը, մառախուղը
ցրվում է, և մուգ կանաչադուլն անտառը տալածվում է առա-
վոտյան հստակ լույսի մեջ:

Նստած եմ յես բարձր, լույսի մեջ լողացող կատարին, և
նայում եմ ցած:

Անտառը սահման չունի: Նա կորչում է հեռու, անհունու-
թյան մեջ: Իմ հայացքը սուղվում է կանաչի մեջ: Մեզի վերջին
քուլաները թեթեւութեամբ վեր են բարձրանում ու հալվում բար-
ձր կապույտի մեջ:

Իմ մտքերը սլանում են: Մուգ անտառը կանգնած է ան-
շարժ: Շատ շարաթներ եմ յես ճամբորդել իմբայի մթնշաղեքի
մեջ: Այնտեղ կուրուների և սիամանդների հայրենիքն է: Լուսի-
յաց անտառը նրանց պահում է իր իշխանութեան մեջ: Նրանք
անսխալտպան ստորուկներ են, և վագրը նրանց անտառային տերն
է:

Ինչպես բարի մայր՝ անտառը բոլորին առատաձեռնութեամբ

կյանք է պարգևում: Բոլոր կենդանի արարածներն ագահութեամբ
խիտ ամբոխվում են նրա շուրջը, բայց պակասում է տեղը նրա
փաթեամ սեղանի մոտ: Յեւ իմաստուն անտառը մահ է ուղար-
կում իր զավակներին, և մահը հանգիստ է բերում նրանց համար:
Իբար վոնջացեալուց ավելի պարարտ է ծաղկում կենդանիների
և բույսերի կյանքը: Մի մասի մահը կյանք է տալիս մյուսներին:

Յեւ լավում է անտառում ծնվող կյանքի շրջունն ու շուն-
ջը, մահվան դարանակալ հառաչանքն ու կրճատը: Գերեզմանա-
յին լուսթյունը փոխարինում է կատաղի պայքարի աղմուկը:

Անտառում ապրում է այնպիսի մարդ, այնպիսի արարած,
չորի հավասարը չկա աշխարհի վրա ապրողների մեջ: Կուսական
անտառը ստրկացնում է նրան, ու դադան է դարձնում գազան-
ների մեջ: Սակայն հենց այդ անտառում առաջացավ նա և դար-
ձավ մարդ, և անտառի հովանու ներքո յե սկսվել մարդկութեան
ուսումնաթյունը:

Կուրուն քիչ է բարձր կանգնած ծառերը մաղցող սիաման-
դից:

Յերկյուղից թագնվելով՝ քարշ է տալիս նա իր խոճուկ դո-
յությունը և նրա հողին քար է վտրում անտառի խալաթ կյան-
քից:

Սակայն վոչ, հաղթանակը մոռալ անտառը չի տանի: Թող
նա տիրի այն բոլորին, ինչ ստրում է նրա հովանու տակ, սա-
կայն մարդը չի հպատակվի նրան:

Պայքարը համառ է, բայց մարդը հաղթող դուրս կգա այդ
պայքարից:

Յեւ ինչպես ջահել արեգակը պատռում է ալեկոծվող մա-
ռախուղը, հաղթահարում է խալարը և աշխարհին ջերմություն
ու լույս է բերում, այնպես էլ կհաղթանակի մարդկային բանա-
կանությունն ու վոսկավորի կյանքը:

Արեգակն ավելի ու ավելի յե վեր բարձրանում, նրա ճա-
ռագայթներն ավելի յեն տաքանում: Յես շուռ եմ դալիս: Իմ
սառը բացվում է պայծառ ու յերջանիկ ապագան: Թիմբայի
սղջամուղջը մնում է հեռեւում:

ՏԵՐՄԻՆՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Ադաք— արաբական բառ է՝ «սովորութի»:

Անիմիզմ— հետամնաց ժողովուրդների մեջ լայն տարածված այն հավատը, թե մարդիկ, կենդանիները, առարկաները և բնության յերևույթները «հոգի» ունեն:

Արշիպելագ—կղզիների մեծ խումբ:

Բենգոյ, կամ ցողային խունկ—նույնանուն խոշոր ծառի հյութ, վորն աճում է արևադարձային Ասիայում: Գործ է ածվում պարֆյումերիայի անուշահոտ նյութեր պատրաստելու, ծխելու, ինչպես և բուժական կաշիքների համար:

Բետել— մացառ, թուփ, վոր աճում է արևադարձային Ասիայում: Նրա տերևները, արեգային արմավի ընկույզի փշրանքի հետ, թթվությունը վոջնչացնելու համար կիր ավելացրած համեղ նյութ են տալիս, վորը տեղական բնակիչները ծամում են: Այդ սովորությունը լայն տարածված է Ասիայում և Աֆրիկայում: Այդ խառնուրդն ունի դուրեկան, դառնավուն—մաժուցիչ համ և գրգռիչ ներդործություն է ունենում ներվային սխտեմի վրա: Բետել ծամելուց չթունքները և լինդերը մուգ կարմրագույն են ներկվում, իսկ ատամներ, բոլորովին սևանում են:

Բորնեո— Մալայան արշիպելագի կղզիներից է, հարևան է Սումատրային: Իր մեծությամբ յերկրագնդի վրա յերրորդ կղզին է, ունի 737000 քառակուսի կիլոմետր տարածություն: Նրա մեծ մասը պատկանում է հոլանդացիներին, վորքը, հյուսիսայինը՝ անգլիացիներին:

Բուդդիզմ—կրոն, վոր տիրապետող է հարավային Ասիայում, Տիբեթում, Ճապոնիայում և Չինաստանում:

Դայակներ—Բորնեո կղզու հիմնական աղբաբնակչությունը,

նրանցում են պրոտոմալայան իմբակցությանը: Մի մասն ապրում է նստակյաց և զբաղվում է հողագործությամբ, մի մասն ապրում է կղզու խորքերում և դեռևս կանգնած է զարգացման չափազանց ցած լատիմանի վրա ու աչքի յե ընկնում մեծ ռազմասիրությամբ:

Դեմպո—Սումատրայում գործող հրաբուխներից ամենամեծը, վորի բարձրությունը հավասար է 3173 մետրի:

Իսլամ—արաբերեն բառացի նշանակում է «իրեն նվիրած աստծուն»։ գործ են ածում մահմեդական կրոնը նշելու համար:

Կաբա— գործող հրաբուխ Սումատրայում, բարձրությունը—1952 մետր:

Կոկոսյան ընկույզ—կոկոսյան արմավենու պտուղը: Այդ ծառը շատ բարձր է, նրա բունը գուրկ է հյուղերից: Կոկոսյան ընկույզը գործ է ածվում սնդիկ համար, նրանից պատրաստում են նաև կոկոսյան յուղ և դինու հատուկ տեսակ:

Կոպրա— կոկոսյան ընկույզի չորացրած կորիզը, վորից կոկոսյան յուղ են պատրաստում:

Կուլի— տարածված անունն է չինական վրամալայական, որավարձով աշխատող բանվորի, բեռնակրի պատգարակների և ուրիշների:

Լիանոսներ—ընդհանուր անունն է այն բույսերի, վորոնց անանհասակությունն այն է, վոր նրանք արմատավորվելով հողի մեջ՝ հետո բարձրանում ու փաթաթվում են ուրիշ բույսերի: Լիանոսներն արևադարձային անտառների բնորոշ բույսերից են:

Հաջի— արաբական բառ է, «ուխտավոր»:

Համբիր—Հոլանդական Հնդկաստանում աճող թփերից մեկի հյութն է. պետք է զալիս վորպես բուժական միջոց և վորպես գործվածքներ ներկելու նյութ:

Մախա—նույնն է, ինչ վոր յեդիպտացորենը:

Մանգրովյան ծառ—բարձր ծառ է, նարնջա-դեղնագույն ծաղիկներով և դեղնադույն խոշոր պտուղներով, վորոնց կշիռը վրնում է մինչև 2 ֆունտ, հյութալից է և քաղցր: Ծառի արմատները գործածվում են դաբաղման համար:

Մաբարու—խալիպավոր արագիլ, լինում է Աֆրիկայում և

տրոպիկական Ասիայում: Վերոջ ժողովուրդները կողմից համարվում են սուրբ թռչուն:

Memento mori. (Մեմենեո մորի) Լատինական արտահայտություն է «հիշիր մահվան մասին»:

Մոսկեաներ— Ընդհանուր անունը մի խումբ թռչող մանր միջատների: Այս խմբին են պատկանում մոծակները, միզուկները և ուրիշներ:

Մուգի—Սումատրայի հարավային մասում գտնվող ամենամեծ գետերից մեկը:

Նոր Գվինեա.— Գրեյնդիայից հետո աշխարհում ամենամեծ կղզին, վրջը գտնվում է Ավստրալիայից դեպի հյուսիս, տարածությունը 808000 քառակուսի կիլոմետր է: Կղզու մի մասը, դեռևս ամենեվի՛ն ուսումնասիրված չէ:

Պալեմբանգ—Սումատրայի հարավ-արևմտյան մասում գլխավոր քաղաք և նավահանգիստ:

Պանդանու.—Մառ է, վրբը բուսնում է Աֆրիկայում և տրոպիկական Ասիայում, հասնում է ահռելի մեծություն:

Մակաբուժային բույս—Ապրում է ուրիշ բույսերի աճատներին, բներին և տերեւների մեջ:

Պելիկան—Խոշոր, անճուռի թռչուն է, բարակ յերկալ վրով ու յերկալս կոուցով:

Պիտոն.—Անթունավոր ոձ, աչքի յե ընկնում իր մեծությունը:

Ռավաս.—Մուգի գետի մի վտակն է (տես վերելում):

Ռաջա.— Հնդկաստանում անվանում են թագավորին կամ իշխանին:

Ռոդոդենդրոն.—Համարգի բույսի ընտանիքին պատկանող փոքր ծառ է կամ թուփ, խոշոր ծաղիկներով:

Ռոտանգ.—Արմավենու տեսքի ծառ է, բսնում է տրոպիկական Ասիայում, Աֆրիկայում և Ավստրալիայում: Նրա ցողունները վորպես շատ տարածված նյութ, գործ են ածվում գյուղական գործվածքների համար:

Ռուպիտ.—փոքր գետակ, Ռավաս գետի վտակներից:

Սիբի.— մալայերեն նշանակում է բետել (տես վերելում):

Սուլթանատ.—Միապետական փոքր պետություն արևելքում:

Սուրու.— բանդուն.—մալայական գյուղ, Սումատրայի հարավում, Ռավաս գետի վրա:

Վենետիկ.— Իտալիայի քաղաքներից մեկը, կառուցված է ծովածոցի վրա, և այդ պատճառով նրա փողոցները ջրանցքներ են ներկայացնում:

Փայտոջիլ քոչոդ.—քաղմաթիվ տեսակի թռչող փայտոջիլների խմբից է, վրբը ոժտված է զարդացած թևերով:

Փաունա.— կենդանական աշխարհ:

Ֆիլիպինյան կղզիները — կամ Ֆիլիպիններ — մանր ու խոշոր կղզիների խումբ Խաղաղ ովկիանոսում: Այդ կղզիները թվով մոտ յերկու հազար հատ են և մոտ 196000 ք. կիլոմետր տարածություն են բանում. պատկանում են Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին:

Ֆլորա.— բուսական աշխարհ:

Ֆլորին.— հոլանդական մետաղե դրամ, վրբ վոսկու կուրսով մոտավորապես 50 կոպեկի յե հավասար:

Յավա.— Կղզի, վրբը բնկնում է Սումատրայից հարավ, ունի 131700 ք. կիլոմետր տարածություն: Հոլանդական Հնդկաստանի կենտրոնն է, Բատավիա մայրաքաղաքով:

ՊԱՆՈՍՏԱԿԱՆ ԿԱՐՏԱԿԱՆ ԲԱՐՏՆԵՐ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան	3
Դեպքի դեպքի կուսակա՛ն անտառ	18
Մաշալյեյնե՛րի հնդկական կուլտուրան	32
Կյանքը և մահը կուսակա՛ն անտառում	44
Մարդանման կապիկները և վաղրերը մասին	54
Նախադարձյան մարդիկ	69
Ուսմինի վյանքը	89
Արեգակը	135
Հրաժեշտ անտառին	144
Տերմինոլոգիական բառարան	150

Պատ. խմբագիր՝ Արշ. Ղարազուլյան
Տեխ. խմբագիր՝ Լ. Ուսանյան
Սրբագրիչ՝ Մ. Մարտիկյան

Գլխավորի լիազոր՝ Ու. — 1055. Հրահ № 4495

Պատկեր 160. Տիրաժ 2500

Թուղթ 64×92. — Տպագր. 11 մամ.

Մեկ. մամ. 38.400 նշան. հեղինակ. 8³/₄ մամ.

Հանձնված է արտադրության 10 փետրվարի 1938 թ.

Ստորագրված է տպագրության համար 15 հունիսի 1938 թ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0143072

ԳԻՆԸ 2 Ռ. 60 Կ.

16994

ФОЛЬЦ
В девственных лесах
Суматры
Гиз Арм. ССР, Ереван, 1938 г.